

AYŞƏ MƏMMƏDOVA

**UŞAQ BAĞÇASINDA BEŞYAŞLILARIN
MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASI**

BAKI – 2007

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurasının məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil bölməsinin iclasında (09 aprel 2007-ci il 3 nömrəli protokol) müzakirə edilib bəyənilmiş və çapa layiq görülmüşdür.

Elmi redaktor:

Y.Ş. Kərimov,

pedaqoji elmlər doktoru, professor

Rəyçilər:

L.K. Cəfərova,

pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

R.Ə. Əsgərova,

pedaqoji elmlər namizədi

Ayşə Musa qızı Məmmədova. Uşaq bağçasında beşyaşlıların məktəbə hazırlanması.

Monoqrafiyada beşyaşlı uşaqların məktəbə hazırlanmasının bir sıra nəzəri məsələləri – məktəbə hazırlığın ilkin şərtləri, elmi əsasları, metod və priyomları elmi cəhətdən əsaslandırılır. Burada məktəb təliminə hazırlığın fiziki, psixoloji, intellektual və pedaqoji məsələləri elmi şəkildə şərh edilir.

Vəsaitdən pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələri, magistrleri, həmçinin məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin tərbiyəçiləri və valideynlər istifadə edə bilirlər.

© $\frac{19478324007}{19580024007}$ -ADPU nəşriyyatı

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	4
I. PROBLEMİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK MƏSƏLƏLƏRİ	
Uşağın məktəbə hazırlanması ümumpedaqoji problem kimi.....	11
Problemin pedaqoji ədəbiyyatda qoyuluşu.....	21
Problemin proqramda qoyuluşu.....	49
Beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmaları.....	63
II. BEŞYAŞLILARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASI YOLLARI	
Uşağın təlimə psixoloji hazırlığı.....	71
Oyunlar vasitəsilə uşaqların məktəbə hazırlanması.....	80
Uşağın məktəbə intellektual hazırlığı.....	86
Uşaqların savad təlimi üzrə hazırlanması.....	110
Uşaqların təlim fəallığının formalaşdırılmasının bəzi məsələləri.....	151
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	156

Ön söz

Dünya təhsil sisteminə inteqrasiyaya doğru getdiyimiz hazırkı şəraitdə təhsil sistemində çox mühüm vəzifələr yerinə yetirilir. Bu vəzifələr müstəqillik yolunda inamla irəliliyən ölkəmizin siyasi, sosial həyatında baş verən yeniliklərdən, yeni konstitusiyanın tələblərindən irəli gəlir. İndi cəmiyyətimizi idarə etmək üçün daha hazırlıqlı, müstəqil düşünmək və fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik şəxslərin yetişdirilməsi zərurəti meydana çıxır. Müstəqil respublikanın idarə olunması, millətin inkişafı yaxın gələcəkdə bugünkü gəncliyin öhdəsinə düşəcəkdir. Belə gəncliyin tərbiyə olunmasına məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən başlamaq lazımdır. Bu məqsədlə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyə və təlim işinin düşünülmüş sistemi yaradılmalıdır.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsi və təlimi SAYə-sində yol verilən kiçik xətlər sonralar çox ciddi, qarşısı alınmaz nöqsanlar kimi özünü büruzə verir. Ona görə də həmin dövrdə heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadan fəaliyyət göstərmək, uşaqları müstəqil fəaliyyətə hazırlamaq lazımdır.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların tərbiyəsi və təlimi vəzifəsini yerinə yetirir. Bu müəssisələrin son məqsədi uşaqları məktəb təliminə hazırlamaqdır. Uşağın sonralar təhsilini nə dərəcədə müvəffəqiyyətlə başa vuracağı məhz bu başlanğıcdan asılıdır.

Uzun illərdən bəri uşaqların məktəb təliminə hazırlanmalarının öyrənilməsi göstərir ki, məktəbə hazırlıqlı gələnlərin sayı ildən-ilə artır. Son dövrdə belə uşaqların sayı 20 faizə

çatır məktəbə hazır gələn uşaqların tərkibi öyrəniləndə məlum olur ki, onların 70 faizə qədər uşaq bağçalarının hesabınadır. Təcrübə göstərir ki, I sinifə gələnlərin səviyyəsinin müxtəlif olması müəllimin işini xeyli çətinləşdirir, ümumi işi ləngidir. Hazırlıqsız uşaqlarla iş çox vaxt aparır və bunun da nəticəsində digər uşaqlar dərsdə baxımsız qalırlar.

Uşağın məktəbə hazırlanması özündə iki vəzifəni birləşdirir: uşağın hərtərəfli (fiziki, əqli, mənəvi, estetik) inkişafına hazırlıq və məktəbdə öyrənəcəyi fənlərin mənimsənilməsinə xüsusi hazırlıq.

Uşağın məktəbə hazırlanması bu gün iki baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

1) Təcrübə göstərir ki, I sinifdə uşaqların böyük bir qisminin müvəffəqiyyətlə təhsil ala bilməməsi, sonrakı siniflərdə geridə qalmaları onların məktəbəqədər dövrü baxımsız keçirmələri, təlimə hazırlıq üzrə ilkin vərdislərə yiyələnmələri ilə bağlıdır.

2) Yaxın keçmişdən fərqli olaraq hazırkı dövrdə I sinifə qəbul 6 yaşdan başladığından məktəbə hazırlıq yaşı bir il aşağı salınmış, 5 yaşdan olmuşdur. Beşyaşlıların məktəbə hazırlanması artıq hazırlığın məzmunu, formaları, metod və priyomlarında böyük dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir.

Hazırda beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmalarında bir sıra çətinliklər qarşıya çıxır. Ən böyük çətinlik bu sahədə düşünülmüş iş siteminin olması ilə bağlıdır. 5 yaşdan təlimə hazırlığın məzmunu işlənmiş, hər bir fənn üzrə uşaqların bilməli və bacarmalı olduqları şeylərin həcmi və sərhədi müəyyənləşdirilmiş, tərbiyəçilər və valideynlər üçün metodik göstərişlər, əyani vəsait, didaktik material və s. hazırlanma-

mış, məşğələlərin sayı, müddəti, xarakteri (ciddi, oyun və əyləncə şəklində və s. (formas) otaq şəraitində, açıq havada, təbiətin qoynunda və s.), metod və priyomları müəyyən edilməmişdir.

Çətinliklərdən biri, həm də əvvəlkilərdən heç də geri qalmayan beşyaşlıların içtimai tərbiyə ilə əhatə olunmasıdır. 170.000-dən artıq beşyaşlının yalnız 15-16 faizi uşaq bağçalarına cəlb edilib. Həmin uşqların bağçaya müntəzəm davam etməmələri, edənlərin isə yalnız 5-6 faizinin proqram tələblərinə müvafiq hazırlıq keçdiklərini nəzərə alsaq, vəziyyətin mənzərəsi aydın olar. Deməli, beşyaşlıların ən yaxşı halda 84-85 faizi içtimai tərbiyə müəssisələrindən kənardan qalır. Onların məktəbə hazırlanmaları valideynlərin ixtiyarına buraxılır. Doğrudur, valideynlərin 15-20 faizi övladlarının məktəbə hazırlanmasına erkən yaşlardan başlayır, onlar məktəbə gedənədək az-çox qənaətbəxş iş görür. Təcrübə göstərir ki, məktəbə gələn altı yaşlıların təxminən 20 faizi I sinifdə təlim əməyinə tam hazır olur və proqram materiallarının öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gələ bilirlər.

Pedaqoji maarifə cəlb edilməmiş, pedaqoji-psixoloji biliklərdən xəbəri olmayan valideynlərin öhdəsinə buraxılmış bu uşaqlar, şübhəsiz, məktəbə lazımınca hazır gələ bilməzlər. Ailələrdə, həmçinin bəzi uşaq bağçalarında ara-sıra, təsadüfən təlimə hazırlıq xarakterli məşğələlərə cəlb edilən uşaqlar, demək olar ki, bütün parametrlər üzrə hazırlığın tələblərinə cavab verə bilmirlər.

Beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmaları xüsusi qayğı və məsuliyyət tələb edir. Yaxın keçmişdək yeddiyaşlıların, daha sonralar altıyaşlıların məktəbə hazırlanmalar ilə əlaqədar

aparılmış axtarışlar bu gün beşyaşlılarla iş prosesinə eynilə köçürülə bilməz.

Uşağın məktəbə hazırlanması problemi tarixən pedaqoq və metodistlərin diqqətini az-çox cəlb etmişdir. Bu sahədə ən ciddi axtarışlar prof. Y.Ş.Kərimovun adı ilə bağlıdır. O, 70-ci illərin əvvəllərindən etibarən uşağın məktəbə hazırlanmasının müxtəlif parametrləri üzrə axtarışlara başlamışdır.

Sonralar prof. Y.Ş. Kərimovun və prof. N.Kazımovun başçılığı ilə V.Xəlilov, M.Həsənov, Ə.Şükürov, Z.Osmanov, H.Cəfərli, H.Ələkbərov, B.Quliyev, A.Rəhimov, S.Məmmədov, O.Abbasov və başqaları bu SAhədə tədqiqat aparmışlar. Mətbuatda praktik işçilərin, tərbiyəçilərin məqalələri də dərc olunmuşdur.

Tədqiq etdiyimiz problem psixoloqların da nəzərdiqqətindən kənarda qalmamışdır. Prof. Ə.Qədirov, prof. R.Əliyev, M.Həmzəyev, L.Bağirova, P. Məmmədova bu sahədə fərqlənmişlər. Bu tədqiqatlar bilavasitə bizim tədqiq etdiyimiz problemlə bağlı olmasa da, onun həllinə istiqamət verir.

Respublikamızda beşyaşlıların məktəbə hazırlanmasına həsr olunmuş tədqiqatın, xüsusilə savad təliminə hazırlıq üzrə tədqiqatın aparılması, bu sahədə metodik ədəbiyyatın olmaması problemin həllinə marağımızı gücləndirdi və biz uşaq bağçasında beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanması üzrə tədqiqat aparmaq qərarına gəldik.

Belə bir sual qarşıya çıxa bilər: nə üçün uşaqların məktəbə hazırlanması deyil, beşyaşlıların məktəbə hazırlanması götürülüb? Doğrudur, tədqiqatı həmin şəkildə də formalaşdırmaq olardı, lakin bu, çox böyük bir dövrü-uşağın beşillik

fəaliyyətini əhatə edir. Bu zaman uşağın qıgıldamağa başladığı, rəngləri yenidən fərqləndirdiyi dövrdən beş yaşadək olan dövrdə ətraf aləmlə tanışlığı, onda müşahidəçilik qabiliyyətinin, dinləmək və eşitmək, baxmaq və görmək bacarığının inkişafı, nitq səslərini necə tələffüz etməsi, ümumiyyətlə, nitqin səs mədəniyyətinə necə yiyələnməsi, lüğət ehtiyatının necə zənginləşməsi və s. saymağı, sadə hesablamaq əməliyyatını, rəsm çəkməyi, mahnı oxumağı öyrənməsi əhatə edilməli idi. Ona görə də biz tədqiqatımızı məktəbə hazırlıq yaşı ilə məhdudlaşdırmalı olduq. Şübhəsiz, bu zaman əvvəlki illərdə həmin istiqamətdə görülmüş işlərə ötəri nəzər salmaq zərurəti qarşısında qaldıq.

Tədqiqat üçün məktəbəqədər yaşın həmin mərhələsi bir də ona görə götürüldü ki, beşyaşlılar məktəbə, təlimə, oxumağa, öyrənməyə daha böyük təkidlə həvəs göstərdiklərindən onlarda problem baxımından daha rəngarəng və ciddi nöqsanlar özünü biruzə verir. Bağcanın Kiçik və orta qruplarında uşaqların məktəbə hazırlanması üzrə işin səviyyəsini dəqiq müəyyənləşdirmək, sərhəd qoymaq mümkün olmur. Tərbiyəçi və tədqiqatçılar bu və ya digər nöqsanın keçici olduğunu və tezliklə düzələcəyini zənn edirlər. Belə güman çox vaxt aldadıcı olur. Məktəbə hazırlıq qrupunda isə artıq uşağın beşillik həyatının «qızıl dövr»ünün nəticələri özünü göstərir. Bu dövrdə məktəbə hazırlıq üzrə işin formalaşması prosesi sürətlə gedir. Hər şey demək olar ki, artıq göz qabağında olur.

Bu dövrdə tərbiyəçilərin fəaliyyətində də rəngarəng nöqsanlar özünü göstərir. Belə ki, bəzi tərbiyəçilər hər şeyi hətta yazıb oxumaq da öyrətməyə, bəziləri heç bir şey öyrət-

mədən hər şeyi məktəbin üzərinə atmağa, bəziləri əsasən uşaqların nitqini inkişaf etdirməyə, bəziləri yalnız psixoloji cəhətdən hazırlamağa, bəziləri oyun elementlərindən lazımcınca istifadə etməyə, bəziləri I sinifin metod və priyomlarını eynilə uşaq bağçasına köçürməyə çalışırlar.

Belə bir sual da qarşıya çıxıb bilər. Nə üçün beşyaşlıların bu və ya digər aspektdə – məsələn, savad təliminə hazırlanması, yaxud tibbi, psixoloji cəhətdən məktəbə hazırlanması nitq inkişafı baxımından hazırlanması deyil, bütövlükdə, hərtərəfli hazırlanması götürülüb. Buna səbəb «məktəbə hazırlıq» anlayışının kompleks şəkildə həllinin vacibliyidir. Uşağın fiziki, yaxud psixoloji cəhətdən məktəbə hazırlığı olmadan yalnız savad təliminə hazırlığına görə (və ya əksinə) onun məktəbə hazırlığından söhbət gedə bilməz.

Tədqiqatın qarşısında beşyaşlıların bağçada məktəb təliminə hazırlanmaları, I sinifdə müvəffəqiyyətlə təhsil almaları üçün optimal şəraitin yaradılmasının yollarını işləmək məqsədi qoyulmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və fərziyyəsi aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinin zəruriliyini irəli sürdü:

- 1) Uşaq bağçalarında uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları vəziyyətini öyrənmək;
- 2) problemlə əlaqədar proqram tələblərinin necə yerinə yetirilməsini öyrənmək;
- 3) problemlə əlaqədar pedaqoji və metodik ədəbiyyatı təhlil etmək;
- 4) beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmaları üzrə optimal yollar müəyyənləşdirmək;

5) uşaq bağıçasında təlim prosesini, tərbiyə və təlim proqramının təkmilləşdirmək  c n təkliflər vermək.

T dqiqt beşyaşlıların məktəbə hazırlanmalarının yollarını müəyyənləşdirməklə, məktəbə hazılığın v  inkişafın nəzəriyyəsini z ginl şdirm y  xidmət edir.

T dqiqtın nəticələri beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmalarının təşkili t c rb sini təkmilləşdirməyə, uşaq bağıçasında məşğələlərin məzmunlu keçməsinə kömək göstərəcəkdir. T dqiqtın nəticələrindən həm də məktəbəqədər pedaqoji texnikumlarda və ali məktəblərin müvafiq fakult l rind  pedaqogika, psixologiya və metodika kursların tədrisində istifadə oluna bilər.

I. PROBLEMİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK MƏSƏLƏLƏRİ

Uşağın məktəbə hazırlanması ümumpedaqoji problem kimi

Gələcək vətəndaşın şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafının əsası məktəbəqədərki illərdə qoyulur. İlk illərdə uşağın necə tərbiyə olunması sonrakı illərdə onun hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaş kimi formalaşmasını müəyyən edir. Uşaq bağçasında tərbiyə-təlim işinin yaxşılaşdırılması, uşaqların məktəbə hazırlanması bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Uşağın məktəbə hazırlanması təhsil siteminin bir nömrəli məsələsidir. Hər hansı uşaq bu mərhələni lazımi səviyyədə keçmədən I sinifdə təlim prosesində müvəffəqiyyət qazana bilməz.

Uşağın məktəbə hazırlanması uzun illər Azərbaycanda kortəbii şəkildə getmişdir. 30-cu illərdə azsaylı xalqların uşaqları üçün məktəbə hazırlıq sinifləri yaradılmışsa da, sonralar həmin siniflər fasilələrlə fəaliyyət göstərmişdir. Nəhayət, 1973-cü ildən bu sahədə sistemli işə başlanmışdır. Altıyaşların məktəb, ailə ilə yanaşı bağçada da məktəbə hazırlanması imkanları öyrənilmişdir. 1977-ci ildən yalnız azsaylı xalqların uşaqlarının deyil, azərbaycanlıların da məktəbə hazırlanması məsələsi diqqət mərkəzinə qoyulur. Bütün məktəblərdə hazırlıq qrupları açılır. Uşaq bağçalarında həmin istiqamətdə sistemli işə başlanır.

Uşağın məktəbə hazırlanması bu işlə məşğul olanlar (uşağın valideynləri, ailənin digər üzvləri, qohumları, tərbiyəçilər,

müəllimlər) tərəfindən müxtəlif cür başa düşülür. Bəziləri bunu çox yüngül, sadə, bəziləri isə ağır, mürəkkəb iş hesab edir; bəziləri yalnız uşağın sağlamlığı və normal inkişafı ilə, bəziləri onlara dərs ləvazimatının alınması ilə məhdudlaşır; bəziləri isə oxumağı və yazmağı, hesablamağı öyrənməyi məsləhət görür. Bütün bu hallar bir tərəfdən valideyinlərin pedaqoji maarifə yiyələnməmələrinin, digər tərəfdən pedaqoji tələblərin lazımınca qiymətləndirilməməsinin nəticəsidir.

Uşağın məktəbə hazırlanması ümumpedaqoji problemdir. Bununla biz, problemin əhəmiyyətini iki cəhətdən qiymətləndirməliyik:

a) uşağın məktəbə hazırlanmasında bağçada ümumi tərbiyə işinin təşkili mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu dövrdə aparılan ümumi tərbiyə işi uşağın fiziki, əqli, əxlaq və estetik inkişafına istiqamətlənir. Bunlar uşağın məktəbdə müvəffəqiyyətlə təlim alması üçün zəruri olan fiziki, intellektual, mənəvi-iradi keyfiyyətlərə yiyələnməsini təmin edir.

Uşağın məktəbə hazırlanması anlayışına ilk növbədə onun fiziki hazırlığı, sağlamlığı (fiziki tərbiyə). Kollektiv fəaliyyətə hazır olması, kollektivin üzvləri ilə münasibətlərə hazır olması, uşağın dünyagörüşünün, ictimai təsəvvürlərinin formalaşması, əməksevərlik, çalışqanlıq, səbirlilik, dözümlülük, mütəşəkkillik, intizamlılıq, məsuliyyətlilik, inadkarlıq və s. iradi keyfiyyətlərə yiyələnməsi (mənəvi tərbiyə, sosial-iradi hazırlıq), ətraf aləmlə (təbiət və cəmiyyətlə) tanışlığı, nitqinin inkişaf etməsi, oxumağa və yazmağa hazırlanması (əqli tərbiyə), nəhayət, uşağın təlimə psixoloji hazırlığı.

b) uşağın ümumi tərbiyəsi işinin təşkili, onun ümumpsiholoji hazırlığına yönəldilmiş işlər heç də I sinifdə keçiləcək ayrı-ayrı təlim fənlərinə hazırlığı istisna etmir. Uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunda həftədə 18 məşğələ – o cümlədən savad təliminə hazırlıq, sadə riyazi təsəvvürlər, ətraf aləmlə tanışlıq, təsviri sənət, musiqi və s. Məşğələləri təşkil olunur. Bu, həmin sahələr üzrə proqram materialının intensiv mənimsənilməsini təmin edir.

Uşaq məktəbə hazırlanarkən sonralar bütün təlim illərində lazım olacaq aşağıdakı ümumpedaqoji keyfiyyətlərə yiyələnməlidir: həyatın yeni dövrü üçün iş yükünü daşımaq, təlim əməyi əməliyyatlarını yerinə yetirmək, sual vermək, suala müstəqil cavab vermək, dinləmək, anlamaq; müşahidəçilik, müqayisə etmək, tutuşdurmaq, mücərrədləşdirmək, ümumiləşdirmək, əqli nətcə çıxarmaq və s.

Biliklərə, öyrənməyə maraq göstərməyə, uşağın dərstdə fəal işləyəcəyinə, öz qüvvəsinin, iradəsini səfərbəy edə biləcəyinə, biliklərə yiyələneçəyinə ümid bəsləmək olmaz. Unutmaq olmaz ki, uşağın əqli tərbiyəsinin vəzifələri ilə (inadkarlıq, səliqəlilik, cəhd göstərmək, məsuliyyətlik, yaşlılarına münasibətdə xeyirxahlıq və s.) sıx əlaqədə həll olunmalıdır.

Bunları nəzərə almadan uşağı pasport yaşına əsasən məktəbə qəbul etmək onu kortəbii axının içərisinə buraxmaq deməkdir. Ümumpedaqoji hazırlıqla əlaqədar yuxarıdakı vəzifələrin bəzi cəhətlərini açıqlayaq. Hər şeydən əvvəl, uşağın məktəbə hazırlanması üzrə işi normal təşkil etmək üçün onu diqqətlə öyrənmək lazımdır. Erkən yaşda körpələr evində tərbiyə alan, sonrakı fəaliyyətini uşaq bağçasında keçirən uşaqların öyrənilməsi asandır. Belə halda tərbiyəçi

bir-iki yaşlarında uşaqların fəaliyyətini izləyir, iki yaş tamam olduqdan sonra bağcanın kiçik qrupundan başlayaraq üç il onunla müntəzəm məşqul olur. Uşaq birdən-birə hazırlıq qrupuna daxil olduqda onu daha diqqətlə öyrənmək lazım gəlir.

Uşaqların məktəbə 6 yaşdan qəbul olunmaları uzun müddət etirazlara səbəb olmuşdur. Vaxtilə məktəbə hazırlıq 6 yaşdan başladığı halda, indi 5 yaşdan başlanması da bu mübahisələrdən kənar qalmamışdır.

Psixoloqlar, xüsusilə məşhur rus psixoloqu L.S.Viqotski 6 yaş təlim üçün ən optimal yaş hesab edir, bu yaş «məktəb yetişkənliyi» yaş adlandırır. O yazmışdır: «Hər hansı təlim üçün optimal, başqa sözlə, ən əlverişli vaxt var. Ondan yuxarı və aşağı, başqa sözlə, həddən artıq tez və gec təlim həmişə inkişaf baxımından zərərli olur, uşağın əqli inkişafının gedişində xoşagəlməz əksini tapır».¹

Tərbiyəçi çalışmalıdır ki, hazırlıq qrupunda uşağın «məktəb yetkinliyi» dövrü vaxtında təmin edilsin. Akselrasiyanın təbii yolla baş verəcəyinə ümid bəsləyib, uşağı başlı-başına buraxmaq təlim prosesində onun zəiflər qrupuna keçməsi ilə nəticələnir. Belə bir şəraitdə ən yüngül təlim tapşırığı uşaq üçün ağır yükə çevrilə bilər. Bu dövrdə valideynlərin hər hansı təkidi, tələbkərligi uşağı çıxılmaz vəziyyətdə qoyur, əsəbləşdirir, xəstələndirir. Bəzən belə tələbkərlik uşaq-valideyn, uşaq-tərbiyəçi münasibətlərinə mənfi təsir göstərir. Təlim yükünün konkret fərdin imkanlarına müvafiq olmaması onda öz qüvvəsinə inamsızlıq

¹ Л.С. Выготский. Детская психология. Собр. Соч. В 6-ти томах, Т 4/ Под ред. А.В. Запорожца и др. М.: Педагогика, 1984, 432 с.

yaradır, ümumiyyətlə, tapşırığı (hətta ən yüngülünü də) yerinə yetirə biləcəyinə şübhə ilə yanaşmasına səbəb olur. Ona görə də valideyn hələ uşaq 4 yaşında olarkən onun fiziki və psixi fəaliyyətini öyrənməyə çalışmalı, «məktəb yetkinliyi» istiqamətində inkişafın normal gedib-getmədiyini müəyyənləşdirməlidir.

Onu da qeyd edək ki, insan ömrünün 5 yaşadək olan dövrünün «qızıl dövr» adlandırıldığı nəzərə alınarsa, görkəmli pedaqoq, psixoloq, fizioloqlar bu yaşda uşaqların artıq təlim əməyinə hazır olduqlarını qeyd edirlər. Təsadüfə deyildir ki, böyük psixoloq L.S.Vıqotski məktəbəqədər yaşın ikinci mərhələsində birinci mərhələyə nisbətən təlimin kəskin fərqləndirilməsini məsləhət görürdü.

Uşağın 5 yaşınadək nitqi yaranır və o, ana dilində sərbəst danışa bilir. 5-6 yaşında vacib, icbari, ciddi əmək fəaliyyəti kimi təlimə cəhd göstərir.

1977-ci ildə uşağın məktəbə hazırlanması üzrə ciddi eksperimental axtarışların nəticələri kitab şəklində nəşr olundu. Bu kitabda məktəbdə təlimə hazırlığın formalaşdırılması, böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı, savad təlimi, uşaqların riyazi inkişafı məsələləri əhatə edilmişdir. Savad və riyaziyyatın başlanğıcının təlimi məsələləri bu kitabda yaxşı qoyulmuşdur.

«Uşaq bağçasının böyük qrupunda uşaqların tərbiyəsi» kitabı da orjinal cəhətlərə malikdir. Kitabda uşaqların inkişafı, anatomik-fizioloji, psixoloji xüsusiyyətləri (nitqi, rejim, oyun, ətraf aləmlə tanışlıq, məşğələlərdə təlim və s.) əhatə olunmuşdur.

Psixoloq P.Y.Qalperinin apardığı eksperimental araşdırma belə bir qənaətə gəlməyə əsas vermişdir ki, beş yaşlı uşaqlar

hadisələrə elmi şəkildə yanaşmağı bacarır və məntiqi anlayışlara yiyələnə bilirlər, lakin o, həmin uşaqların müvəffəqiyyətlə təhsil alacaqları hökmünü vermir. Fikrimizcə: yəqin alim uşaqların hazırlığında fərdi fərqlərin olduğunu əsas götürür¹. Bəlkə də, ümumiyyətlə, psixoloji hazırlıq nəzərdə tutulur, çünki uşağın məktəbə hazırlığı meyarına daxil olan meyarlardan ən mühümü onda təlimə davamlı müsbət münasibətin yaranmasıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya dövlətlərinin böyük əksəriyyəti təlimə altı yaşdan başlayır. 1870- ci ildən İngiltərədə uşaqlar məktəbə beş yaşından gedirlər. Hollandiyada, Yaponiyada isə məktəb təliminə dörd yaşından başlanır. Alman psixoloqu O.Kro belə hesab edir ki, artıq üç yaşından uşağı təlimə cəlb etmək olar². Bu yaşda uşaqlar verilən bilikləri mənimsəyə bilirlər. Uşaqlar öyrəndikdə onların dinləmə və eşitmə, baxma və görmə qabiliyyətləri, diqqəti, hafizəsi, qavrayışı, təsəvvürləri, təxəyyülü, təfəkkürü, nitqi tərbiyəçiyə aydın olur.

Belə axtarış aparmadan, uşaqların hazırlığını nəzərə almadan təşkil olunan məşğələlər lazımi nəticə vermir.

Beşyaşlılar, adətən, hədsiz-hesabsız suallar verir, hər şeyə maraq göstərir, onun «niyə?»sini öyrənməyə çalışır. Tərbiyəçilərin bir qismi həmin yaş dövrünün bu cəhətini nəzərə almadan uşaqların suallarını cavabsız qoyurlar. Bir neçə dəfə

¹ П. Я. Гальперин К исследованию интеллектуального развития ребенка // Вопросы психологии, 1969, № 1, с. 85-90.

² О.Кро. (Sitat L.S.Vıqotskıdян götrülüb). Вах.. «Обучение и развитие в дошкольном возрасте». Избр. психологические исследования. Изд-во АПН РСФСР, 1956.

tərbiyəçidən (yaşlılardan, valideyinlərdən) rədd cavabı alan (gobud söz eşidən) uşaq sızıntı, qorxu hissi keçirir, zəruri hallarda da sual verməkdən çəkinir. Bu isə uşağın ümumi inkişafdən saxlayır. Onu da qeyd edək ki, «uşaqdır, hələ başa düşməz» deyə verilən uydurulmuş, qeyri-elmi cavablar onların inkişafına daha pis təsir göstərir.

Uşağın məktəbə hazırlanması ilə normal məşğul olmayan, yaxud ardıcıl, sistemlə məşğul olmayan tərbiyəçilər onların məktəb təliminə, sonrakı inkişafına nə qədər zərər yetirərlərsə, uşağa hər şeyi öyrətməyə çalışan tərbiyəçilər daha çox zərər yetirirlər. Onların bu hərəkəti iki cəhətdən zərərli-dir:

1. Uşaqlar vaxtından əvvəl oxumağı, yazmağı, 20 dairə-sində hesablamayı, 100-dək saymağı öyrəndikdə I sinifdə təlim onlar üçün maraqsız olur. Adətən, belə uşaqlar səviyyəcə özlərindən fərqli uşaqlar arasına düşür, müəllim onlara proqram materialını öyrətmək qayğısına qalır, bağçadan gələnləri diqqət dairəsindən kənar qoyur. Ona görə də bəzən belə uşaqlar üçün təlim maraqsız məşğələyə çevrilir, bir müddətdən sonra onlar zəif hesab etdikləri yoldaşlarından geri qalır.

2. Uşaq bağçasında hər şeyi öyrənən uşaqlar, əslində yüklənir, əqli inkişaf səviyyəsinə müvafiq olmayan şeyləri öyrənməklə ciddi çətinliklərlə qarşılaşar ki, onun da nəticələri özünü sonralar göstərir. Ona görə də uşaq bağçasında yalnız proqram tələblərinə uyğun biliklər verilməlidir.

Uşağın məktəbə hazırlanmasında onun rejimə alışması da mühüm rol oynayır. Təlim əməyi erkən yaşlardan ciddi rejimə riayət olunması nəticəsində formalaşır. Vaxtında yatağından qalxmağı, vaxtında yeməyi, gəzməyi, oynamağı, yatmağı

vərdiş edən, körpə uşaq bağçasında daha ciddi rejim altında fəaliyyət göstərir. O, qısamüddətli təlim məşğələlərində iştirak edir. Məktəbə hazırlıq qruplarında bu məşğələlər məzmunu, xarakterinə və müddətinə görə I sinifin dərslərinə yaxınlaşır. 30-35 dəqiqə müddətində keçirilən həmin məşğələlərdə uşaqlar tərbiyəçini uzun müddət (5-8 dəqiqə) dinləməyi, onun suallarına cavab verməyi, ona sual verməyi, yoldaşının səhvinə düzəliş verməyi, kollektiv işləməyi öyrənirlər.

Bütün bunlar uşaqları yeni aləmə, məktəb həyatına hazırlayır. Uşağın məktəbə qəbul olunmağı onun həyatında, şəxsiyyətinin formalaşmasında dönüş anı hesab edilir. Uşaq sistemə başlamaqla uşaqlığı başa çatır və məktəb yaşına başlanır. Uşağın məktəbə gəlməsi ilə onun həyat tərzində dəyişikliklər baş verir. Ətraf aləmdəki dəyişikliklər rastlaşdıqları insanlarla yeni münasibətlər müəyyən edir.

Görkəmli məktəbəqədər tərbiyə mütəxəssisi A.P.Usova məktəbəqədər yaşda tədris fəaliyyətinin özünəxidmət əməyə və yaşlılara köməkdən fərqli olaraq xüsusi əmək olduğunu qeyd edir. O yazır: «Biz belə hesab edirik ki, məktəbəqədər təlimin xarakterik, özünəməxsus əlaməti uşaqlarda təlim fəaliyyətinin öz xarakterinə və motivinə görə oyundan, əməkdən, özünəxidmətdən fərqlənən hərəkətin yeni qaydası kimi formalaşmasıdır»¹ Məhz ona görə də uşaq bağçasından (həmçinin ailədən) məktəbə gələn uşaqlar üçün birinci aylar çox çətin olur. Onlar indiyədək alışdıqları qayğısız uşaqlıq həyatından, başlıca fəaliyyət növü oyunlar aləmindən ayrılır.

¹ А.П. Усова/ Обучение в детском саду. М.: Просвещение, Знание, 1981, 176 с.

Yeni rejimə düşürlər. İndi nəğmə ilə, rəsmlə həftədə birçə dəfə görüşür, idmanla həftədə iki dəfə məşğul olurlar. İndi cəmiyyət üçün lazımlı bir adam kimi müəyyən təlim tapşırıqları yerinə yetirməli olurlar. Bunun üçün məsuliyyət daşıyırlar, qayğılar artır.

Bütün bunlar beşyaşlıları azı bir il əvvəl məktəblə, oranın qayda-qanunu ilə, məktəblilərin həyatı ilə tanış etməyi, hələ bağçada ikən məktəb şəraitinə oxşar şərait yaratmağı tələb edir. Qrup otağında xüsusi guşə yaradılmalı, orada tədris ləvazimatı, əyani vəsait, didaktik material saxlamalı, partaların (stol və stulların) yazı taxtasının ölçüsü, yerləşdirilməsi uşaqların yaşlarına uyğun olmalıdır.

Tərbiyəçi məşğələlərin xarakterini düzgün müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Görkəmli pedaqoq akademik Ş.A.Amonaşvili altıyaşlılarla təlimi yeddiyaşlılarla təlimdən fərqləndirməyi məsləhət görərək yazmışdır: «I sinifdə yeddiyaşlıları öyrətdiyimiz və tərbiyələndirdiyimiz kimi deyil, xüsusi qaydada, yeni qaydada öyrətmək və tərbiyə etmək lazımdır... Uşaqlıq dövlətində altıyaşlılar xüsusi xalqdır. Ümumiyyətlə, yaş nə qədər aşağıdırsa, uşaqların psixoloji təbiətində fərq o qədər dərinləşir».¹

Prof. Y.Ş.Kərimov uşaqlarda gümrəh, şən əhval-ruhiyyə yaratmağı məsləhət görür. O, qeyd edir ki, sıxıntı keçirən uşaq diqqətsiz olur, onun təfəkküründə ləngimə baş verir, nəticədə qavramanın effekti aşağı düşür. O yazır: «Validəyin, tərbiyəçi uşaqla mehriban, mülayim, qayğıkeş münasibətdə olarsa, uşağın rəğbətini qazanarlar. Uşaq adətən, belə valideyn və

¹ Ш.А Амонашвили. В школу с шести лет. М., Педагогика, 1986.

tərbiyəçilərlə açıq ünsiyyətdən çəkinmir, onlara həvəslə sual verir, onların məsləhət və tapşırıqlarını yerinə yetirir»¹. Yuxarıda qeyd etdiyimiz cəhətlər nəzərə alınmadığı şəraitdə beşyaşlıların məktəbə hazırlığında ciddi nöqsanlar özünü göstərə bilər. Ona görə də məktəb uşaqları bir daha diqqətlə müayinədən keçirməli, ümumi hazırlığını yoxlamalıdır. Bu zaman təbii ki, bəzi valideynlər övladlarının altı yaşdan məktəbə qəbul olunmalarını təkidlə tələb edəcəklər. Çox vaxt valideynin övladını məktəbə tez qoymağa çalışması, onun anormal olmadığını, digər uşaqlardan geri qalmadığını sübuta yetirmək xatirinə olur. Belələri nəzərə almırlar ki, uşağın psixoloji cəhətdən geriliyi heç də onun xəstə olduğunu, anormallığını sübut etmir. Bunu sadəcə olaraq psixi inkişafın ləng getməsi kimi başa düşmək lazımdır.

Deyilənlərdən məlum oldu ki, uşağın məktəbə hazırlanması ciddi pədaqoji problemdir. Uşaq bağçasında bu vəzifənin yerinə yetirilməsinin özünəməxsus cəhətləri, vəzifələri mövcuddur.

¹ Y.Ş. Kərimov. Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumi-pədaqoji məsələləri (Altıyaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması» kitabı), Bakı, Maarif, 1979, səh. 10.

Pedaqoji ədəbiyyatda problemin qoyulşu

Uşaqın məktəbə hazırlanması problemi tarixən pedaqoqların, psixoloqların, metodistlərin, fizioloqların, həkimlərin, loqopedlərin diqqətini cəlb etmişdir. Bu, məktəbəqədər dövrdə uşaqların sağlamlığı və gigiyenası, fiziologiyası, nitqi, əqli hazırlığı, psixologiyasında baş verən nöqsanlar, çatışmamazlıqlarla bağlıdır.

Bu gün uşağın 5 yaşında məktəbə hazırlanması bütövlükdə tərbiyə və inkişaf problemi ilə bəğlidir. Axtarışlar göstərir ki, tədqiqatların böyük bir qismi uşaqların bağçada ümumi inkişafına və məktəbə hazırlanmalarına həsr olunmuşdur. Məşhur rus psixoloqu L.S.Vıqotski 30-cu illərdə bu problem ətrafında ciddi axtarışlar aparmışdır. O zaman məktəbə qəbul 8 yaşdan idi. L.S.Vıqotski isə uşqların 6 yaşdan təhsil almağa qabil olduqlarını bildirdi. O, təlimin həmişə inkişafı qabaqladığını qeyd edirdi¹. O, 6 yaşın təlim üçün ən optimal dövr olması fikirini irəli sürərək yazmışdır: «...hər hansı təlim üçün optimal, yəni daha əlverişli müddət mövcuddur. Ondan yuxarıya və aşağıya getmək, başqa sözlə, təlimə həddən artıq tez və həddən artıq gec başlamaq inkişaf baxımından həmişə zərərli, əqli inkişafın gedişində xoşagəlməz şəkildə əks olunur»².

1960-cı illərdə akademik L.V.Zankov L.S.Vıqotskinin ideyasına əsaslanmaqla tərbiyə və inkişaf üzrə ciddi axtarışlar

¹ Л.С. Выготский . Избранные психологические исследования. Изд-во АПН РСФСР, М., 1995, стр. 439.

² Л.С. Выготский. Обучение и развитие в дошкольном возрасте. В кн. «Избранные психологические исследования» М., 1966, стр. 430.

aparırdı. L.V.Zankovun «Uşaqlara gücləri çatan ən yüksək çətinlik səviyyəsində biliklərin verilməsi»¹ ideyası pedaqoji içtimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. L.V.Zankovun fikrincə, gərgin əqli iş üçün müntəzəm qida verən belə tədris prosesi şagirdlərin intensiv inkişafına xidmət edə bilər. Bu baxımdan uşağın məktəbə hazırlanması yükünü müəyyən etmək mümkündür.

L.A.Venqer uşaqların təlimə psixoloji hazırlığını araşdırmış, riyazi təsəvvürlərin, həmçinin təlimin mənəvi-iradi şərtlərini formalaşdırılmasını işləmişdir. O, uşağı bağçada olduğu sonuncu ili psixoloji münasibətlərdə dönüş ili, böhran ili hesab edir. Onun fikrincə, altıyaşlıda baş verən bütün irəliləyiş uşağın əvvəlki illərdə keçirdiyi inkişaf yolunun qanunauyğun nəticəsi, böyük bir mərhələnin başa çatması və növbəti mərhələyə keçirilməsinin zəruri əsasıdır².

L.D.Venqer uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupu dövrünü dönüş dövrü bildirir. O, yazır: «Uşağın uşaq bağçasında olduğu axırıncı il psixoloji münasibətlərdə dönüş ili, böhran ilidir. 6 yaşlı uşaqda baş verən bütün irəliləyiş uşağın əvvəlki illərdə keçirdiyi inkişaf yolunun qanunauyğun nəticəsi, inkişafın böyük bir mərhələsinin başa çatması və bununla yanaşı növbəti mərhələyə keçirilməsinin zəruri əsasıdır.

¹ Л.В. Занков О начальном обучении. Изд-во АПН РСФСР, М., 1964, стр. 2-5.

² В.А. Венгер. Психологическая готовность к обучению в школе. В кн. «Подготовка детей к школе в детском саду» . Изд-во «Педагогика» М., 1977, стр. 16.

Ə.Ə.Qədirov uşağın məktəbə psixoloji baxımdan hazırlanmasında uşaq bağçasında savada yiyələnmə, saymaq, hesablamaq, hesab məsələlərini həll etmək və s. təlim məşğələlərinin yer tutmasını yüksək qiymətləndirir.

Professor Ə.Qədirov yazır: «Uşağın məktəb təliminə psixoloji baxımdan hazırlanması heç də o demək deyildir ki, məktəbə daxil olan müddətədək uşaqda müəyyən psixoloji keyfiyyətlər təzahür edir, sözsüz ki, bu keyfiyyətlər məktəb təlimi zamanı ona məxsus olan həyat və fəaliyyət şəraitinin təsiri altında formalaşır və yalnız bunların sayəsində uşaq məktəb həyatına müntəzəm təlim prosesinə uyğunlaşa bilir»¹.

Pedaqoji ədəbiyyatda uşaq bağçasında məktəbə keçidin dönüş anı olması haqqında fikirlər irəli sürülmüşdür. Həqiqətən də bu dövr uşaqların həyatında ciddi bir mərhələdir. Prof. A.N.Leontyev, A.B.Zaporojets, Y.F.Zmanovski, Y.Ş.Kərimov və başqaları bu problemə ciddi əhəmiyyət vermişlər. A.V.Zaparocest yazmışdır: «Məktəbə daxil olmaq uşağın həyatında, onun şəxsiyyətinin formalaşmasında dönüş anıdır. Məktəbdə sistematik təlimə keçməklə məktəbəqədər uşaqlıq qurtarır və məktəb yaşı dövrü başlayır. Məktəbə gəlməklə uşağın həyat tərzı dəyişir, ətrafdakı adamlarla yeni münasibətlər sistemi yaranır, yeni vəzifələr irəli sürülür, fəaliyyətin yeni formaları əmələ gəlir»².

Uşağın məktəbə getməsindən bəhs edən məhşur psixoloq A.N.Leontyev yazır: «Uşağın həyat münasibətlərinin bütün

¹ Ə.Ə. Qədirov. I.N. Məmmədov. Yaş psixologiyası. Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1986, səh. 97.

² А.В. Запорожец. В кн. «Подготовка детей к школе в детском саду» Изд-во Педагогика» М., 1977, стр. 6.

sistemi yenidən qurulur. Mahiyyətə o demək deyildir ki, o, ümumiyyətlə, heç şey etməyə borclu deyil: Məktəbə daxil olana qədər də onun borcu olmuşdur. Əhəmiyyətli odur ki, indi həmin borc yalnız valideynlər və tərbiyəçilər qarşısında deyil, həm də cəmiyyət qarşısındadır»¹.

Prof. A.F.Zamanovski bir həkim-psixofizioloq kimi geniş axtarışlar aparmış və belə qənaətə gəlmişdir: «Altı il – məktəbəqədər yaşlı uşağın qayğısız və bütövlükdə qeyri-sərbəst həyatı ilə uşaqdan təlimə cəmiyyət qarşısında ciddi borc, başqa sözlə, davranışın sərbəst tənzimlənməsinin kifayət qədər yüksək səviyyəsi arasında məsul münasibət tələb edən həddir»². Altıyaşlılarla əlaqədar söylənmiş bu fikir məktəbə hazırlığın mahiyyətini açmaq baxımından, şübhəsiz, beşyaşlılara da aid edilə bilər. Tədqiqatların böyük bir qrupu beşyaşlıların imkanlarını aşkara çıxarmağa çalışmışlar.

Psixoloji və fizioloji tədqiqatlar göstərir ki, məktəbəqədər yaş dövrünün axırında uşaqlar fiziki və əqli inkişaflarına görə onları məktəbdə oxumağa hazırlayan hər şeyi qavramağa qabildirlər. «Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların imkanları yeni bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə, əqli və bədii qabiliyyətlərinin formalaşmasına münasibətdə, həmçinin şəxsiyyətin əxlaqi-iradi keyfiyyətlərin formalaşmasına

¹ А.Н. Лентьев . Проблемы развития психики. Изд. 4—е. М., 1981, стр. 511.

² Ю.Ф. Змановский Шесть лет, детский сад. Школа. Изд-во «Знание» М., 1983, стр. 12..

münasibətdə indiyədək təqdim olunandan əhəmiyyətli dərəcədə üstündür»¹. Bu yaşda uşaqlar zəngin, optimal imkanlara yiyələnirlər. Onlar üçün qavramaya son dərəcə yüksək qabiliyyət xarakterikdir. Onlar çoxlu bilikləri sürətlə mənimsəyir və yadda saxlayırlar. Bu dövrdə qazanılmış biliklər ömür boyu yaddan çıxmır.

Prof. N.İ.Krasnoqorski 5 yaşdan nitqin yaranmasının başa çatdığını və uşaqların ana dilində sərbəst danışdıqlarını qeyd edir. Q.Q.Petroçenko göstərir ki, böyük məktəbəqədər yaş (indiki 5 yaş) dövründə uşaqlar təlimə optimal imkanlar əldə edirlər. Onların qavrama qabiliyyəti çox güclü olur².

Akademik Ş.A.Amonaşvili yazır: «Artıq 5 yaşında uşaq eşidir ki, o, böyüyəcək, tezliklə məktəbə gedəcək, ona məktəbin, müəllimin, dərsin, dərslinin nə olduğunu izah edirlər. Ona məktəb haqqında, məktəb üçün şeir söyləməyi, saymağı, toplamağı, çıxmağı, hərfləri tanımağı, öz adını, familiyasını yazmağı və s. öyrədirlər. Məktəb yoldaşları, onlarla qarşılıqlı münasibət haqqında danışirlər.

Beləliklə, 5 yaşlı uşaq fəaliyyətin daha mürəkkəb növünə cəlb olunur, onunla ünsiyyətin məzmunu zənginləşir. Bu isə nəticə etibarilə onun inkişafına və məktəbə sosial-psixoloji hazırlığına əlverişli təsir göstərir³.

¹ А.В. Запарожец. Педагогическая и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки в школе старших дошкольников . В сб «Воспитание и обучение старших дошкольников в детском саду» Тезисы Всес оюзный научный конференции. Минск, 29 ноябр , 2 декабря, 1971, Т. I? V/? 1971, стр 28 .

² Н.И. Красногорский Труды по изучению высшей нервной деятельности человека животных. Т. I, М., Медгиз, 1954, стр. 421.

³ Ш.А. Амонашвили. В школу с шести лет. Изд-во «Педагогика» М., 1986, стр 8.

Ş.A.Amonaşvili uşağın 6 yaşdan təlimə cəlb edilməsinin mahiyyəti, altıyaşlının psixoloji xüsusiyyətləri, uşağın oxumağa marağı və s. məsələləri açıqlayır, uşağın məktəbə hazırlanması baxımından bunları bilməyin çox vacib olduğunu vurğulayır.

Beləliklə, beşyaşlı uşaq fəaliyyətin daha mürrəkəb növünə cəlb olunur, onunla ünsiyyətin məzmunu zənginləşir, nəticə etibarilə onun inkişafına və məktəbə sosial-psixoloji hazırlığına əlverişli təsir göstərir.

R.S.Bure beşyaşlıların inkişaf səviyyəsini yüksək qiymətləndirir. O yazır: «Beşyaşlı uşaqlar şəxsi fəaliyyətlərini sərbəst idarə edə bilirlər. Onlar öz arzularını məhdudlaşdırmaq, məqsədə çatmaq yolunda qarşıya çıxan maneəni aradan qaldırmaq, yerinə yetirdikləri fəaliyyətin nəticələrini qiymətləndirmək bacarığına malikdirlər. Bu yaşda uşaqlar tərbiyəçinin qoyduğu məsələnin mənasını başa düşür və onun göstərişini müstəqil yerinə yetirə bilər.

Son illər Azərbaycan da bu sahədə xeyli uğurlu tədqiqatlar aparılmışdır. Prof. M.Həmzəyev göstərir ki, uşağın «məktəbdə təhsil almasına keçilməsi sahəsində qazanılacaq müvəfəqiyyət, hər şeydən əvvəl, onların məktəb təliminə necə hazırlanmalarından, xüsusilə psixoloji hazırlıq səviyyəsindən çox asılıdır. Uşağın məktəbə psixoloji hazırlığı onun üçün bu vaxta qədər əsas fəaliyyət növü olan və tələbatlarını ödəyən oyundan yeni fəaliyyət, növünə keçməsinə və həmin fəaliyyət növünün onun tələbatlarını ödəyəcək əsas fəaliyyət kimi dərk edilməsini təmin edən ən mühüm amildir¹.

¹ Həmzəyev M.Ə. Altıyaşlıların təlimə psixoloji hazırlığı haqqında. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1985, №4, s. 26-30.

R.Əliyev uşağın məktəb təliminə psixoloji hazırlığının motivləri və şəxsiyyətinin formalaşdırılması problemlərini araşdırmışdır. O, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında milli xüsusiyyətlərin rolunu öyrənən, eyni zamanda məktəbəqədər yaşlı uşaqlardan da bəhs etmiş onların təlim fəaliyyəti və bu zaman cinsi fərqlərin psixoloji xüsusiyyətlərini tədqiq etmişdir.

Müəllif məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda milli hislərin formalaşmasını araşdırarkən nəzəri məsələlərlə yanaşı problemin Şərq fəlsəfəsi fikrində və Azərbaycanın ədəbiyyatında qoyuluşundan da bəhs etmişdir ki, bu da məhz azərbaycanlı uşaqların təlimə psixoloji hazırlığının öyrənilməsi və onun həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir¹.

G.B.Tağıyeva məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığı, fərdi psixoloji xüsusiyyətləri xüsusilə özünüqiymətləndirmə ilə təlim fəaliyyəti arasındakı asılılığı öyrənmişdir. Müəyyənləşdirmişdir ki, məktəb təliminə psixoloji hazırlığı yüksək olan uşaqlar təlimin ilk illərində də müvəffəqiyyət qazanırdı. O, təlim fəaliyyətinə hazırlıq baxımından uşaqların özünüqiymətləndirmə səviyyəsini 3 qrupa ayırır.

O, yazır: «...Yüksək özünüqiymətləndirməyə malik olan uşaqlar fəaliyyət zamanı uğur qazanır, aşağı özünüqiymətləndirməyə malik uşaqlar isə işdən çəkinir müvəffəqiyyət əldə edə bilmirlər. Bu əsasda uşaqların qrup şəraitində təlim imkanları genişlənir².

¹ R.İ. Əliyev. Altıyaşlıların təlim motivlərinin öyrənilməsi. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1987, №3.

² Тагиева Г.Б. Становление самооценки старших дошкольников как фактор психологической готовности к школьному обучению. Автореферат. М., 1993.

Y.Ş.Kərimov 1973-cü ildə bağçada uşaqların məktəbə hazırlanmasında əqli inkişafın rolunu nəzərə alaraq bildirdi ki, yalnız faktları, hadisələri müşahidə etməyi və müstəqil nəticələrə gəlməyi bacaran uşaq məktəbdə müvəffəqiyyətlə oxuya bilər. O, beşyaşlıların intellektini yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: «Beşyaşlı uşaqlarda əyani obrazlı təfəkkürün yüksək forması yaranmağa başlayır. Bu isə gerçəkliyin müxtəlif sahələri haqqında ümumiləşmiş və sistemli biliklərin mənimsənilməsinə imkan yaradır. Bu cür təsəvvürlər uşaqların təfəkkürünün müstəqillik imkanını artırır, onların ardıcıl şəkildə fikirləşmələrinə və düzgün nəticələr çıxarmalarına şərait yaradır»¹.

L.Bağirova yazır: «Həyatın beşinci ilində söz siqnalları və I siqnal sistemi arasındakı mexaniki, avtomatlaşmış əlaqənin yaradılması başa çatır. Qərarçıxarmanın müstəqilliyi artır. Beşyaşlı uşaqların psixi inkişafını xarakterizə edən cəhətlər: hərəkətlərdə iradiliyin artması, düşünülmüş formada qurulması, idrak proseslərinin məqsədə yönəldilməsidir. Bu cəhətlər beşyaşlılara pedaqoji vəsaitlərin forma və məzmununda dəyişiklik yaradaraq real vəsaitlərə müvafıqlaşdırılməsinə imkan verir»².

P.Ə.Məmmədova göstərir ki, uşağın məktəbdəki müvəffəqiyyəti müəyyən mənada onun bağça yaşı dövründə məktəb təliminə necə hazırlanmasından da asılıdır. Öz tədqiqatında göstərir ki, məktəb təliminə sistemli hazırlıq işinə orta

¹ Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçası və uşaqların əqli inkişafı. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1973, №4, s. 5.

² Bağirova L.Ş. Uşaqların məktəbə hazırlanmasının psixoloji məsələləri. «Nərgiz» nəşriyyatı. B., 2003, s. 27

qrupdan başlamaq onu proqram tələblərinə uyğun şəkildə təşkil etmək, şübhəsiz, məktəbə hazırlıq qrupunda sürətləndirmək tamamlamaq lazımdır.

Tədqiqatçı uşağın məktəb təliminə hazırlığında onun intellektual hazırlığı ilə fəaliyyət növlərinin uzlaşdırılmasının vacibliyini qeyd edir. Bu bir tərəfdən təlimə daha yaxşı hazırlaşmağa imkan verirsə, digər tərəfdən də psixi inkişaf üçün həlledici şərtlərdir. Valideyn tərbiyəçi və ibtidai sinif müəllimlərinin bu xüsusiyyəti nəzərə almaları uşağın psixoloji, mənəvi, fiziki hazırlığına təkan verir, təlim motivlərini gücləndirir¹.

A.P.Usova məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün biliklərin sistemləşdirilməsi məsələsini ilk dəfə irəli sürənlərdən olmuşdur. Onun fikrincə, məktəbəqədər uşaqlıq dövrünə ayrı-ayrı əşyalar haqqında yalnız konkret təsəvvürlərin əldə edildiyi dövr kimi baxmaq olmaz. Məktəbəqədər dövrdə əqli inkişafın sürətlə getdiyini hiss edən alim göstərir ki, onlarda ümumi təsəvvür və anlayışlar, ən əhəmiyyətli fikri əməliyyatı təhlil etmək, ümumiləşdirmək və s. yaranır. Bir tərəfdən, uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, digər tərəfdən o, uşaqlarda ümumi təsəvvürlər və anlayışların formalaşmasını, onların fikri qabiliyyətini inkişafını təmin edir. O, göstərir ki, uşaqların mənimsədikləri biliklərin aydın sistemləşdirilməsi və təlim prosesinin düzgün təşkili onlara gündəlik həyatlarında mənimsədiklərindən əhəmiyyətli dərəcədə çox mürəkkəb biliklər verməyə imkan yaradır. Tərbiyəçi

¹ Məmmədova R. Ə. Uşağın məktəb təliminə hazırlığının psixoloji xüsusiyyətləri. Psixol. Üzrə nam. dis. Bakı, 2003, s. 118.

məşğələlərdə yalnız, müvafiq şəkildə bilikləri şərh etmir, həm də uşaqlara bu biliklərə yiyələnmək üçün zəruri olan fikri fəaliyyətin qaydasını açır, bütün bunlar şübhəsiz, uşaqların ümumi inkişafını təmin edir, onlarda məktəbdə müvəffəqiyyətə təlim almağın əsası olan geniş idrak qabiliyyətinin formalaşmasını təmin edir¹.

Görkəmli pedaqoqların bu ustanovkası pedaqoji-metodik baxımdan uşağın məktəbə hazırlanması problemini işləməyə əsas verdi. 1973-cü ildən prof.N.Kazımov və Y.Kərimovun başçılığı ilə ailədə, bağçada və məktəbdə uşağın məktəbə hazırlanması üzrə sistemli işə başlandı. Araşdırmalar bu sahədə elmi nəticələrə gəlməyə imkan verdi. Prof. N.Kazımov və M.Həsənov yazırlar: «Bağçada və hazırlıq siniflərdə uşaqların I sinfə hazırlanması sahəsində də fərq özünü göstərir. Uşaqlar bağçada nisbətən hərtərəfli hazırlıq görürlər. Hazırlıq siniflərində isə nitq inkişafına daha çox fikir verilir. Belə bir vəziyyət sinifdə ciddi çətinliklər yaradır»².

Problemlə əlaqədar alimlərin bir qrupu uşağın məktəbə hazırlanmasının mahiyyətini, məzmununu açmağa çalışmışlar.

Y.Ş.Kərimov uşaq bağçası və ailədən I sinfə gələn uşaqların fəaliyyəti üzərində hərtərəfli tədqiqat apararaq belə bir nəticəyə gəlir ki, uşaq bağçasından gələnlər daha hazırlıqlı olurlar. O, yazır: «Bağçada uşaqların məktəbə hazırlanması dedikdə, onlarda fiziki, əqli, əxlaqi, iradi keyfiyyətlərin formalaşması nəzərdə tutulur. Ən başlıcası odur ki, uşaq məktəbə psixoloji cəhətdən hazır olmalıdır. Psixoloji hazırlığa

¹ Усова А.П. Обучение в детском саду. (Под ред. А.В. Запарожца. Изд-во Просвещение. М., 1981

² Kazımov N.M. , Həsənov M.. Uşağın məktəbə hazırlanmasını ümumi məsələləri. «Uşağın məktəbə hazırlanması» kitabından. Bakı, Maarif, 1987.

uşağın intellektual inkişaf səviyyəsi ilə yanaşı, həm də emosional – iradi və əxlaqi hazırlığı daxildir»¹.

O, Bakı şəhərindəki 7, 18, 132 və 190 nömrəli məktəblərin hər birində I sinfə gələnləri hazırlıq səviyyələrinə görə qruplara ayıraraq aşağıdakı şəkildə komplektləşdirir: bir sinfə yalnız uşaq bağçasından gələnləri, digər sinfə yalnız birbaşa ailədən gələnləri, III sinfə isə həm bağçadan, həm də birbaşa ailədən gələn uşaqları cəlb edir. Uşaqlar məktəbə gələrkən və onların həmin sinfdə birillik təlimin nəticələri müqayisə edilir. Uşaqların təlim hazırlığının səviyyəsi müəyyənləşdirilir. Bağçadan gələnlərin göstəriciləri, şübhəsiz yüksək olur, lakin bu yüksəkliyin dərəcəsi və xarakteri açıılır. Uşaq bağçaları proqram əsasında fəaliyyət göstərsə idi nəticənin daha parlaq ola biləcəyi sübut edilir. «Uşaq bağçasında tərbiyə işinin nəticəsi özünü uşaqlarda məktəbə, oxumağa nə dərəcədə maraq və həvəsin yaranmasında göstərir».

Sonralar bu sahədə tədqiqatını genişləndirən Y.Ş.Kərimov belə bir qənaətə gəlir: «Uşağın məktəbə hazırlanmasının iki cəhəti nəzər-diqqəti cəlb edir:

1. Uşaqların məktəbdə müəvəffəqiyyətlə oxumaları üçün bütün tərbiyə işlərini elə təşkil etmək lazımdır ki, onların yüksək səviyyədə ümumi inkişafını təmin etsin;

2. Onların ibtidai siniflərdə rastlaşacaqları təlim fənlərini mənimsəməyə xüsusi hazırlıq təmin olunmalıdır».

O, sözüne davam edərək daha sonra I sinfə gələn uşaqlardan əqli analitik-sintetik fəaliyyətin mürəkkəb formalarının

¹ Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçası və ailədə uşaqların məktəbə hazırlanması. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1977, №1, s. 3-8.

tələb edildiyi, onların yüksək əxlaqi-iradi keyfiyyətlərə, əməksevərliyə, iş qabiliyyətinə, xüsusi bilik və bacarığa malik olmalarını bildirir.

Prof. Y.Ş.Kərimov yazır: «Uşağın məktəbə hazırlanmasının mühüm şərtlərindən biri də onun ümumi əqli inkişafının təmin edilməsidir. Uşaqda hər şeyi bilmək həvəsi oyatmaq, ona ətraf aləmin müxtəlif sahələri haqqında biliklər vermək son dərəcə vacibdir»¹. O, sonralar bu fikrini daha da inkişaf etdirərək «Uşağın məktəbə hazırlanması üçün nələr tələb olunur?» sualına belə cavab verir: «Uşağın fiziki inkişafı ahəngdardırsa, nitq səslərini fərqləndirə, düzgün tələffüz edə bilərsə, dinləməyi və eşitməyi bacarırsa, normal ünsiyyət saxlaya, fikrini rəbitəli ifadə edə bilirsə, ətraf aləm-təbiət və cəmiyyət hadisələri, onların aralarındakı qanunauyğunluqlar haqqında sadə məlumatı vardırırsa, 20-ə qədər saymağı, sadə rəsmlər çəkməyi, kollektivə alışımağı, yaşlılarına və yaşlılara düzgün münasibət bəsləməyi bacarırsa, özünü qiymətləndirə və özü nəzarət edə bilirsə, deməli o, məktəbə hazırdır»².

Prof. A.V.Zaporojets yazır: «Uşağın məktəbə hazırlığı bir çox xassə və keyfiyyətlərin tam sistemini nəzərdə tutur. Bu xassə və keyfiyyətlər uşağın nail olduğu fiziki, əqli, əxlaqi,

¹ Kərimov Y.Ş. Uşağın məktəbə hazırlanması ümumpedaqoji məsələdir. «Altı yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması» kitabından. Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1980., səh. 6

² Altıyaşlıların məktəbə hazırlanması mühüm problemdir. («Dəyirmi stol» «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1984, №2, s. 36.

estetik inkişafın yeni və daha yüksək mərhələsini xarakterizə edir»¹. O, bu dövrün qarşısında başqa ciddi məsələlər də qoyur.

L.F.Ostrovskaya uşağı məktəbə hazırlayarkən ətraf aləm haqqında təsəvvürlərlə yanaşı, həm də fikri qabiliyyətlər formalaşmasını nəzərə almağı lazım bilir. O, yazır: «Başlıcası uşaqda təlimə psixoloji hazırlıq, yenini dərk etməyə diqqət, yaddaş, məntiqi təfəkkür, iradi gücə qabiliyyət formalaşdırmaqdır.

Sonda müəllifin gəldiyi qənaət ondan ibarət olur ki, məktəbə hazırlıq kompleks yanaşma tələb edir. Uşağa kömək etmək lazımdır ki, hər şeyi inkişaf etdirən əqli fəallıq hesabına «ağıllansın», müəyyən miqdarda gücü çatan biliklər toplansın, həmçinin psixoloji keyfiyyətlərə yiyələnsin»².

Z.T.Topeva uşağı məktəbə hazırlamaq üçün aşağıdakı şərtləri əsas götürür: uşağı həyatın yeni dövrünə, yeni iş yükünə hazırlamaq; onu təlimə psixoloji cəhətdən hazırlamaq; onun ictimai fikrinin formalaşması; əmək vərdişlərinin formalaşması; uşaqda yaşını eşitmək, anlama bacarığının yaranması; ünsiyyət fəaliyyəti mədəniyyətinin formalaşması³.

Q.M.Lyamanın tərtib etdiyi «Uşaq bağçasının böyük qrupunda uşaqların tərbiyəsi» adlı kitabda uşaqların anatomik-fizoloji xüsusiyyətlərinin inkişafı, psixoloji xüsusiyyətləri, rejimi, onlarla təlim məşğələlərinin təşkili və s. məsələlər

¹ Основы дошкольной педагогики. Под ред. А.В. Запорожца, Т.А. Марковой. М., «Педагогика» 1980, стр. 250

² Л.Ф. Островская Педагогические ситуации в семейном воспитании дошкольников. М., Изд-во Просвещение, 1990, стр. 157.

³ З.Д. Топеева О подготовке детей к школе в свете реформы школы. «Воспитатели и родители», Изд-во Просвещение, М., 1985, стр. 71-76.

üzərində dayanır. Kitabda beş yaşın fantaziyanın çiçəklənməsi ilə xarakterizə olunduğu göstərilir. Bu dövrdə uşağın mktəbə hazırlanması üçün fəaliyyətin stimullaşdırıcısı, oyadıcısı olan motiv, məqsəd yüksək qiymətləndirilir və məqsədin reallaşdırılması üçün uşağın öz fəaliyyətini müstəqil planlaşdırmaq və ya tərbiyəçinin verdiyi plan əsasında qurmaq bacarığına yiyələnməsi tələbi irəli sürülür¹.

Q.Q.Kravtsov, Y.Q.Kravtsova uşağın məktəbə hazırlanması probleminə kompleks yanaşırlar: «Müasir məktəbin tələblərini təmin etmək üçün həm bilik; həm bacarıq, həm oxumaq arzusu, həm də çoxlu başqa şeylər, psixoloji xassə və keyfiyyətlərin bütöv dəsti lazımdır, lakin bu zaman yalnız bu xassə və keyfiyyətlərin nələrdən ibarət olduğunu müəyyən etmək deyil, həm də onların aralarındakı münasibətləri aydınlaşdırmaq psixoloji hazırlığın nüvəsini onlardan hansının əmələ gətirdiyini, hansının o qədər də fundamental olmadığını müəyyənləşdirmək lazımdır»².

V.V.Xolmovskayanın redaktəsi ilə çap olunmuş «Həyatının beşinci ilində uşaqların tərbiyəsi və təlimi» kitabında deyir: «Həyatının beşinci ilində uşaqlar sadə tədris bacarıqları və riyaziyyatı, ana dili, canlı və cansız təbiət, incəsənət haqqında ilkin biliklər əldə etməli, insanların əməyi və ictimai həyatın başqa hadisələri haqqında sadə təsəvvürlər

¹ Воспитание детей в старшей группе детского сада. Изд-во Просвещение, М., 1984, стр 13.

² Кравцова Г.Г. Шестилетний ребенок. Психологическая готовность к школе. Изд-во Знание. М., 1987, стр 39-40.

almalıdırlar»¹. Müəllif o dövr üçün (uşaqların 7 yaşından məktəbə getdiyi) bunu gələcəkdə məktəbə hazırlığın başlanğıc mərhələlərindən biri hesab edirdi.

M.V.Zalujskayanın redaktəsi ilə çap edilmiş kitabda uşağın məktəbə hərtərəfli hazırlanması ideyası irəli sürülür: «Uşaqları məktəbə hazırlayarkən yalnız bilik və bacarıqların savad və hesablama təliminə istiqamətləndirilmiş adlar dairəsi ilə məhdudlaşmaq olmaz. Uşaq hərtərəfli bilik almalıdır»².

Psixoloq və pedaqoqların əksəriyyəti uşağın ümumi psixoloji inkişafını ön plana çəkirlər. Uşağın ümumi inkişafı, hər şeyi bilmək həvəsinin inkişafı, oxumağa, əqli işə cəhdi başlıca məsələdir. Çalışmaq lazımdır ki, uşaq oxumaq, öyrənmək, məktəbə getmək istəsin. Başlıca məsələ budur. Oxumağa arzu yaranıbsa, uşaq yaxşı oxuyacaqdır. Uşağın oxumaq arzusu bəzən onun gücünə müvafiq olmur. Belə hallarda tərbiyəçi aldanır, arxayınlaşır və lazimi nəticələr əldə edə bilmir. Akademik Ş.A.Amonaşvili yazır: «Biz tez-tez altıyaşlı uşaqlardan eşidirik: «Məktəbə getmək istəyirəm, oxumaq istəyirəm!» Eyni zamanda məktəbəqədər yaşlı uşaqların öz «uşaq» həyatını dəyişmək cəhdləri hələ tədris fəaliyyətinin motivi deyil. Onları təlimin özü deyil, onun nəticəsi cəlb edir, onlar oxumaq və yazmaq bacarığı və vərdişinə yiyələnmək üçün necə qüvvə sərf etməyin lazım

¹ Холмовской В.В. В книге «Воспитание и обучение детей пятого года жизни. Изд-во Просвещение, М., 1986, стр. 3.

² Подготовительная к школе группы в детском саду. (Под ред. М.В. Залуж - кий), М., Изд-во Просвещение, стр 53.

gəldiyini təsəvvür etmədən oxumağı və yazmağı öyrənmək istəyirlər»¹.

Belə bir sual qarşıya çıxır: bizim təşkil etdiyimiz təlim prosesi uşağın gözlədiyinə, onun inkişafının təbiətinə uyğun gəlirmi, uşaq bu prosesdə can atdığını tapacaqmı? Təlim onun fəaliyyəti üçün əhəmiyyətli olacaqmı?».

Y.F.Zmanovski uşağın məktəbə hazırlanması probleminə hərtərəfli yanaşmışdır. O, uşağın məktəb təliminə hazırlanmasında ən vacib cəhəti onun samotik və psixoloji sağlamlığının möhkəmlənməsində görür. O, uşağın sağlam böyüməsini başlıca vəzifə hesab edir. Bu məqsədlə gün rejiminə riayət olunmasının vacibliyindən bəhs edir. O, psixi sağlamlığı da yüksək qiymətləndirir. Bunun üçün tam gecə və gündüz yuxusunu, hərəkətdə olmağı məsləhət görür.

Y.F.Zmanovski uşaqlarda yorğunluğun profilaktikasından söz açır, uşağın məktəbə hazırlanmasında oyunun rolunu yüksək qiymətləndirir.

Uşağın idrak fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsi, motivasiya tələb dairəsi, təlim və tərbiyənin ümuminkişafetdirici effekti və s. məsələlərindən də söz açır².

V.V.Xolmovskayanın redaktəsi ilə nəşr olunmuş «Beş yaşlı uşaqların tərbiyəsi və təlim» adlı kitabda beşyaşlıların təlim və tərbiyəsinin müxtəlif məsələlərindən bəhs olunur. Bu kitiadakı materiallar köhnə bölgü ilə tərtib olunduğundan həmin beşyaşlıların fiziki və fizioloji inkişafı hazırki sonuncu qrupa-məktəbə hazırlıq qrupuna uyğun gəlsə də, əslində indiki

¹ Амонашвили Ш.А. В школу с шести лет. М., Педагогика, 1986, стр 22.

² Воспитание и обучение детей пятого года жизни. М., Просвещение, 1986.

proqram tələblərindən xeyli aşağıdır: məsələn, indiki beşyaşlılar savad təlimi üzrə əsaslı yol keçməli ikən həmin kitabın ana dili bölməsində məşğələlərdə nitq inkişafı (nitqin səs mədəniyyəti, nitqin qramatik quruluşunun formalaşması, lüğət işi, bədii ədəbiyyat) üzrə iş əhatə olunmuş, savad təlimi üzrə iş nəzərdə tutulmamışdır. Bunsuz isə, uşağın məktəbə hazırlanmasını tamamlanmış hesab etmək olmaz. Belə ziddiyyətə sadə riyazi təsəvvürlərin verilməsi və başqa fənlərdə də özünü göstərir.

Psixoloq L.Pavlova erkən yaşdan uşaqların məktəbə hazırlanması problemini işləmişdir. O göstərir ki, fasiləsiz proses olan tərbiyə doğum anından başlayır. Lakin həmin dövrdə təlim fəaliyyəti problemi az öyrənilmişdir. Halbuki ilk ildən öyrənmək bacarığı böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. O qeyd edir: bu dövrdə idrakın xüsusiyyəti belədir ki, körpə öz qarşısında hər hansı dərkətmə vəzifəsi qoymur, idrak qeyri-sərbəst şəkildə yaranır. O, uşağın yüksək təhsilinin aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətlərlə əlaqəli olduğunu bildirir:

- 1) bələdləşmə dairəsinin intensiv inkişafı ilə;
- 2) uşağın psixi fəallığının xarakterinin dəyişməsi ilə;
- 3) motivləşdirilmiş hərəkət əhval-ruhiyyəsinin özünü göstərməsi ilə;
- 4) fəal təqlidmə qabiliyyətinin inkişaf etməsi ilə. O, körpəlik dövründə biliklərin mənimsənilməsinin onların böyüklərin hərəkətlərini yamsılamaqla bilavasitə qoşulduqları zaman baş verdiyini qeyd edir. Onun fikirincə, həyatın ikinci ilində reflektor yamsılama hadisəsi öz əhəmiyyətini itirir; bununla yanaşı təqlidin insana məxsus spesifik növü –

intellektual təqlid, A.N.Leontyevin dediyi kimi, «təqdim olunmuş nümunə üzrə» təqlidmə baş qaldırır¹.

Tədqiqatların bir qrupunda problemlə ailə ilə vəhdətdə baxılır. L.Ostrovskaya, V.Terskaya uşağın məktəbə hazırlanması sahəsində valideyinlərin yol verdikləri nöqsanlar, üzərində dayanılır. Onlar valideyinlərin uşaqları məktəbə birtərəfli hazırlanmalarını, onlara çoxlu biliklər verməyə çalışmalarını, oxumağı, yazmağı və hesablamağı öyrətməyə səy göstərmələrini (yaxud «səy göstərmir», «dözümlü deyil» sözləri ilə onları ümitsiz etmələrini) pisləyirlər².

A.Kuznetsova, A.Aleyeva, A.Zaumnitsinanın məqaləsi uşağın məktəbə hazırlanmasında uşaq bağçasının ailə ilə əlaqəli fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. Onlar valideyinlərin pedaqoji maarifinin təşkili məsələləri üzərində dayanır. Məqalədə məktəbə hazırlıq qrupundakı uşaqların valideyinləri üçün anket nümunələri, həmçinin məktəbə hazırlıq qrupunda keçirilən kollektiv tədbirlərin planı verilir³.

R.Ağayevin «Bağça, ailə və məktəb» mövzusunda məqaləsində uşağın məktəbə hazırlanmasında bu üçlüyün təcrübəsindən bəhs olunur. Müəllif yazır: «Bağcanın məktəbə hazırlıq qrupu tərbiyəçisinin məktəbin hazırlıq siniflərində, sinif müəlliminin isə uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunda dərsləri dinləyib təcrübə mübadiləsi aparması,

¹ Павлова Л. Проблема обучения детей раннего возраста. «Дошкольное воспитание», 1985, №8, стр. 49-50.

² Островская Л. Терская В. Чтобы подготовить ребенка к школе. «Дошкольное воспитание», 1986, №8, стр. 52-54.

³ Кузнецова А., Алеева А., Заумнитцына А. Подготовка детей к обучению в школе. «Дошкольное воспитание», 1989, №8, стр. 43.

birinin digərindən elmi, pedaqoci və metodik cəhətdən fydalanması zəruridir»¹.

Problemlə əlaqədar metodik ədəbiyyatda uşaq bağçasında nitq inkişafı, savad təlimi, üzrə işə geniş yer verilməsi haqqında fikirlər irəli sürülmüş, savad təlimi ilə əlaqədar maraqlı mülahizələr deyilmişdir. Məşhur psixoloq L.S.Vıqotski hələ keçən əsrin 30-cu illərində belə hesab edirdi ki, ilkin savad təliminin yeri uşaq bağçasıdır. 60-cı illərdə A.P.Usova bu məsələyə daha ciddi yanaşmağı tələb edirdi. O, yazırdı ki, hələ uşaq bağçalarının proqramlarına oxu və yazı daxil edilməyib. «Təcrübə yolu ilə, bu fənləri daxil etmək imkanları və onları təlim etmə qaydasının imkanlarını açan müəyyən material əldə edilmişdir. Təbiidir ki, əgər uşaqlar uşaq bağçasında oxu və yazını öyrənənlərsə, bu məktəbdə onların işini asanlaşırar. Uşaq bağçasının böyük qrupuna praktik şəkildə savad təlimi və yazının daxil edilməsi hələ əlavə müzakirələr və tədqiqat tələb edir»².

Alimlərin bir qrupu isə həmin dövrdə artıq savad təliminin tətbiqi üzrə eksperimental iş aparırdı. Məktəbəqədər tərbiyə üzrə görkəmli metodist Y.İ.Tixeeva və Y.İ.Fausek sistemətik savad təliminə 5-6 yaşdan başlamağın zəruri olması nəticəsinə gəlmişlər.

A.İ.Voskresenskaya 1961-1962-ci dərş ilində Rusiyanın 104 uşaq bağçasında savadın elementlərinin öyrədilməsi üzrə iş aparmışdır. Onun redaktəsi ilə çap edilmiş kitabda savad

¹ R Ağayev. Bağca, ailə və məktəb. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1984, №3, səh. 63.

² А.П. Усова Обучение в детском саду. Под ред. А.В. Запорожеца Изд-во Просвещение, М., 1981, стр. 162.

təlimi üzrə kadrların hazırlanması və savad təliminin təşkili, oxu təlimi metodikası, yazı təlimi metodikası, savad təliminin uşaqların ümumi inkişafına və davranışına təsiri və s. məsələlər əhatə olunmuşdur. Həmin kitabda uşağın məktəbə hazırlığı məsələləri, oxu və yazı təlimi, məşğələlərin təxmini planı, savad təlimi üzrə əyani vəsait və təchizat məsələləri əhatə olunmuşdur. Kitaba giriş məqaləsi yazmış O.İ.Solovyeva yazır: «Psixoloji nöqteyi - nəzərdən əlifba təliminin başlanğıc dövrü nitqə yeni münasibətin yaranması dövrüdür. Bu dövrdə dərkətmə predmeti nitqin özü, onun xarici səs cəhəti olur. Uşaqların fonematik – eşitmə qabiliyyətinin inkişafına, yəni nitq axınında ayrı-ayrı sözləri ayırmaq, sözdə səsləri eşitmək səslərdən hecalar və sözlər tərtib etmək bacarığına böyük yer ayrılır»¹.

Kitabın girişində göstərilir ki, təlimdə gecikmə uşağı ümumi inkişafdan saxlayır, onu mütəəssir edir, oxumaq cəhdi zəifləyir. Kitabda uşaq bağçasında oxunun, yazının öyrədilməsi metodikasından, bunun üçün kadrların hazırlanmasından, savad təliminin ayrı-ayrı uşaqların ümumi inkişafına və davranışına təsirindən bəhs olunur.

70-ci illərdə böyük qruplardan başlayaraq uşağın məktəbə hazırlanması problemi işlənir. «Uşaq bağçasında uşağın məktəbə hazırlanması»² adlı kitabda uşaqlara eksperimental yolla savad təliminin verilməsi üzərində dayanılır. L.Y.Jurovanın sistemi üzrə aparılan bu eksperimental təlim

¹ Соловйова О.И. Ушаqların məktəb təliminə hazırlığı haqqında. (Ушаг баъчасында савад тәлими китабындан) Бақы, 1967, сәщ. 8.

² Подготовка детей к школе в детском саду (Под. Ред. Ф.А. Сохина и Т.В. Тарунтаевой) Изд-во «Педагогика» М., 1977.

akademik D.B.Elkoninin ideyalarına istinad edilir, savad təliminə 5 yaşdan başlamağın mümkünlüyünü irəli sürür. O, tədqiqatında sözün səs cəhətinə xüsusi diqqət yetirir. L.E.Jurovanın işlədiyi savad təlim kursu 100 məşğələdən ibarət olub iki il üçün nəzərdə tutulmuşdur: böyük və məktəbə hazırlıq qruplarında (5-6 yaş)¹.

L.E.Jurovanın metodikasında da D.B.Elkoninin metodikasında olduğu kimi uşaqları səs təhlilinin, mövqeli oxunun geniş yer tutduğu əqli fəaliyyətə yiyələnmə qaydası ilə təlim edir, oxuya yiyələnməyin mərhələlərinə ciddi əməl olunur. O dövrdə L.E. Jurovanın metodikası Rusiyada geniş yayılmışdı.

Beşyaşlıların nitqinin inkişaf etdirilməsi, xüsusilə, nitqin səs mədəniyyəti, uşaqların lüğət ehtiyatının inkişaf etdirilməsi yolları prof. Y.Ş.Kərimov tərəfindən hərtərəfli işlənmişdir.

Müəllifin «Uşaq bağçalarında nitq inkişafı»² kitabında nitqin səs mədəniyyəti (nitqi eşitmənin inkişafı, artikulyasiya aparatının inkişafı, nitq nəfəsalmanın inkişafı, səs, nitq səslərinin tələffüzü, diksiya, orfoepiya, nitqin sürəti, ifadəliliyi) üzərində iş yaxşı şərh olunmuşdur. Bunlar, şübhəsiz savad təlimi baxımından çox əhəmiyyətliyədir. Bu məsələlər onun sonrakı kitabında daha ətraflı şərh olunmuş, uşaqların savad təliminə hazırlanmasına xüsusi fəsil həsr etmişdir. Bu fəsildə savad təliminə hazırlıq anlayışı açılır, bu istiqamətdə işin vəzifələrindən söz gedir. Müəllif oxu, həmçinin yazı təli-

¹ Журова Л.Е. , Невская Л.Н. . дурова Н.В. Обучение грамоте детей дошкольного возраста. Ростов на Дону, 1980.

² Кərimов Y.Ş. Uşaq bağçalarında nitq inkişafı metodikası. Bakı, Maarif, 1985, səh. 37-58.

minə hazırlığın məzmununu açıqdən sonra savad təlimi üzrə işin təşkili, xüsusilə oxu texnikası üzərində dayanır.

Müəllif sonralar bu ideyanı inkişaf etdirir və «Uşaq məktəbə gedir»¹ kitabında savad təlimi işini xeyli konkretləşdirir. Uşaqları ilkin oxu və yazı (böyük çap hərflərlə) texnikasına hazırlamağın yollarını şərh edir. Y.Ş.Kərimov problemə çox ehtiyatla yanaşır və yalnız 16 hərifin böyük çap şəkli ilə yazmağın öyrədilməsini məsləhət görür. Kitabda kəən əsrin ortalarından başlayaraq bir çox tədqiqatlarda 5 yaşlıların məktəb təliminə cəlb olunmalarının mümkünliyündən söz açılmışdır.

Məlumdur ki, beş yaşa qədər xarakter yaranır. Uşaq beş yaşadək insan, ətraf aləm haqqında informasiyaların doxsan faizini mənimsəyir. Sonrakı illərə informasiyaların yalnız on faizi qalır. Uşaqılıq illərində gördükləri, eşitdikləri və öz fikirləri ilə insanı valeh edir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, bu ilk təəssüratlar, işıqlı, parlaq, şən, əyləncəli olsun, rahatlıq gətirsin. L.S.Vıqotskinin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 6 yaşın təlimə başlamaq üçün ən optimal dövr olması haqqında fikri buna misal ola bilər. 30-cu illərdə söylənmiş bu ideya akselrasiyanın inkişafa təkən verdiyi indiki dövrdə beşyaşlılara aid edilə bilər. Təsadüfi deyildir ki, akademik D.V.Elkonin uşaq bağçasına icbari təlim məşğələlərinin gətirilməsinə razılığını bildirir, inkişafın məhz təlim prosesində vüsət aldığı qeyd edir. O, təlimə 6, hətta 5 yaşdan başlanmasını mümkün hesab edir. Y.Ş.Kərimov 59 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında beşyaşlılardan ibarət sinif təşkil edir.

¹ Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir. Bakı, Nağıl evi, 2000.

Eksperimentin nəticələrinin qənaətbaxş olmasına baxmayaraq tədqiqat saxlanır və kütləviləşdirilməsi məsləhət görülmür.

Y.Ş.Kərimovun beşyaşlıların ailədə, uşaq bağçalarında məktəbə hazırlanmaları və eksperimental I siniflərdə təhsil almaları üçün tərtib etdiyi «Əlifba» dərs vəsaitindən respublikamızın uşaq bağçalarında istifadə olunur.

Araşdırdığımız ədəbiyyatın böyük bir qismi məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə hazırlanması ilə bağlı kitab və curnal məqalələridir.

«İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalında problemlə bağlı dərc olunmuş məqalələri məzmununa görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) bağçada uşaqların məktəb təliminə hazırlanması təcrübəsində dair məqalələr;
- b) uşaq bağçasında sadə riyazi təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsinə dair məqalələr;
- c) uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığına dair məqalələr.

Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların məktəb təliminə hazırlanması üzrə qruplaşdırdığımız məqalələrdə müəlliflər müxtəlif tərəfləri işləmişlər.

C.Məmmədov uşaqların bağçada məktəb təliminə hazırlanmasını qiymətləndirir və qeyd edir ki, «Uşaqlar bağçada yaxud ailədə məktəbə lazımi qədər hazırlanmadıqda, nitqi qüsurlu, qavrama qabiliyyəti zəif olur, keçilənləri mənimsəməkdə çətinlik çəkirlər»¹. Müəllif uşaqların nitqini

¹ Məmmədov S. Bağçada uşaqların məktəbə hazırlanması təcrübəsindən. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1973, №5, s. 57.

fonematik eşitmə qabiliyyətini, təfəkkürünü estetik zövqünü inkişaf etdirmək, onlarda məktəbə maraqlı oymatması mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyur.

C.Məmmədov diqqəti proqramın ayrı-ayrı bölmələrinə yönəlmişdir, nitq inkişafı, savad təlimi məşğələlərinin səmərəli təşkilindən söz açır.

Ə.Əsgərzadə isə uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasında uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı və onun məktəbə yaxşı hazırlanması üçün fiziki inkişafın böyük rolunu qeyd edir və göstərir ki, uşağın fiziki hazırlığı, qidalanması, vaxtında yatıb-durması, boy-buxununun, qamətinin düzgün inkişafı, oyun zamanı çevik olması məktəb təlimi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir². Müəllif göstərir ki, əgər uşağın fiziki tərbiyəsinin lazımi səviyyəyə çatdırılrsa, demək, əqli, əxlaqi, estetik tərbiyə üçün də möhkəm bünövrə yaranır. Təəssüf ki, onların təşkili yolları üzərində dayanmır.

Biz qisim məqalələrdə əməyin mahiyyəti, uşaqların əxlaqi və fiziki inkişafında rolu (Neçayeva V., Həşimova L.), təlim ilə uşaqların kənd təsərrüfatı əməyinin məqsədyönlü əlaqələri, onun təşkilinin müxtəlif formalarının tərbiyəvi inkişafı üzrə çıxarılmış (Dadaşzadə D.) uşaqların məktəb təliminə kömək edə biləcək şərait araşdırılmışdır.

Uşaq bağçalarında sadə riyazi təsəvvürlərin inkişafı ilə bağlı bir qrup məqalələri nəzərdən keçirdik.

«Uşaqlara sayın öyrədilməsi və sadə riyazi təsəvvürlərin inkişafı» adlı məqalədə göstərilir ki, məktəbə hazırlıq

² Əsgərzadə Ə. Uşaqları məktəbə necə hazırlayırıq? «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 1973, №5, s. 60.

qrupunda məşğələ 2-3 hissədən ibarət ola bilər. Əlavə olaraq, oyun, əmək, böyüklərlə ünsiyyət prosesində də riyazi epizodik təsəvvürlərə yiyələnmə bilirlər. Sistemli biliklər isə məşğələdə verilir.

Təlimin əsas priyomları belə müəyyən edilir:

1. Tərbiyəçinin sualı və uşağın cavabı.
2. Nümunə və göstəriş.
3. Uşaqların praktik fəaliyyəti.
4. Uşaqların cavablarının qiymətləndirilməsi.

«Uşaq bağçasında riyaziyyat» adlı məqalədə müəllif uşaq bağçalarında sadə riyazi təsəvvürlərin inkişafında düzgün planlaşdırmanın əhəmiyyətini qeyd edir və göstərir ki, planlaşdırma zamanı proqram materialı diqqətlə seçilib müəyyən edilməli, əyani və didaktik vəsaitlər seçilməli, məşğələlərin mərhələləri müəyyən edilməlidir.

Digər bir məqalədə uşaqlara ədəd, kəmiyyətlərin münasibətləri, həndəsi formalar haqqında sadə riyazi anlayışlar, saymaq, ölçmək və hesablamağa aid ilkin vərdişlərin verilməsi göstərilir. Müəllif göstərir ki, müxtəlif riyazi məsələlər həll etmək nəticəsində onlarda müxtəlif iradi bacarıqlar əmələ gəlir. Müəllif uşaq bağçalarında aparılan işləri ayrı-ayrı yaş qrupları üçün şərh edib hər bir yaş qrupunda konkret vəzifələri nümunələrlə izah edib.

B.Erdniyev isə öz məqaləsində müqayisə yolu ilə məntiqi təfəkkürün inkişafını əsas götürür, matrislərdən istifadənin inkişafalarını təhlil edir. Müəllif göstərir ki, bunun da müqayisənin nəticələrinin əlaqəsi, müqayisələrin nəticəsinin ikili xarakteri, mühakimlərin geniş forması olan silogizmin strukturası ilə uşaqları tanış etmək olur.

Digər bir məqalədə müəllif kiçik qrupda 5-in, böyük qrupda isə 10 dairəsində ədədlərin tərkibinin, çoxluq anlayışının öyrədilməsi, toplama və çıxma əməliyyatının aparılması, məsələ həlli, məsələ tərtibi üzrə işdən bəhs edir.

Z.Osmanov öz məqaləsində uşağın məktəbə hazırlanmasında ölçmə bacarığına yiyələnməyin əhəmiyyətini qeyd edir və göstərir ki, ölçmə üzrə işin aparılması prosesində uşaqlarda bir sıra bacarıq və vərdislər yaranır, onların fəza təsəvvürləri inkişaf edir. Qazılan bilik bacarıq və vərdislər uşağın diqqətini, yaddaşını, hafizəsini riyazi təfəkkürünü və nitqini inkişaf edir ki, bu da onların fənnə marağını artırır, I sinfə tam hazırlıqlı gəlmələrini təmin edir.

Z.Osmanov və E.Məmmədova uşaq bağçalarının hər yaş qrupu üçün metodik işləmələr hazırlayaraq, tərbiyəçilərin uşaqları riyaziyyatdan məktəb təliminə hazırlamağın metodik yolların göstərmişlər.

Uşaq bağçalarında riyaziyyat» adlı daha bir vəsaitdən geniş istifadə olunur. Bu vəsaitdə tərbiyəçiyə müxtəlif priyomlar verilir ki, bu da proqramın vəzifələrini müvəfəqiyyətlə həll etməyə imkan verir.

Digər bir vəsaitdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sadə riyazi təsəvvürlərin formalaşdırılması metodikasının mövzusu, vəzifələri, didaktik prinsipləri, ayrı-ayrı qruplarda riyaziyyatın öyrədilməsi və s. verilmişdir. Bu vəsait tərbiyəçi hazırlayan fakültələr üçün nəzərdə tutulur.

L.Ş.Bağirova əsərində məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanmasının psixoloji məsələlərinə toxunur. Hər yaş dövründə, xüsusilə 4-6 yaşlı uşaqların dərkətmə imkanlarını araşdırır. Uşaqların məktəbə hazırlanmasında

müasir texnologiyalardan istifadənin əhəmiyyətini qeyd edən müəllif, təhsilin humanistləşdirilməsi, inteqrasiya və diferensiallaşdırma prinsiplərinin məktəbəqədər təlim prosesində tətbiqi yollarını nəzərdən keçirir.

Proqrama əsasən savad təlimi üzrə məşğələlərdə 17 hərf öyrədilirdi. Uşaqların bütün hərfləri öyrənməyə tələbatını, valideynlərin arzusunu nəzərə alaraq. İlk dəfə olaraq uşaq bağçalarında əlifbanın bütün hərflərinin öyrədilməsi nəzərdə tutuldu. Bunun üçün metodik işləmələr və məşğələnin keçirilməsi metodikası işlənilib, tərbiyəçilərin öhdəsinə verildi. Uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasına xidmət edən bu metodika özünü doğruldur. 5 yaşlı uşaqlar əlifbanın bütün hərflərinin çap şəklini tanıyıb, oxuya bilirlər.

Təlim prosesində uşaqlarda təlimə marağın, diqqətlə dinləmənin, öz biliyini qiymətləndirməyin keyfiyyəti formalaşdırılmalıdır. Bu o zaman baş verir ki, məşğələ məzmunlu olur, uşaqlarda yeni fikir oyadır, hadisələrin və Əşyaların yeni cəhətini açır, onu araşdırmağı öyrənməyi öyrədir.

Təhsil islahatı uşaqların təlimə başladıkları gündən onlarda ifadəli və savadlı yazmaq, öz fikrini başqalarına rabitəli şəkildə çatdırmaq kimi bacarıq və vərdislərin formalaşdırılmasını mühüm vəzifə kimi irəli sürür. Bu işin bünövrəsi uşaq bağçasında qoyulur.

P.Məmmədova öz əsərində göstərir ki, uşaqların məktəbə hazırlanmasının mühüm göstərişi onun sağlamlığı və fiziki inkişafının ümumi vəziyyətidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimə hazırlanmalarını təmin etmək üçün onların psixologiyasının tərbiyəsinə qayğı göstərmək vacibdir.

Tədqiqatçı uşağın məktəb təliminə normal hazırlanması üçün fiziki inkişafı ön plana çəkərək qeyd edir: «Əgər uşaq fiziki cəhətdən möhkəm, sağlam olsa, inkişafdan qalmayacaq müvəfəqiyyətlə oxuyacaq proqram materialını mənimsəyəcək, kifayət qədər əqli yük onun əsəblərinə və fiziki yorğunluğuna səbəb olmayacaqdır».

Göründüyü kimi məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə hazırlığı mürəkkəb və çoxsahəlidir. Psixoloq və pedaqoqlar, metodistlər bu problemə bir mənalı yanaşmamış, onu müxtəlif aspektdə təhlil etmişlər.

Biz də fərqli mövqeləri təhlil etdik və hesab edirik ki, həm psixi inkişafda, həm şəxsiyyətin formalaşması, həm də məktəb illərində müvəfəqiyyəti məktəb təlimi uşağın necə hazırlanmasından çox asılıdır.

Problemin proqramda qoyuluşu

Uşağın məktəbə hazırlanması bütün dövrlərdə məktəbəqədər tərbiyə müəssələrinin başlıca vəzifəsi olduğundan proqramda öz əksini tapmışdır. Bütün proqramda uşaqların ətraf aləmlə tanışlığı ön plana çəkilir. 60-cı illərin proqramlarında bu məsələ qismən qaydaya düşürsə də, hələ çatışmayan cəhətlər var idi. O zaman Rusiyanın bağçaları üçün proqram layihəsində (1962) təbiətdə baş verən xarici hadisələr əhatə olunursa da, bitkilər və heyvanların həyatında baş verən əhəmiyyətli xüsusiyyətlər əks olunmurdu. Bu nöqsan bizim bağçalarımıza da gəlib çıxmışdı.

Proqramda savad təlimi yer tutmurdu. Sayın öyrədilməsi isə proqramda möhkəm yer tuturdusa da, səviyyənin aşağı olması, səthilik özünü göstərirdi. Uşaqların böyüklük, forma, sahə, rəng, anlayışı ilə tanış olmaları təsviri sənət üzrə bilik və bacarıqların verilməsində çətinlik törədirdi. Ayrı-ayrı yaş qrupları üzrə təlimin məzmunu konkretləşməmişdi.

Bu nöqsanlar 1969-cu ildə çap olunmuş proqramda da qismən qalmışdı. 70-ci illərdə uşaq bağçalarının istifadəsinə verilmiş nisbətən mükəmməl proqramın izahat vərəqində uşağın məktəbə hazırlığına xüsusi yer ayrılmışdır. Orada çox doğru olaraq qeyd edilir ki, uşaqların məktəbə hazırlanması bütünlükdə uşaq bağçasının işi olmaqla məktəbəqədər tərbiyənin bütün mərhələlərində yerinə yetirilir. Proqramda deyilir: «Uşaq bağçasında aparılan tərbiyə işlərinin nəticəsində uşaqlar məktəbə gedərkən sağlam və möhkəm olmalı, öz vəzifələrinə məsuliyyətlə yanaşmalı, birgə, mehriban işləməyi və müəllimin tələblərinə tabe olmağı

bacarmalı, ətraf mühit haqqında sadə biliyə yiyələnməli, müstəqil əqli fəaliyyətin sadə növlərinə yaxşı inkişaf etmiş, düzgün və ifadəli nitqə yiyələnməlidirlər».

Proqram uşaqlarda təlim fəaliyyətinin sadə vərdişlərini yaratmağın, təhlil-tərkib qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruri olduğunu qeyd edir. Proqramda həmçinin uşaqlara müşahidə aparmaq, müqayisə etmək, ümumiləşdirmə aparmaq, mühakimə yürütmək, nəticə çıxarmaq bacarığı vermək tələbi irəli sürülür. Uşaqlarda biliyə həvəs, təlimə maraq tərbiyə etməyə, məktəbdə oxumaq arzusu yaratmağa xüsusi əhəmiyyət verilir.

Proqramda

- 1) ətraf bələdlik və nitq inkişafı;
- 2) əmək;
- 3) sadə riyazi anlayışların inkişafı;
- 4) rəsm, gil işi, appliyasiya;
- 5) musiqi tərbiyəsi;
- 6) bədən tərbiyəsi;
- 7) quraşdırma fənləri üzrə məşğələlər, həmçinin oyunlar, bayramlar və əyləncələr üzrə işin məzmununu öz əksini tapır.

Ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində uşaqların bağça, onun həyatı, işçiləri, yaşlıları ilə ən çox yayılmış peşə sahibləri, yaşlıların əməyi, doğma diyarın təbiəti, bitkilər və heyvanlar aləmi, ölkəmiz, orada yaşayan xalqlar, onların müxtəlif dillərdə danışmaları, respublikalar, Azərbaycan onun bayrağı, gerbi, paytaxtı, siyasi bayramlar, milli bayramlar tarixi günlər, ordu, vətənin müdafiəsi və s. ilə tanış olurlar. İlin fəsilləri, fəsil dəyişikliklərin bitkilər və heyvanlar aləminə, insanların

əməyinə təsiri haqqında mühüm məlumat alırlar. Bu prosesdə uşaqların nitqinin inkişafı üzrə iş gedir. Onların nitqinin səs mədəniyyəti tərbiyə olunur, lüğət ehtiyatı zənginləşir, rabitəli nitqi inkişaf edir, uşaqlar bədii ədəbiyyatın incəlikləri ilə tanış olurlar.

Keçən əsrin 70-ci ilinədək uşaq bağçalarının tərbiyə proqramında «Say» adlanan bölmə «Sadə riyazi təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsi» adlandı. Buna riyaziyyatçı akademik A.İ.Markuşeviç, məşhur psixoloq V.V.Davıdov, P.Y.Qalperin, məktəbəqədər tərbiyə mütəxəssisi A.M.Lenşinanın uşaqların riyazi inkişafı sahəsindəki tədqiqatları olmuşdur. Tədqiqatlar obyektin xassələrinin təhlili və tərkibinin çox mürəkkəb formalarının uşaqlar tərəfindən dərk olunduğunu yəqin etmişdir.

O zaman proqramda nəzərdə tutulmur riyazi hazırlıqda, uşaqların say təliminə birinci onluq dairəsində kəmiyyət təsəvvürünün inkişaf etdirilməsinə, sadə hesab məsələlərinin həlli və tərtibinə əyani surətdə verilmiş çoxlu miqdar əməliyyatlarda, seriasion sıraların tranzitiv nisbətlərin müəyyən edilməsinə, şərti ölçülərin köməyi ilə ölçmələr aparılmasına uşaqların gözəyari ölçməsinin, həndəsi formalar və vaxt haqqında təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsinə, həmçinin münasibətlərin dərk olunmasına böyük diqqət verilir.

Beləliklə, kəmiyyət və başqa münasibətlərin uşaqlar tərəfindən daha dərindən başa düşülməsi təmin olunur, riyazi təfəkkürün daha da inkişaf etdirilməsinin əsası qoyuldu.

Bu istiqamətdə pillə-pillə aparılan işlər beşyaşlıların məktəbə daha mükəmməl hazırlanmalarını təmin edir.

Sadə riyazi anlayışların inkişafına həsr olunmuş məşğələlərdə uşaqlar 10 dairəsində ədədlər, onların tərkibi, ədədin 2,4 bərabər hissəyə ayrılması, ölçü, forma ilə tanış olur, məkana və zamana bələdləşməyi öyrənirlər.

Təsviri sənət məşğələlərində uşaqların rəsm üzrə ilkin vərdişləri formalaşır, gil işi, applikasiya məşğələləri təşkil olunur.

Quraşdırma məşğələlərində sadə konstruktörler, tikinti materialları, kağız, karton, təbii materiallardan oyuncaqlar, bunlar, maşınlar, ev əşyaları və s. quraşdırırlar.

Musiqi tərbiyəsinin vəzifəsi musiqiyə maraq, Musiqini dinləmək, sadə, oyuncaq musiqi alətlərində çalmaq, mahnı rəqs və maraqları ifa etmək, ritmik hərəkətləri yerinə yetirmək vəzifələri əhatə olunur.

Bədən tərbiyəsi məşğələlərində bədənin möhkəmlənməsinə qamətin düzgünlüyünə, çevikliyə xidmət edən, yürüş, müvazinət üzrə məşqlər, hoppanma, tullanma, sürünmə, dırmanma, hərəkətli oyunlar, idman oyunları, sücətli-didaktik oyunlar yerinə yetirirlər.

Bütün bunlar göstərir ki, uşaqların məktəbə hazırlanmaları üçün proqramda əsaslı bilik, bacarıq və vərdişlər nəzərdə tutulmuşdur.

1982-ci ildə uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq QRUpunda təlim və tərbiyə proqramı ayrıca çap edilir. Bu dövrün vəzifələri proqramda ümumi şəkildə belə şərh edilir: «Uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunda təlimi başa çatdırarkən savad təlimi və riyaziyyatın əsasları üzrə aşağıdakıları bilməli və bacarmalıdır: müxtəlif mürəkkəblikdə olan sözlərin səs təhlilini mənimsəmək: sait və samitləri fərqləndirmək: hecalar

və bütöv sözlərlə dəqiqədə 25-30 sözdən az olmayan sürətlə oxumaq; yazı taxtasından və kitabdan köçürmək və tələffüzü yazılışından fərqlənməyən 20-25 sözdən ibarət mətni tərbiyəçinin diktəsinə əsasən orfoqrafik cəhətdən düzgün yazmaq; 0-dan 20-dək ədədləri bilmək və 0-dan 10-dan vurma cədvəlini mənimsəmək. Xətkeşin və şərti ölçülərin köməyi ilə düz xətt parçalarını ölçmək toplama və çıxmaya aid sadə məsələləri həll etməyi, onların həllini rəqəmlər və işarələrlə (-, -, -) yazmağı öyrənmək.

Uşaq bağçasının hazırlıq qrupunu qurtaran uşağın bilik, bacarıq və vərdişləri ümumtəhsil məktəblərinin hazırlıq siniflərini qurtaran uşağın bilik, bacarıq və vərdişlərinə əsasən uyğun gəlməlidir».

Proqramın yüksək tələbləri bugünkü tələblərdən kəskin şəkildə fərqləndiyindən təəccüb doğura bilər. Tələblərin belə qoyulmasına səbəb nə idi? Əvvəla, o zaman hazırlıq qrupunda 6 yaşdan 7 yaşadək olan uşaqlar tərbiyə alırdılar. İkincisi, bağçanın hazırlıq qrupları o dövrdə məktəbdə fəaliyyət göstərən hazırlıq siniflərinə uyğunlaşdırılırdı. Təsadüfi deyildir ki, sonralar dördillik ibtidai təlimə keçiləndə məktəb yaş dövrü 6 yaş kimi hesablandı və hazırlıq sinifləri I sinif adlandı. Uşaq bağçalarında isə hazırlıq qrupu əvəzinə I siniflər fəaliyyət göstərdi. Həmin siniflərdə qonşuluqdakı məktəbin müəllimi dərs deyir, növbəti dərs ilində uşaqları məktəbin ikinci sinfinə aparırdı. Bundan məqsəd şəraitin olduğu yerlərdə altıyaşlıların yüngül rejimlə, oyunlar aləmi şəraitində, gündüz yuxulamaqla, üç dəfə isti yeməklə təmin olunmaqla oxumalarına şərait yaratmaq idi.

Həmin proqram SSRİ Maarif Nazirliyinin məktəbəqədər tərbiyə idarəsi və SSRİ PEA-nın Elmi-Tədqiqat Məktəbəqədər Tərbiyə İnstitutu tərəfindən hazırlanmış nümunəvi proqram əsasında yerli şəraitə uyğunlaşdırılmışdı.

Onu da qeyd edək ki, proqramda elə I sinif üçün də ağır olan məsələlər nəzərdə tutulmuşdu: məsələn, 10 dairəsində vurmanın öyrədilməsi qətiyyənlə məqsədəuyğun deyil. Bu hazırda II sinifdə öyrədilir. Proqramda həftədə 18 olmaqla il ərzində 576 məşğələ nəzərdə tutulmuşdu. Fənlər üzrə məşğələlərin həftəlik sayı belə idi: ana dili-6, rus dili-2, riyaziyyat-2, ətraf aləmlə tanışlıq-1, bədən tərbiyəsi-2, rəsm, yapma-1, applikasiya, quraşdırma-1, musiqi-2, əmək-1. Hər məşğələnin müddəti növündən və qarşıda qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq 25-35 dəqiqə nəzərdə tutulmuşdu. Məşğələlərarası fasilə 10 dəqiqə idi. Şənbə günü məşğələnin keçirilməsi, evə tapşırığın verilməsi məsləhət görülmürdü. Məşğələlər sentyabrın 15-dən iyunun 1-dək (32 həftə) davam edirdi. Yanvarın əvvəlində və martın axırında bir həftəlik tətillər verilirdi.

Göründüyü kimi, bütün bunlar uşaq bağçasını məktəbə yaxınlaşdırırdı.

1985-ci ildə çap edilib bağçaların istifadəsində verilmiş proqram 1973-cü ildə çapdan çıxmış proqramın yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş variantıdır.

Əvvəlki proqramdan fərqli olaraq bu proqramın izahat vərəqində uşağın məktəbə hazırlanması haqqında heç bir şey deyilmir. Orada oxuyuruq: «Proqramı işləyərkən tərtibatçılar zəruri şərti, yəni uşaqlarda psixoloji və fiziki yükün çox olmasına yol verməyi nəzərə alaraq məzmunun

zənginləşdirilməsi vəzifələrinə, məktəbəqədər yaşlı uşaqların müxtəlif fəaliyyətlərinin inkişaf səviyyəsinə tələblərin artmasına əsaslanmışlar».

Müəlliflərin psixoloji və fiziki yükünü azaltmaqla məzmunu zənginləşdirmək və uşaqların inkişaf səviyyəsinə tələbləri artırmaq iddası anlaşılır.

Proqram orta qrupda 5-ə, böyük qrupda 10-a qədər ədəd təsəvvürünü formalaşdırmaq vəzifəsi qoyulur. Savad təlimi ilə əlaqədar deyilir: «Böyük qrupun proqramında savad təliminin məzmununun işlənməsi üzrə yenilik vardır. Burada əsas vəzifə uşaqlarda sözün səs quruluşuna bələd olmaq bacarığının inkişaf etdirilməsidir». Proqramın tərtibinə başlandıqdan bir il onra məktəbə hazırlıq sinifləri üçün proqram çap edilmişdir. Proqramın əvvəlkindən üstün cəhəti odur ki, onun izahat vərəqində məktəbə hazırlıq qrupu uşaqların yaş və psixofiziki inkişafının xüsusiyyətləri verilmişdir. Altıyaşlıların inkişaf xüsusiyyətləri haqqında burada deyilənlər tədqiqatımız baxımından diqqəti cəlb edir. Proqramın tərbiyənin «Tərbiyənin vəzifələri» hissəsində deyilir: «Uşaqların məktəbə hazırlığının müvəffəqiyyətli həlli uşaq bağçası proqramının bütünlüklə mənimsədilməsini tələb edir. Məktəbə hazırlıq qrupunda təlim-tərbiyə işləri xüsusi məşğələlərdə aparılan riyaziyyat və savad təlimi ilə canlı şəkildə əlaqədar olub, onun müvəffəqiyyətindən çox asılıdır».

Sadə riyazi təsəvvürlərin yaradılması vəzifələrinə aşağıdakılar daxil edilir: bilavasitə mənimsənilən və verilən çoxluqlar üzərində əməlləri mənimsətmək, hissə ilə bütöv

arasında münasibəti araşdırmaq, saylar və kəmiyyət münasibətləri haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq və bu əsasda hesablama əməliyyatı formalaşdırmaq, sadə ölçüləri öyrətmək, toplama və çıxmaya aid misalları yazmaq vərdişi aşılamaq, sadə hesab məsələlərini həll etmək qaydalarını öyrənmək.

Savad təlimi üzrə vəzifələrə nitqi qavramanı inkişaf etdirmək, əlifbanı çap və əl yazısı ilə yazmaq, söz və cümlələrin hecalarla rəvan oxunması, tanış söz və ifadələri müstəqil yazmaq daxildir.

Proqramın «Savad təlimi» bölməsində onun vəzifələri daha ətraflı şərh edilir. Rübələr üzrə yük, hərflərin təqdim olunma sistemi əvvəlki proqramdakından fərqlənir. Bu sistem elmi cəhətdən nöqsanlıdır. Səslər tələffüz asanlıığına görə (təxminən «Əlifba» dərsliyindəki sistemlə) verilməli ikən bu sistem gözlənilməmişdir.

I rübdə yalnız *A, O, U, Ə* saitləri ilə tanışlıq nəzərdə tutulmalı ikən bütün saitlər verilmişdir. Halbuki *E, Ə, Ü*, hərfləri həmin dövr üçün çətindir. II rübdə *İ, E*, saitləri təkrarən verilmiş, III rübdə yük artırılmalı ikən cəmi 6 hərf verilmişdir ki, onlardan da biri II rübdə var.

Proqramda bütün hərflərin öyrədilməsi nəzərdə tutulduğu halda, rübələr üzrə məzmununda *V, H, F, S, Y, X*, hərfləri nəzərdən qaçırılmışdır.

Proqramın oxu və yazı (hüsnxət) təlimini tam əhatə etməsi əslində savad təliminə hazırlıq deyil, onun özü kimi başa düşülür. Bu vəzifələr yerinə yetirildikdən sonra belə çıxır ki, əlifbanın öyrədilməsi üzrə heç bir şey qalmır. Proqram tələblərinə yiyələnmiş uşaqlar birbaşa II sinifə gedə bilərlər.

Proqram uşaqları 20 dairəsində ədədlər və rəqəmlərlə tanış etməyi, sırada ədədin yerini müəyyənləşdirməyi, ədədə bir vahid əlavə etməyi və ondan bir vahid azaltmağı, çoxdur, azdır, bərabərdir. Münasibətlərini başa düşməyi, pilus, minus, bərabərlik işarələrindən istifadə etməyi, ədədləri bərabər hissələrə bölməyi, məkana bələdləşməyi, zamana bələdləşməyi: sadə həndəsi fiqurları, 20 dairəsində toplama və çıxmaya aid misal və məsələ həll nəzərdə tutur.

Bütün bunlar, demək olar ki, indiki I sinfin məzmununu əhatə edir. Digər fənlər üzrə təlim yükü də təxminən belə idi.

1988-ci ildə yeni proqram nəşr edilib uşaq bağçalarının istifadəsinə verildi.

Proqramın təkmilləşdirilməsi məktəbəqədər tərbiyə sahəsində ən mühüm məsələdir. Hələ 30-cu illərdə məşhur psixoloq L.S.Vıqotski məktəbəqədər proqramdan bəhs edərək yazmışdır: «Proqram bir-biri ilə çətin birləşən iki keyfiyyətə malik olmalıdır. Birincisi, o, uşağı müəyyən məqsədə aparan hər hansı sistem üzrə qurulmalıdır ki, uşaq həmin məqsədə hərəkət yolunda hər il müəyyən addım ata bilsin. Bu proqram məktəb proqramına bənzəməlidir ki, ümumtəhsil işinin vahid sistemə daxil olmalıdır. Bununla yanaşı, proqramda uşağın emosional marağına və onun təfəkkürünün xüsusiyyətlərinə cavab verən ardıcılıq olmalıdır». Bu sözlər bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir.

1998-ci ildə proqramın təkmilləşdirilmiş variantı meydana çıxdı. Proqramın izahat vərəqi aşağıdakı sözlərlə başlayır: «Məktəbəqədər ictimai tərbiyə təhsil siteminin ilk pilləsi olmaqla körpələrin və bağça yaşı dövründə uşaqların şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına, onların hərtərəfli

tərbiyəsinə, inkişafına və məktəbə hazırlanmalarına xidmət edir».

Proqramda uşaqların nitqinin inkişafı ön plana çəkilir. Nitqin səs mədəniyyəti linqvistik cəhətdən əsaslandırılır. Tələffüzü, yaxın səslər üzərində iş, dialektizmlərə qarşı mübarizə, diksiya, ədəbi dilin normalarının qözlənməsi və s. əhatə olunur. Uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, mikrosistemin köməyi ilə söz ehtiyatının artırılması üzərində işin mexanizmi açılır. Dilin qramatik quruluşunun formalaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilir. Qrammatik vərdişlərin praktik yolla verilməsinin metodikası açılır. Rəhbətli nitqin inkişafında dialoqdan istifadəyə geniş yer verilir. Ədəbi mətnlərin məzmununun nəql olunması ilə yanaşı, şəkil üzrə, oyuncaqlarla oyuna, başqa oyunlara müşahidə və ekskursiyalara istinadən hekayə qurub nəql etmək, şəxsi həyat təcrübəsi ilə əlaqədar mustəqil nəql etməyə geniş yer verilir.

Əvvəlki proqramdakı yüklənmə aradan qaldırılır. Savad təlimi dövründə bütün hərflərin deyil, 17 hərfin çap şəklinin öyrədilməsi nəzərdə tutulur. Bu dairədə kəsmə əlifba ilə iş, oxu və yazı vərdişlərinin inkişafı yolları araşdırılır.

Bu zaman fonetik təhlil-sözün, səs-hərflər təhlili üzrə keçirilən planlı işlər uşağı I sinifdə savad təliminə tam hazırlaya bilər. Proqramda bədii ədəbiyyatın oxunmasına və təhlilinə də geniş yer ayrılışdır.

Ətraf aləmlə tanışlıq bölməsi həm gündəlik həyatda ətraf mühitlə tanışlığı, həm də təbiətlə tanışlığı nəzərdə tutulur. Uşaqlar bir tərəfdən yaşadığı mikromühit, orada yaşlıların əməyi, zavod, fabriki, tikinti, kənd təsərrüfatı əməyi, insanların əməyini yüngülləşdirən maşınlar və alətlər, yol hərəkəti

qaydaları, poçt, şəhər həyatı, tarixi günlər, bayramlar və s. ilə tanış olur, digər tərəfdən təbiəti öyrənirlər. Onların çansız təbiət, günün hissələri, həftənin günləri, fəsilələr, təbiətdə baş verən mövsüm hadisələri, bitkilər: ağaclar və kollar, meyvə və tərəvəz, meşə ağacları, ev heyvanları və quşları, vəhşi heyvanlar və çöl quşları haqqında, təbiət hadisələri, qanunlar və qanunauyğunluqlar, təbiətin mühavizəsi, gücləri çatan əməkdə iştirakları haqqında sadə məlumatlanırlar.

Sadə riyazi təsəvvürlərin verilməsi əvvəlki proqramlara nisbətən xeyli zənginləşdirilir və dəqiqləşdirilir.

Uşaqları 20 dairəsində ədədlər və rəqəmlərlə tanış etmək, ədədlər arasında münasibətləri (azdır, çoxdur, bərabərdir) başa düşməyi öyrətmək, onları əşyaların hissələrə bölünməsi ilə tanış etmək onlara miqdar, say, həndəsi fiqurlar, məkana bələdlik, zamana tələblik üzrə sadə biliklərin verilməsinin elmi-didaktik sistemi yaranmışdır.

Əmək təlimi üzrə nəzərdə tutulmuş vərdişlər uşaqların fiziki və əqli cəhətdən məktəbə hazırlanmalarına əlverişli şərait yaradır.

Bu proqramda uşaqların fiziki inkişafı və sağlamlığına qayğı ön plana çəkilir. Tərbiyə və təlimin nəticələrinin uyğunluğu onunla bağlanır.

Proqramda mədəni davranış və qarşılıqlı münasibət tərbiyəsi müasir pedaqoji təfəkkür, yeni texnoloqiyaaların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi baxımından çox faydalıdır.

Fiziki mədəniyyət, təsviri fəaliyyət, musiqi tərbiyəsi, oyun, əyləncələr və digər məsələlər də beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmalarına xidmət edə bilər.

Uşaq bağçasında ilkin riyazi təsvirlərin verilməsi ilə əlaqədar da müəyyən ideyaları, mülahizələri nəzərdən keçirərək. A.P.Usova yazır: «Uşaq bağçalarında uşaqlara sayın öyrədilməsi mühüm yer tutur. Təcrübə göstərir ki, miqdar əməliyyatının mənimsənilməsi yalnız uşaqların əşyalar, təsəvvürlər dairəsini genişləndirmir, həm də ümumi intellektual inkişaf üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla yanaşı gələcəkdə məktəbəqədər müəssisələrdə say təlim proqramının və onun öyrədilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə iş aparmaq lazımdır».

Vaxtı ilə uşaq bağçalarında yalnız say, 5 dairəsində toplama və çıxma öyrədilirdi. 60-cı illərdən riyazi elementlərin öyrədilməsi üzrə axtarışlara başlandı. Bu, bəlkə də ibtidai təlim sahəsində tərbiyə və inkişaf əlaqədar aparılan eksperimental axtarışların təbii tələbindən doğurdu. O zaman P.Y.Qalperinin rəhbərliyi ilə aparılan tədqiqatlar uşaq bağçalarında sadə riyazi elementlərin öyrənilməsinin mümkünlüyünü sübut etdi. Qalperinin sistemi üzrə riyazi biliklərin mənimsənilməsinin əsasına ölçünün tətbiqi ədədin əsas xarakteristikası hesab olunurdu. Bu, riyazi bilik və bacarıqlara yiyələnmədə ədəd anlayışının mənimsənmədəki çatışmazlığı aradan qaldırmağa kömək edir. Bununla belə T.V.Taruntayeva sadə təsəvvürlərin formalaşmasının ilkin mərhələsini ölçmə ilə məhdudlaşmağı qanunauyğun hesab etmir.

Uşaq bağçasında riyaziyyatın öyrədilməsi sahəsində Polşa alimi M.Fidler tərəfindən daha əsaslı şəkildə işlənmişdir. O, beşyaşlılara riyazi bilik və bacarıqların verilməsində əyani

vəsaitdən, didaktik materialdan istifadəyə və oyun elementlərinə geniş yer ayırır.

Sonralar L.S.Metlina byük qrupda sadə riyazi təsəvvürlərin formalaşmasını işləmişdir. Müəllif böyük qrupda sadə riyazi təsəvvürlərin öyrədilməsinə geniş planda baxır. O yazır: «Böyük qrupda işi elə qururlar ki, yalnız uşaqlar tərəfindən biliklərin möhkəm mənimsənilməsi deyil, həm də ixtiyari diqqət, yaddaş, biliklərə yiyələnmə marağı inkişaf etsin, onlarda gələcək məktəbliyə lazım olacaq əxlaqi-iradi keyfiyyətlər tərbiyə olunsun». O miqdar və 10 dairəsində say, sayarkan müxtəlif analizatorların iştirakı, ədədlərin sayının, onların ölçüsü, sahəsi və formasından asılı olmaması, müxtəlif əşyaların eyni ölçüdə olması, ədədin vahidlərindən ibarət say tərkibi, ədədin sıra və miqdar mənası, tamın hissələrə bölünməsi, böyüklük, forma əşyalar arasında fəza münasibətinin müəyyən edilməsi və s. məsələləri əhatə edilmişdir. Nəzərdən keçirdiyimiz ədəbiyyatların birində uşağın məktəbə hazırlanması baxımından da çox rəngarəng və dəyərli fikirlər irəli sürülmüşdür. Biz onları diqqətlə öyrənmiş və Azərbaycan şəraitində uşaqları maraqlandıran, onların məktəbə hazırlanmalarına təsir göstərən mühüm məsələləri araşdırarkən həmin əsərlərdən faydalanmışıq.

Pedaqoji ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, beşyaşlıların məktəbə hazırlanması sahəsində dünya miqyasında müəyyən işlər görülmüşsə də, Azərbaycanda, demək olar ki, ilk addımlar atılır.

Beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmaları

Beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanması sahəsində respublikamızda xüsusi sistemli iş aparılmışdır. Bu iş, demək olar ki, stixiyalı şəkildə getmiş və müxtəlif nəticələr əldə edilmişdir. Müşahidələr göstərir ki, I sinfə gələn uşaqlar məktəb təliminə hazırlıq baxımından müxtəlif səviyyədə olurlar:

1) Uşaqların çox az bir qismi məktəbə yüksək hazırlıqla gəlir. Tək-tək də olsa elə uşaqlara rast gəlirik ki, onlar gözəl nitqə, məntiqi təfəkkürə malik olur, sərbəst oxumağı, çap hərflərlə yazmağı, əl yazısı ilə ayrı-ayrı sözləri yazmağı bacarırlar.

2) Uşaqların təxminən 10-15 faizi beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanması üzrə tələblərə tam cavab verir. Onlar heç bir çətinlik çəkmədən təlimə qoşulur, böyük həvəslə təhsil alırlar. Belələri üçün təlim yük deyil, fərəh, inkişaf mənbəyi olur.

3) I sinifə gələnlərin əksəriyyəti (70-75) məktəbə yarı-yarımçıq hazır olurlar. Onların hazırlığı birtərəfli olur. Onlar ya nitq, ya psixoloji hazırlığı, ya savad təlimi, ya riyazi təfəkkürü, ya təsviri fəaliyyəti, ya musiqini qavraması, ya ümumi sərbəstliyi, yaradıcı müstəqilliyi və s. üzrə seçilir. Şübhəsiz, bunların bir neçəsini özlərində əks etdirənlər də olur.

4) Uşaqların 5-6 faizi bu və ya digər sahədə özünü göstərməyə çalışır, öyrənməyə həvəsi olduğunu büruzə verir, lakin, demək olar ki, əsaslı bir şey nümayiş etdirə bilmir.

5) Birinci sinfə gələnlərin 2-3 faizi, demək olar ki, heç bir hazırlığı olmayan, qaradınməz uşaqlardan ibarət olur.

Beləliklə, I sinfə qəbul edilənlərin ən çoxu 30-35 faizinin məktəb təliminə hazır olması ilə razılaşımaq mümkündür. Deməli, bu gün uşaqların 65-70 faizinin məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsi qənaətbəxş deyil.

Belə bir sual qarşıya çıxa bilər: «Məktəbə hazırlığı qənaətbəxş olanlar (30-35%) kimin hesabındadır?» Bu sual hamını düşünməyə məcbur edir. Hamı deyər ki, uşaq bağçalarının hesabına. Bu fikirlə razılaşmalı olsaq, qarşıya başqa bir sual çıxacaq: «Beşyaşlıların neçə faizi uşaq bağçası ilə əhatə olunur?» Rəsmi məlumata görə bu faizi 12,5-dir. Bununla əlaqədar biz düşünməli oluruq: «Məgər uşaq bağçası məzunlarının hamısı məktəbə tam hazır gəlir?» Əlbəttə yox. Əvvəla, uşaq bağçalarına davamiyyət aşağıdır, ikincisi məzunların 4-5 faizi məktəbə tam hazır olur. Bəs qalanlar kimin hesabındadır?

Bu suala cavab axtarmaq məqsədilə müəyyən araşdırmalar apardıq. Məlum oldu ki, uşaq bağçalarında bu istiqamətdə sistemli iş aparılır və bir çox yerlərdə yaxşı nailiyyət əldə edilir. hazırlıq işi bağçadan başqa azsaylı xalqların balalarının təhsil aldıkları məktəblərin hazırlıq qruplarında, avqust ayında təşkil olunan ongünlük məşğələlərdə, ailələrdə də aparılır. Təcrübə göstərir ki, bəzi ailələrdə uşaqlar məktəbə heç də bağçadakından pis hazırlanmır.

Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin göstərişi ilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu 2003-cü ildə beşyaşlıların uşaq bağçasında və ailədə məktəb təliminə hazırlanmalarını öyrənmiş və müqayisəli təhlil vermişdir.

Deməli, uşağın məktəbə hazırlığının «məktəb yetkinliyinin» səviyyəsi təkcə uşaq bağçalarının tərbiyə və təlim proqramının həyata keçirilməsi ilə deyil, bir çox başqa amillərlə də bağlıdır: sağlamlıq, gen, yaşadığı coğrafi şərait, ailənin tərkibi, ailənin mədəni səviyyəsi və s.

«Beşyaşlıların məktəbə hazırlanması» anlayışına iki aspektdən yanaşmaq lazımdır: 1) məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsində müəyyən yol keçmiş uşağın 5 yaşında məktəbə hazırlanması; 2) yalnız məktəbə hazırlıq qrupuna cəlb olunmuş uşağın məktəbə hazırlanması.

Birinci halda ola bilər ki, uşaq bir yaşından sonralar körpələr evində tərbiyə olunduqdan sonra bağçada olmuş və oranı başa vurmuşdur. Deməli, o, azı 4 il ictimai tərbiyə görür, dövlət proqramı üzrə tam kurs keçir. Bu kursun müddəti 3 və ya 2 il də ola bilər.

İkinci halda valideyn övladının məktəbə getmək dövrünün yaxınlaşdığını, lakin onun məktəb təliminə hazır olmadığını hiss edir, məcburiyyət qarşısında onu uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupuna gətirir. Bu birillik hazırlıq uşağa az- çox şey verir, onu qismən də olsa məktəbə hazırlayır.

Əgər birinci variant normal təşkil edilərsə, beşyaşlının məktəb təliminə tam hazır olmasına inanmaq mümkündür. Nə üçün «normal təşkil olunarsa» şərtini qoyuruq. Ona görə ki, məktəbəqədər tərbiyə və təlim proqramının tələblərinə görə uşaq kiçik qrupdan (əslində doğulduğu gündən) təlimə hazırlanır. Əgər kiçik, orta, böyük qruplarda proqram tələbləri ardıcıl, sistemlə yerinə yetirilməzsə, məktəbə hazırlıq qrupunda tərbiyəçinin gərgin əməyi lazımi nəticə verməz. Ona

görə də uşağın yalnız hazırlıq qrupunu keçməsi məktəbə hazırlığın tələblərini qismən ödəməsini qeyd edirik.

Problemlə bağlı bağçada görülən işlər bizi qane edirmi? Bu baxımdan bağçalarda vəziyyət necədir? Bu suala cavab tapmaq məqsədi ilə bir sıra şəhər və kənd uşaq bağçalarında müşahidə aparmış, onların təcrübəsini öyrənib, ümumiləşdirməyə çalışmışıq.

Bakıda fəaliyyət göstərən Nizami rayonu 59 №-li, Yasamal rayonu 34 №-li və 99 №-li, Nəsimi rayonu 132 №-li, Nərimanov rayonu 183 №-li, Əzizbəyov rayonu 189 №-li, Səbail rayonu 39 №-li uşaq bağçalarında beşyaşlıların məktəbə hazırlanması üzrə xeyli təcrübə toplamışdır.

Yazılı anket sorğusuna Bakı, Sumqayıt, Abşeron, Şamaxı və Dəvəçidə fəaliyyət göstərən körpələr evi-uşaq bağçalarının 124 tərbiyəçisi cəlb edildi. Onlardan 78-i ali, qalanı orta ixtisas təhsilli idi. 8 nəfərin iş təcrübəsi 30 ildən artıq, 18 nəfərin stajı 20 ildən artıq 54 nəfərin iş təcrübəsi 10 ildən artıq, 44 nəfərin iş təcrübəsi 10 ilə qədər idi.

Eksperimentə cəlb olunan beşyaşlıların sayı 1800 nəfərə yaxın idi.

2 yaşlılarla işə başlayan tərbiyəçilər onların nitqi, məşğələlərdə iştirakı (əyləşmə, dinləmə, cavab vermə, sual vermə, dialoqa girmə, müstəqil düşünmə, karandaşı tutma, müxtəlif xətlər, şəkillər çəkmə, yoldaşlara münasibət və s. digər bacarıqlar) üzərində illər boyu müntəzəm iş apardıqları halda, beşyaşlı uşaqlarla bircə il işləyənlər bir çox çətinliklərlə qarşılaşmışlar və bəzən uşaqları yükləməli olmuşlar (Bu barədə sonra söz açacağıq).

Tərbiyəçilərin 43-ü (təxminən üçdə biri) özbaşına, necə gəldi işləyir, proqramın tələblərinə əməl etmir. Proqramın tələblərini tam gözləyənlərin sayı 31 nəfər (42,2%) oldu.

Məlum oldu ki, beşyaşlıların 699 nəfəri (40%) məktəbə tam hazır olur. Tərbiyəçilərin dediklərinin düzgünlüyünü qəbul etsək, deməli, uşaq bağçalarının özündə də məktəbə hazırlıq məsələsi lazımı səviyyədə deyil.

Tərbiyəçilərin əksəriyyəti (90 nəfəri-70,2%)uşağın nitqinin nöqsanlı olmasını qeyd etdi. 70 nəfər (56,4%) uşaqların 10 dairəsində toplama və çıxma əməliyyatı aparmağda çətinlik çəkdiklərini bildirdi. 51 nəfəri(41%) uşaqların cəmi 4-5 hərfi tanıdığını, onların çap şəklini yazmaqda çətinlik çəkdiklərini bildirdi.

14 nəfər tərbiyəçi (11,2%) uşaqlarla məşğul olmağa ləvazimatın (metodik vəsait, oyncaqlar, didaktik material, rəsm dəftəri, rəngli karandaş, çötkə, uşaq ədəbiyyatı) olmadığını bildirdi: 17 nəfər (13,6%) valideynlərin kömək etmədiklərini qeyd etdi.

Suala cavab verənlərin 28-i (22,4%) bildirdi ki, I sinif müəllimləri uşaqların bu və ya digər sahədə zəifliyini, məktəbə tam hazır olmadıqlarını nəzərlərinə çatdırıblar.

Anket sorğusu həqiqəti az-çox üzə çıxarmış, uşaqların savad təliminə hazırlanmasının qənaətbaxış olmadığını söyləməyə əsas vermişdir.

Tərbiyəçilərlə sorğunun keçirildiyi dövrdə valideynlərlə də yazılı sorğu təşkil olundu. Bundan məqsəd beşyaşlıların məktəb təliminə ailədə necə hazırlanmalarını öyrənməklə yanaşı, həm də onların tərbiyəçilərlə əməkdaşlığını, yaxud sadəcə olaraq tərbiyəçilərin bu sahədəki işindən nə dərəcədə

xəbərdar olduqlarını aşkara çıxarmaq idi. Biz eyni zamanda təhsili, vəzifəsi, dünyagörüşü ailə şəraiti müxtəlif olan valideynlərin övladlarını məktəbə necə hazırladıqlarını öyrənməyi də bir məqsəd kimi qarşımıza qoyduq.

Valideynlərə belə anket təqdim olundu:

1. Adı, soyadı _____
2. Yaşadığı yer _____
3. Təhsili və ixtisası _____
4. İş yeri və vəzifəsi _____
5. Uşağınızın məktəbə hazırlanmasına nə vaxtdan başlamısınız? _____
6. Uşağınız bağçaya gedirmi? Gedirsə, neçə yaşından? _____
7. Uşağınızın məktəbə hazırlanması üzrə bağçada görülən iş sizi qane edirmi? _____
8. Ailədə uşağınızın məktəbə hazırlanması ilə kim (kimlər) məşğul olur?
9. Bu sahədə hansı işləri görürsünüz? _____
10. Problemlə əlaqədar nə kimi çətinliklərlə qarşılaşırsınız? _____

Sorguya seçmə yolu ilə məktəbə hazırlıq qrupunun uşaqlarının valideynlərindən 1400 nəfər cəlb edildi. Onların 18 nəfəri kişi, qalanı qadın idi.

Valideynlərin 168 nəfəri gənc idi. Üzərində tədqiqat aparılan uşaqlar onların ilk övladları idi. 22 uşağın valideyni nənə, xala, bibi idi.

Hazırlıqlarına görə valideynlərin tərkibi belə idi: pedaqoq (təربiyəçi, müəllim) 97 nəfər, həkim, tibb işçisi 98 nəfər, ali təhsilli başqa ixtisas sahibi 490 nəfər, orta təhsilli zəhmətkeş

355 nəfər, ali təhsilli evdar qadın 84 nəfər, orta təhsilli evdar qadın 200 nəfər.

5-ci suala cavabın nəticələri belə oldu: 2 yaşdan 115 nəfər, 3 yaşından 810 nəfər, 4 yaşından 189 nəfər, 5 yaşından 150 nəfər, hazırlığı ilə xüsusi məşğul olmayıb 16 nəfər.

6- cı suala belə cavab alındı: övladım 3 yaşından bağçaya verən 196 nəfər, 4 yaşından verən 779 nəfər, 5 yaşından verən 131 nəfər.

7-ci suala cavabların nəticələri belə oldu: qane edir: 744 nəfər, qismən qane edir: 380 nəfər, qane etmir: 250 nəfər, cavab vermədi 26 nəfər.

8-ci suala belə cavablar alındı: yaşlıların hamısı 170 nəfər; ana və ata (ana və nənə, ana və baba, ana və böyük bacısı və ya qardaşı, ana və bibisi, ana və xalası) 767 nəfər; ana-373 nəfər; ata-14 nəfər, byük bacı və qardaşı 48 nəfər, qonşuluqdakı uşaqla-12 nəfər; heç kəs-16 nəfər.

9-cu suala çox müxtəlif cavablar alındı. Sorğuda iştirak edənlərin 414 nəfəri uşaqlara kitab oxuduqlarını, şeir öyrətdiklərini bildirdi. 194 nəfər daha çox riyaziyyat üzərində dayandıqlarını xəbər verdi. 24 nəfər uşağın musiqi və ya təsviri sənət məktəbinə apardığını qeyd etdi. 156 nəfər uşağını kəndə apardığını, kənd həyatı ilə, təbiətlə tanış etdiyini bildirdi. Valideynlərin əksəriyyəti (890 nəfəri) övladlarının savadlığına xüsusi diqqət yetrdiklərini qeyd etdi. Uşağını idmana alışdırmağa çalışanların sayı 71 nəfər oldu.

10-cu suala cavablardan məlum idi ki, mənzil şəraiti pis olduğundan uşaqların sağlamlığını təmin etməyin mümkün olmadığını bildirənlər 218 nəfər oldu. 31 valideyn iş rejiminin mürəkkəbliyi üzündən uşaqlarla işləməyə vaxt tapmadıqlarını

qeyd etdilər. Evdə uşaqla məşğul olmaq, didaktik oyunlar keçirmək üçün oyuncaqların, ləvazimatın çatışmadığını qeyd edən 71 nəfər oldu. 14 nəfər bildirdi ki, uşağı məktəbə hazırlamaq istəyir, lakin yollarını bilmirlər. Yaxşı olar ki, valideynlər üçün pedaqoji, psixoloji və metodik vəsaitlər çap edilib yerlərə çatdırılsın.

Beləliklə, araşdırmalar göstərdi ki, beşyaşlıların məktəb təliminə hazırlanmaları sahəsində müəyyən işlər görülsə də, hələ görülməli işlər çoxdur. Bu sahədə işin qaydaya salınması üçün bağçanın tərbiyəçiləri, valideynlər və yaxınlıqdakı məktəbin müəllimləri (xüsusilə, gələn il bağçanın məzunları ilə məşğul olacaq IV sinif müəllimləri) birgə fəaliyyət proqramı hazırlamalı və onun həyata keçirilməsinin yollarını müəyyənləşdirməlidirlər.

Ən ən yüksək çətinlik səviyyəsində biliklərin verilməsi»¹ ideyası pedaqoci ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. L.V.Zankovun fikrincə, gərgin əqli iş üçün müntəzəm qida verən belə tədris prosesi şagirdlərin intensiv inkişafına xidmət edə bilər. Bu baxımdan uşağın məktəbə hazırlanması yükünü müəyyən etmək mümkündür.

¹ Л.В Занков. О начальном обучении. Изд-во АПН, РСФСР, М. , 1964. стр.2-5.

II. BEŞYAŞLILARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASI YOLLARI

Uşağın təlimə psixoloji hazırlığı

Birinci sinfin proqramının müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsi uşaqdan bir sıra psixoloji keyfiyyətlər tələb edir. Onlardan başlıcaları bunlardır: uşağın mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi, onun öyrənmək bacarığına yiyələnməsi, məntiqi təfəkkürünün inkişafı.

Məktəbli mövqeyi dedikdə, uşağın yaşlıları müəllim gözündə görməsi, onlara müəllimə olan münasibəti bəsləməsi, təlimə əsas, çox məsuliyyətli işə olduğu kimi münasibət bəsləməsi, yaşlılarına bu iş üzrə partnyor münasibəti bəsləməsi başa düşülür.

Uşağın məktəbə hazırlanması məktəbə hazırlıq qruplarından başlanır. Bu planda psixologiyada hazırlığın müxtəlif aspektləri qeyd olunur: əqli, motikasiya, hərtərəfli ahəngdar hazırlıq. Bu aspektlər isə 5 yaşdan deyil, çox-çox erkən başlanır.

Tərbiyəçilər təcrübədə tez-tez uşaqların ürəkdən məktəbdə oxumaq istəməsinə baxmayaraq, məşğələlərdə bilikləri müvəffəqiyyətlə mənimsəmirlər. Onlar diqqəti toplaya bilmir, qoyulmuş vəzifəni başa düşmürlər. Bu nə ilə bağlıdır? Nə üçün məktəbə hazırlığın ənənəvi aspekti uşaqların yaxşı oxumaları üçün azlıq təşkil edir?

Nə qədər ki, məqsədyönlü oxumaq mühüm, hətta aparıcı rol oynayır, bu məsələ prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Axı sinif müəllimlərinin rastlaşdıqları başlıca çətinlik uşaqların kifayət qədər inkişaf etməmələri deyil, onların oxumaq istəməmələridir. İşin mahiyyəti orasındadır ki, uşaqlar məşğələdə özlərini apara bilmirlər, yayınır, başqa fəaliyyətə qoşulur, tərbiyəçini dinləmirlər. Buna görə də məşğələdə məqsədyönlü oxumaq qabiliyyətinin formalaşması, məktəb təliminə hazırlıq məktəbəqədər dövrdə başlıca məqsəd olmalıdır.

Şübhəsiz, belə bir sual qarşıya çıxa bilər: Psixoloji baxımdan bu qabiliyyət nə deməkdir? Bu nədən asılıdır? Buna cavab vermək üçün məşğələlərdə təşkil olunan təlimdə uşaqlara hansı tələblər verilir?

Təlim situasiyası uşağın yaşlılarla ünsiyyətidir, lakin rolların dəqiq bilindiyi xüsusi ünsiyyətdir. Müəllimin rolu nədən ibarətdir? O, tədris vəzifəsi qoyur. İkinci, tərbiyəçi bu vəzifələrin həlli qaydasını göstərir, tədris fəaliyyətini nümayiş etdirir, yerinə yetirmə nümunəsi verir. Üçüncü, o nəzarət edir, uşağın fəaliyyətini qiymətləndirir.

Buna uyğun olaraq məşğələlərdə təlim və şagirdin rolu uşaqların davranışına aşağıdakı tələbləri verir:

-tərbiyəçinin qoyduğu vəzifəni diqqətlə dinləmək, başa düşmək və qəbul etmək;

-diqqətini yayındırmadan və kənar fəaldliyyətə qoşulmadan tərbiyəçi tərəfindən göstərilmiş təlim fəaliyyətini yerinə yetirmək;

-tərbiyəçinin iradlarına düzgün reaksiya vermək, öz fəaliyyətini ona uyğun qurmaq.

Məşğələlərdə səmərəli təlimin təmin olunması üçün bu tələblərə danışıqsız əməl olunması vacibdir, lakin, həmin tələblərin yerinə yetirilməsi beşyaşlılıq üçün ciddi çətinlik törədir. Bu yaşda uşaqların Aləmi onları əhatə edən konkret əşyavi situasiya ilə əlaqədar olur. Tutaq ki, uşaq stolun üstündə karandaş görür və rəsm etməyə başlayır. Birdən stolun üstündə arı uçar. Uşaq onu tutmaq üçün arxasınca qaçır. Pəncərədən təyyarə səsi eşidib, onun arxasınca boylanır. Hər dəfə yeni əşya, yeni təəssürat onu cəlb edir. Həmin təəssüratlar tərbiyəçinin planlaşdırdığı problemdən güclü olur.

Uşaqların ünsiyyətində də belə situatıqlıq müşahidə olunur. Nitq səviyyəsində gedən ünsiyyət də onları əhatə edən əşyalar, bir dəqiqəlik arzularla bağlı olur: «Kitabını mənə ver», «Bir bax nə gözəl güldür», «O konfeti yemək istəyirəm». Bu hal bir tərəfdən də çox üaxşı olmaqla beş yaşlının inkişafında mühüm rol oynayır. O daim ətraf aləmi dərk etməyə can atır.

Digər tərəfdən uşaqlar şagird mövqeyini qəbul edərkən davranışda və ünsiyyətdə situatıqlıq ciddi maneə olur. Onlar diqqətlərini yaşlıların sözlərinə cəlb edə bilmir, kənar hadisə, əşya və səsə cəlb olunur. Tərbiyəçi çox mühüm, yeni şey nəql edəndə də uşaq əgər sakit əyləşir, intizamı pozmursa da, tərbiyəçini eşitmir. Onun fikri uçan qar dənəciyini, divardakı şəklin üzərində olur. Ona görə də qoyulmuş vəzifələrə cavablar alınır, o nə tələb olunduğunu anlamır, yaxud tamamilə başqa cavab verir.

Təcrübə göstərir ki, ünsiyyətin situativ formasını mə-nimsəmiş uşaqlar oyun formasında təqdim olunmuş eyni vəzifələri asan başa düşürlər. Onlar üçün təlimin mühüm

formalarından biri didaktik oyundur. Unutmaq olmaz ki, müəllim şəxsi və intellektual cəhətlən uşağı inkişaf etdirsə də onu mütəşəkkil məktəb təliminə hazırlamır. Pedaqoji təcrübədən məlumdur ki, yaxşı oynamağı bacaran uşaqlar, didaktik oyunlar şəraitində müxtəlif məsələləri həll edən uşaqlar məşğələlərdə məqsədyönlü təlimin təşkil olunduğu şəraitdə tamamilə köməksiz qalırlar. Onlar təlim vəzifələrini başa düşmək və qəbul etməyə qabil deyillər. Bax bunun üçün də didaktik oyun təlimin yeganə forması ola bilməz. Təşkil olunmuş məşğələlərdə yeni biliklərin mənimsənilmə qabiliyyəti ön plana çəkilməlidir.

Bu qabiliyyəti necə formalaşdırmaq olar? Hər şeydən əvvəl, məşğələlərdə təlim tələb edir ki, uşaqlar situativ olmayan şəraitdə yaşlılarla ünsiyyət yarada bilsinlər. Təربiyəsi məşğələlərdə vəzifələri şifahi şəkildə həll edir. O, nə isə yeni şeydən danışır, sual verir və müvafiq cavab tələb edir. Əgər uşağın yaşlı ilə situativ ünsiyyəti yaranırsa, əgər hər bir səs və ya əşya onun diqqətini cəlb edirsə, o, təربiyəsinin nəqlini qavramayacaqdır.

Apardığınız xüsusi müşahidənin nəticələri göstərdi ki, məşğələlərdə uşaqların davranışının xarakteri onların yaşlılarla ünsiyyətinin formalarından asılı olur. Uşaqların doğulandan yeddi yaşınadək yaşlılarla ünsiyyətinə ünsiyyətin özünəməxsus formalarının keyfiyyətcə dəyişməsi kimi baxmaq olar. Bu dövrdə ünsiyyətin hər bir forması situativ – işgüzar, situasiyadankənar idraki və situasiyadankənar - şəxsi formaları tələbatın xüsusi məzmunu ilə, aparıcı motivlərlə və ünsiyyətin müvafiq vasitələri ilə xarakterizə olunur.

Uşaqların böyüklərin sözünü başa düşmələri və onlara düzgün reaksiya vermələri üçün ünsiyyətin inkişafının müəyyən səviyyəsi lazımdır: nitq ünsiyyəti qabiliyyəti, situasiyadankənar ünsiyyət, situasiyada olan əşyadan yayınıb, diqqəti tərbiyəçinin sözlərinə cəmləşdirmək bacarığı və s. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi belə ünsiyyət məktəbəqədər yaşlı uşaq üçün müəyyən çətinlik törədir.

Situasiyadankənar ünsiyyətin birinci göstəricisi yaşlıya ünvanlanmış idraki sualdır. «Göy nə üçün guruldayır?, Maşınlar nə üçün sürətlə gedir?, Ağaclar nə üçün böyüyür?» Buradan məlumdur ki, uşaqları əhatə edən konkret situasiyadan kənara çıxan maraq özünü göstərir. Belə maraq özlərini həyacanlandıran məsələlərə yaşlılardan müsbət cavab almağa yönəldir. Bu isə artıq idrak mövzusunda situasiyadankənar nitq ünsiyyətinin səviyyəsidir. Adətən, beş-altı yaşlı uşaq yaşlılarla situasiyadankənar idraki ünsiyyəti görə bilir.

Bununla belə, situasiyadankənar nitq ünsiyyətinə qabiliyyət, sual vermək və cavab almaq qabiliyyəti hələ şagirdin mövqeyi üçün, məşğələ situasiyasında özünü düzgün aparması üçün kifayət deyil.

İdrak marağı yaxşı inkişaf etmiş uşaqlar üçün o qədər də maraqlı olmayan məsələləri buraxmaqla yaşlılara vacib suallar verə bilərlər. Bu davranış xüsusiyyəti məşğələlərdə təlim prosesini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir. İş bir də onunla mürəkkəbləşdirilir ki, məşğələlərdə tərbiyəçi ayrı-ayrı konkret uşaqlarla, onların marağını təmin etməklə deyil, qrupla məşğul olur. Qrupla təlim şəraitində müəllim eyni vaxtda çox

uşağa müraciət edir. Uşaqların diqqətini onun izahına cəmləşdirmək çətin olur.

Burada çox maraqlı bir hal özünü göstərir. Geniş mənada təlim fəaliyyəti hər şeydən çox uşağın idrak marağına uyğun gəlir. Uşaq nə isə yenini bilməyə cəhd göstərir, nəyisə öyrənməyə çalışır, lakin əgər şagirdin müəllimlə ünsiyyəti zamanı idrak marağı üstünlük təşkil edirsə, əgər tərbiyəçi yalnız uşaqlar üçün yeni, maraqlı bilik və məlumat mənbəyi kimi çıxış edirsə, təlim prosesi əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşir. Görünür, təlimdə bacarığın və ünsiyyətin motivlərini fərqləndirmək lazımdır.

Məşğələrdə təlim yalnız o zaman kifayət qədər effektiv olar ki, uşağın idrak marağına, yaşlının şəxsiyyətinə, uşağın məşğuletmə qabiliyyətinə marağı, başqa sözlə, yaşlının dediklərini qəbul etməyə, onun göstəricilərini yerinə yetirməyə, onun qeydlərini nəzərə almağa cəhd və bacarıq birləşdirilsin.

Araşdırmalar göstərdi ki, uşaqların təlim məşğələsi situasiyasında bilikləri mənimsəmələri yaşlılarla ünsiyyətin xarakterindən asılıdır. Uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları onların ünsiyyət, kommunikasiya hazırlıqları dairəsindən asılı olur. Bu kommunikasiya hazırlığı müəllimin sözüne diqqəti toplamaq cəhdi, yayınmamaq, başqa fəaliyyətə qoşulmamaq qabiliyyəti tərbiyə edir. Onlarda situasiya xarici – şəxsi ünsiyyət formalaşır.

Təhsil almaq bacarığına yiyələnmək nələri əhatə edir? Məktəbdə verilən tapşırıq ona görə yerinə yetirilir ki, yeni biliklər və bacarıqlar əldə etmək mümkün olsun. Ona görə də onları məlum normalara və qaydalara uyğun şəkildə yerinə

yetirmək zəruridir. Təlimin məzmununa istiqamətlənmiş idrak marağı inkişaf etməlidir. Özünə nəzarət və özünü qiymətləndirmə vərdişləri formalaşdırılmalıdır.

Məntiqi təfəkkür uşaqlara əşya və hadisələri təhlil etmək, onların əsas əhəmiyyətli xassələrini, münasibətlərini ayırmaq, ardıcıl mühakimə yürütmək və müstəqil nəticə çıxarmaq imkanı verir.

Uşaq məktəbə gələrkən, onda əlbəttə, bu mürəkkəb keyfiyyətlər olur. Əlverişli şəraitdə o, məktəb təliminin gedişində tədricən bu keyfiyyətlərə yiyələnir. Şübhəsiz, bütün uşaqlar buna nail ola bilmirlər. Bəzi uşaqlarda buna imkanlar olduğu halda, digərlərində olmur. İkincilərlə müqayisədə birincilər uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qruplarında xüsusi təlim keçmiş, tərbiyə almış uşaqlardır. Orada proqram uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasına xüsusi yer ayırır.

Doğrudur, müəllimdən çox şey asılıdır. Bununla belə, məktəbə, təlimə müxtəlif münasibət bəsləyən, sadə tədris vərdişlərinə yiyələnməmiş uşaqlarla işləyən müəllimin qarşıda qoyulmuş vəzifəni yerinə yetirməsi asan deyil.

Təbiidir ki, beşyaşlıların sisteməlik təlimə hazırlanmalarının formaları, uşaq bağçası və məktəb şəraitində daha effektiv yolları barədə məsələ qalxır. Buna kifayət qədər əsaslı cavab vermək mümkündür. Uşaq bağçalarını kütləvi təcrübəsi, beş yaşdan təlim sahəsində eksperimental tədqiqatın nəticələri, altı yaşı tamam olmamış uşaqların pərakəndə şəkildə təhsilə cəlb olunduqları məktəblərdə aparılan müşahidələr bununla əlaqədar fikir söyləməyə imkan verir.

Beşyaşlıların keçid dövrünün xarakterindən onun məktəbəqədər yaşlı uşaq və məktəbli arasındakı vəziyyətindən asılı olaraq formalar axtarılmalıdır.

Beşyaşlı uşaqlara hələ məktəbəqədər yaşlıların xarakter xüsusiyyətləri tam aiddir. Bu, hər şeydən əvvəl, oyunun əsas, fəaliyyətin aparıcı rolu olmasının yəqin edilməsidir. Oyun onu hər şeydən çox cəlb edir, onun daxilində daha vacib psixoloji yeniləşmə toplanır. Bu, sonralar idrak proseslərinin obrazlı xarakteri, «canlı müşahidənin» üstünlüyü, başqa sözlə, qavrayış, obrazlı təfəkkür, mücərrəd mühakimələr üzərində təxəyyül şəklində özünü göstərir. Nəhayət, bu, uşağın qarşısında qoyulmuş (yaxud onun fəaliyyətində baş qaldırmış) vəzifələrə praktik münasibətidir. Bu münasibət işin mahiyyətini aydınlaşdırmaq, anlamaq bu nəticəyə necə nail olunduğunu başa düşmək deyil, son nəticəyə nail olmaq cəhdini xarakterizə edir.

Bununla yanaşı, beşyaşlılar özlərinə qədərki qrupların uşaqlarından da sərbəstliyin artmasına görə, davranışı idarə etməyə görə, idrak marağının artmasına görə, uşaqlar və yaşlıları ilə yeni ünsiyyət forması seçmələrinə görə, başqa adamın şəxsiyyətinə diqqət və hörmət əlamətinə görə xeyli dərəcədə fərqlənirlər. Kifayət qədər mürəkkəb bilik və vərdişlərin, xüsusilə savadın mənimsənilməsi beşyaşlıların gücünə müvafiqdir. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almaqla nə etmək lazımdır? Görkəmli rus psixoloqu, məktəbəqədər tərbiyə üzrə məşhur alim A.V.Zaporojets bir-birindən fərqli olan iki yolu təklif edir. Onlardan biri inkişafın sürətləndirilməsidir. Uşaq fəaliyyətinin və psixoloji keyfiyyətlərin əvvəlki mərhələyə xas olan və irəliyə doğru hərəkəti ləngidə

biləcək fəaliyyət növünü və psixoloji keyfiyyəti saxlamaqla dərhal bir mərhələdən digərinə daşımaq, keçirmək. İkinci yol – əksinə, hər bir yaş pilləsi üçün xarakterik inkişafın tərəflərini genişləndirmək, zənginləşdirmək və onların əksinə deyil, onların əsasında yeni psixoloji keyfiyyətləri tərbiyə etmək. İş bununla bitmir. Hətta, yeni növ həyata və fəaliyyətə vaxtında alışmağa qadir olan uşaqlarda məktəbəqədər yaş dövründə toplanmış mühit psixoloji keyfiyyətlərin sonrakı inkişafının qarşısını saxlaya bilər. Məlumdur ki, uşaqlar məktəbəqədər dövrdə nə qədər parlaq, təkrarolunmaz təəssürat əldə edirlər. Sonralar heç də hər bir yaşlı, ətraf aləmi uşaq kimi, onun canlı rəngləri və obrazlarında görə bilmir. Məhz belə bacarıq hər hansı yaradıcılığın zəruri tərkib hissəsidir. Ona görə də məktəbəqədər dövrə xas olan özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə almamaq çox ciddi səhvdir.

Oyunlar vasitəsilə uşaqların məktəbə hazırlanması

Məktəbəqədər fəaliyyətin növləri və idrak formasının inkişafı və onlardan istifadəyə əsaslanan ikinci yol uşaq oyunlarına aiddir. Məlum olmuşdur ki, o, sistemativ təlimin tam əksinədir. Oyun uşaqların könüllü birliliyinə, onların fantaziyalarının sərbəst uçuşuna əsaslanır, yaşlıların sərt göstərişlərinə, müdaxiləsinə dözmür. Bununla belə, düzgün rəhbərlik olanda oyun uşağı təlimin astanasına gətirir, onda məktəbli üçün zəruri olan psixoloji keyfiyyətlər formalaşdırır.

Maraqlı burasıdır ki, məktəbəqədər kiçik yaşlı uşaqlar, adətən, oyunun qaydalarını, gözləmələri. Onları ancaq udmaq maraqlandırır. Beşyaşlıların oyunlarında isə qayda, onun gözlənməsi ön plana çəkilir. Onlar qələbəyə, uduşa aparan qaydaya əməl etməyi üstün tuturlar.

Qaydaya əməl etməyə yönəldilmiş adətin möhkəmləndirilməsi üçün uşağa yeni növ öyrədici didaktik oyunlar öyrətmək lazımdır. Süjetli-rollu oyunlar da bu istiqamətdə gedir. Burada qayda uşaqların özləri üçün götürdükləri çollardan irəli gəlir. Adətən, bu yaşlıların ümumi işi ilə bağlı rollar olub, yaşlıların real qarşılıqlı əlaqəsi üzərində qurulan qaydalara tabe olur. Ona görə də süjetli-rollu oyunlarda uşaqlar sadəcə olaraq qaydaya tabe olmağı, həm də ictimai davranışa tabe olmağı öyrənirlər.

Uşaqları sistemativ təlimə hazırlamaq üçün süjetli-rollu oyunlar da az əhəmiyyətli deyil. Süjetli-rollu oyunlar yaşlılarla ünsiyyətdə olmaq bacarığını inkişaf etdirir. Onlar

öz fikirlərini məsləhətləşir, öz müşahidələrini və niyyətlərini mübadilə edirlər. Tədrisən uşaqlar mühakimə yürütmək qabiliyyəti əldə edir, öz fikirlərini əsaslandırır, başqalarının dedikləri ilə hesablaşırlar. Bu, yalnız uşağın sinif kollektivinə daxil olması üçün çox zəruri ünsiyyət vərdişlərinə yiyələnmək deyil, həm də təfəkkürün çox vacib tərəfinin formalaşması deməkdir. Mühakimə yürütmək, hər hansı sualı, məsələni düşünmək başqa adamlarla müzakirədən doğur. Bu zaman uşaq öyrənir ki, hər bir məsələ üzrə müxtəlif fikirlər ola bilər. Elə bu, uşaqda başqasını başa düşmək, onun nöqtəyi-nəzəri ilə hesablaşmaq fikri oyadır. Psixoloqlar belə hesab edirlər ki, mühakimə yürütmək insanın öz-özü ilə mübahisəsidir. Süjetli-rollu oyunlarda uşaqlar böyüyə çevrilir, hökm edirlər, lakin bunlar keçici hallardır. Nəticədə uşaq illuziyalı dəyişikliyə son qoymağa, özünü əhatə edənlər arasında öz yerini müəyyənləşdirməyə cəhd göstərir, lakin, onda insanın yeni keyfiyyətləri – ciddilik, hər şeyə hörmətlə yanaşmaq baş qaldırır. Məktəbli üçün bu qaydalar çox vacibdir.

Müxtəlif formalı uşaq oyunlarına rəhbərlik, ayrılmış qaydalar istiqamətində onların inkişafını təmin edir. Oyunun təşkili, onun məzmununun müzakirəsi, gedişi situasiyasında uşaqların diqqətinin yaşlıların qarşılıqlı münasibətlərinə, onların hüquqlarına, vəzifələrinə yönəlməsi uşaqları oyun vasitəsilə təlimə gətirən yoldur.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, süjetli-rollu oyunlara rəhbərlik fəvqəladə dərəcədə böyük takt tələb edir. Müəllim, tərbiyəçi yalnız təşəbbüskar, xeyirxah məsləhətçi, mübahisələri həll edən arbitr rolunu oynamalıdır.

Qaydalı didaktik və hərəkətli oyunları təşkil edərkən rəhbərliyin daha müstəqil formalarından istifadə etmək mümkündür. Bu zaman müəllim oyun tapşırığını verir, qaydanı şərh edir, tapşırığın yerinə yetirilməsinə nəzarət edir, oyunun gedişini və nəticəsini qiymətləndirir.

Əlbəttə, hazırlıq qruplarında təşkil edilmiş məktəbdəki məşğələ, dərs şəraitində süjetli və rollu oyunları əhatəli şəkildə təşkil etmək mümkün deyil. Ona görə də beşyaşlılarla məşğələdə didaktik və hərəkətli oyunları keçirmək və təlimin oyun elementlərini tətbiq etmək lazımdır. Hərəkətli oyunların, musiqi və fiziki tərbiyə məşğələlərində geniş şəkildə təşkili dərstdən sonra məsləhətdir.

İdrakın obrazlı və məntiqi formaları həmçinin ilk baxışda bir-birinin əksinədir. Obrazlı idrak şeylərin xassələrini və münasibətlərinin qavranmasını əhatə edən əyani təsəvvürlərdən istifadəyə əsaslanır. Məntiqi idrak biliklərin sistematik mənimsənilməsinə əsaslanır, xarici, görünən xassələrdən yayınmağı, mühit, qapalı əlaqələr və münasibətlərin qavranmasının aşkara çıxarılmasını tələb edir. Bu, məşhur isveç psixoloqu S.Piajenin təklif etdiyi vəzifənin həlli zamanı məlum olub. Uşağın qarşısında içərisində eyni miqdarda maye olan iki eyni cür qab (məsələn stəkan) qoyulur. Onlardan xəbər alınır «Stəkanlardakı maye bərabərmi?» Təbii ki, uşaq bərabər olduğunu bildirir. Sonra onun gözləri qarşısında bir stəkandakı mayeni boruya, sınaq şüşəsinə töküb, yenə eyni sualı verirlər. Uşaq bu dəfə borudakı mayenin çox olduğunu bildirir. Eyni effekti plastilin şarlar üzərində çalışma zamanı da almaq mümkündür. Şarların

bərabər böyüklükdə olduğunu bildirən uşaq onlardan biri yastılanandan sonra yastılananı böyük hesab edir.

Eyni zamanda onun və təlim hallarında düzgün rəhbərlik təmin olunduqda məhz obrazlı idrakın inkişafı uşağı məntiqin qanunlarını mənimsəməyə gətirir.

Obrazlı təfəkkür heç də bəzilərinin təsəvvür etdikləri kimi, xarici xassələrinə görə təsadüfən ilişmir, ləngimir. Əgər bu əlaqələr və münasibətlər sadəcə olaraq şifahi mühakimələr şəklində keçirilməmişsə, əyani şəkildə təqdim olunmuşsa, mühüm əlaqələri və münasibətləri əks etdirən ümumiləşmiş bilikləri mənimsəməyə imkan verir. Bu cür forma əyani təkanı model hesab olunur. Həcmli və ya səth üzərində təsvirlər (modellər, maketlər, sxemlər, diaqramlar, qrafalar, sadə çertyojlar, planlar) uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Beşyaşlılar bir çox əyani modellərin mənasını tez və asan başa düşür, özləri də onlardan istifadə edir, hətta yaradırlar. Bu heç də təəccüblü deyil. Onlar özlərinin əvvəlki təcrübələri və şəxsi fəaliyyətləri nəticəsində əyani modelləri mənimsəməyə hazırlanmışlar. Uşaqların süjetli-rollu oyunlarda özlərinə yaşlıların rolunu götürməsi və onların qarşılıqlı münasibətlərini oynaması, insanlar arasındakı münasibətlərin əyani modelidir. Uşaq nə vaxt tikinti materiallarından və ya konstruktordan istifadə etməklə ev, maşın, qaldırıcı kran qurursa, həqiqi evin, maşının, qaldırıcı kranın əyani modelini yaradır.

Bu cəhətdə uşaq rəsmləri daha faydalıdır. O sxemə daha çox bənzəyir. Uşaq psixologiyası üzrə görkəmli mütəxəssislər rəsm etmənin inkişafını «sxemlər dövrü» adlandırır və təsdiq edirlər ki, uşaq gördüyünü çəkmir, əşyalar haqqında bildiyini

çəkir. Öz yaradıcılığında varlığın real modelini qurmaqla uşaq onun vasitəsilə ətraf aləmi dərk edir, onda sadə də olsa, əhəmiyyətli münasibətləri ayırır. Ən əhəmiyyətlisi odur ki, real model daxili, fikri modelin mənbəyi olur. Onun köməyi ilə model varlığı əks etdirir.

Fikri əyani modelin qurulması və ondan istifadə qabiliyyətindən uşaq sonralar real modellərin növləri ilə tanışlıq və onların köməyi ilə yeni biliklər verərkən istifadə etmək və inkişaf etdirmək lazımdır.

Əyani modellərin beşyaşlıların təlimində tətbiqi obrazlı və məntiqi təfəkkürün arasında körpü rolunu oynayır. Modelləri onların əks etdirdikləri ilə tutuşdurulması, uşaqlara təhlil etmək imkanı verir. Onda başlıcanı və ikinci dərəcəlini ayırmaq, mühakimə yürütmək və nəticə çıxarmağı öyrətmək lazımdır.

Savad təlimi dövründə sözün səs və hərf modelindən, cümlənin şifahi tərkibindən istifadə olunur.

Əsas tədris fəaliyyətinə yiyələnmək uşağın idrak qabiliyyətinin kifayət qədər inkişafını tələb edir. Məktəbə daxil olmaq üçün lazım olan müxtəlif əqli əməliyyatlara yiyələnmək son dərəcə vacibdir. Biz bunu əqli bacarıqlar adlandırırıq. Bu bacarıqlar uşağın veriləni müşahidə etməsində, şəkildə (hekayədə) başlıcanı ayırmağı, hər hansı qaydaya misal seçməkdə, şəkilləri müqayisə etməkdə özünü göstərir. Uşağın məntiqi təfəkkürünün əsas əməliyyatını yerinə yetirməyə hazırlığı uşaqların nəticəyə gəlmək, öz nəticələrini, misallarını sübut etmək, istifadə etmək istədikləri mühakimələrdə özünü göstərir, belə mexanizmin yaradılması

üzrə iş məktəbəqədər dövrün ortalarından başlamaq lazımdır. Onda məktəbdəki yeni iş çətin olmayacaq.

Gələcək məktəblidə bir sıra sadə və mürəkkəb adətlər də yaradılmalıdır. Məlumdur ki, adətlər eyni qaydanın eyni şəraitdə dəfələrlə təkrarı nəticəsində yaranır. Salamlaşmaq və xudahafizləşmək, nəzakətli müraciət sadə adətə misal ola bilər...

Uşağın məktəbdə müvəffəqiyyətlə təhsil alması və gələcək həyatı üçün bir qədər mürəkkəb adətlər də mühüm əhəmiyyətə malikdir: tapşırılmış hər hansı işə məsuliyyətlə yanaşmaq, qavranış mədəniyyəti və intizamlılıq, insanlara diqqətlilik, verdiyi sözə əməl etmək. Belə adətlər formalaşmaqda olan xarakterin əsasında durur.

Uşağın məktəbə intellektual hazırlığı

Uşağın savad təliminə, bütövlükdə məktəbə hazırlanmasında onun intellektual hazırlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşağın intellektual hazırlığı üzrə iş yalnız məktəbə hazırlıq qruplarında deyil, bütün mərhələlərdə aparılır. Bu hazırlıq heç də uşaqlara xüsusi bilik və bacarıqlar vermək istiqamətində deyil, onların əqli qabiliyyətləri və idrak marağının ümumi inkişafı (müşahidə etmək, təhlil etmək, müqayisə etmək, ümumiləşdirmək, bunların əsasında nəticə çıxarmaq, əqli nəticəyə gəlmək) istiqamətində aparılmalıdır. Burada uşaqların fiziki və mənəvi inkişafı da mühüm rol oynayır. Bu gün apardığımız müşahidələr, eksperimental axtarışlar göstərir ki, tərbiyə-təlimin normal təşkil olunduğu yerlərdə uşaqlar əvvəllər daha yaşlı uşaqlara xas olan bilikləri qavramağa, əqli əməliyyatlara yiyələnməyə qadirdirlər. Məşhur İsveç psixoloqu S.Piajenin xidməti ondan ibarətdir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün özlərinə məxsus xüsusiyyətlərini fərqləndirmişdir. Bununla belə, o, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün xarakterik olan əyani-obrazlı təfəkkürün formasını qiymətləndirməmiş, ona neqativ xarakteristika vermiş, uşağın intellektual inkişafında təlimin mühüm əhəmiyyətini rədd etmişdir.

Məşhur psixoloq L.S.Viqotskinin konsepsiyası bunun tam əksinə olmaqla təlimin inkişafın özündə getdiyini bildirir. Görkəmli psixoloqlar—A.N.Leontyev, C.L.Rubinşteyn həmçinin onların yolunu davam etdirən L.A.Venqer və N.N.Roddyaka göstərmişlər ki, sistematik təlim şəraitində uşaqlar əyani-obrazlı təfəkkürün özünəməxsusluğuna

baxmayaraq, ayrı-ayrı əşyaların və hadisələrin xassələrini ayırmağa, həmçinin onların aralarındakı sadə əlaqələri və qarşılıqlı asılılığı dərk etməyə qabildirlər.

Bu və ya digər biliklərin mənimsənilməsi ilk növbədə uşağın fəaliyyətinin xarakterindən asılıdır. Biz çalışdıq ki, məşğələləri ənənəvi məktəb dərsi kimi keçirməyə, geniş ölçüdə oyunlardan, təsviri və praktik fəaliyyətdən istifadə edirik ki, maksimal pedaqoji effekt əldə edək. Təlimi təşkil edərkən öyrənilən materialın mühüm əlamətlərinə böyük diqqət ayırdıq ki, mənimsəmə asanlaşsın, uşaqlar materialın, hadisənin üzərində düşünsünlər.

İntellektual əməliyyatlar və anlayışların mərhələlərlə formalaşması qanunauyğunluğuna əsaslanmadığımız nəticənin yaxşı olmasını təmin etdi.

Uşaqların məktəbə ümumi intellektual hazırlığı ilə yanaşı onların məktəbdə öyrənəcəkləri ayrı-ayrı fənləri mənimsəməyə hazırlanmaları üzərində də dayanmaq lazımdır. Belə bir problemi həll edərkən, ümumi hazırlığı xüsusi hazırlığa qarşı qoymaq olmaz. Elə bir sistem və metod işləmək lazımdır ki, uşağın xüsusi hazırlığı (savadın mənimsənilməsi) onun ümumi əqli inkişafını təmin etsin.

Eksperimental qruplarda uşaqların idrak qabiliyyətinin intensiv inkişafı üçün əlverişli şərait yarandı. Biz yalnız intensiv məşq nəticəsində mövcud proqramda olanların mənimsənilməsi ilə kifayətlənmədik. İlk növbədə materialın mənimsənilməsi üçün uşaqlardan nə qədər fiziki və mənəvi qüvvə tələb olunduğunu öyrəndik. Çalışdıq ki, heç bir yüklənmə və yorğunluğa yol verilməsin. Bu yaşda onların iş qabiliyyətinin normal saxlanılmasına nail olduq.

Biz çox ölçüb-biçdik ki, uşaqları məktəbə hazırlamaq məqsədilə məktəbə hazırlıq qruplarında məktəbin birinci sinfindəki təlim forması, rejim, metod və priyomlardan istifadə edilməsin. Biz çalışdıq ki, uşaqların əqli tərbiyəsi və məktəbə hazırlanması üçün, onların intellektual inkişafı üçün ortimal şərait yaradılsın, məqsədin həyata keçirilməsi üçün spesifik məktəbəqədər forma və metodlardan istifadə olunsun. Tərbiyə-təlim işində didaktik oyunlardan, əyani-əşyavı məşğələlərdən, onların praktik təsviri fəaliyyətlərindən çox istifadə edildi. Belə forma və metodlar kiçik yaşlı uşaqların təfəkkürü və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə daha çox uyğun gəldi. Bütün bunlar uşaqların idrak fəallığını və intellektual inkişaf qabiliyyətini stimullaşdırdı.

Eksperimentə cəlb olunan uşaqların əqli tərbiyəsinin ümumi strategiyası müəyyənləşdirilərkən və onları məktəbə hazırlayarkən insan təfəkkürünün, bütövlükdə insan şəxsiyyətinin formalaşması kimi ümumi prosesdə məktəbəqədər uşaqlığın xüsusi rol oynamasını nəzərə almaq lazım gəlir.

Bu dövrdə uşaqlar üçün daha əlverişli şərait yaradıldı ki, aşağıda sadalanan çox dəyərli idrak qabiliyyətinin intensiv inkişafı təmin edilsin: sahə və zaman, əyani-obrazlı təfəkkürün, yaradıcı təxəyyülün sintetik qavranması. Bu idrak qabiliyyəti yalnız kiçik məktəbəqədər yaşlı uşağın deyil, həm də elmlərin əsaslarını mənimsəyən məktəblilər üçün də zəruridir.

Uşaqların əqli hazırlığının inkişafı üzrə iş onlarda bir sıra keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin etmişdi. Məlum oldu ki, onlar ətraf aləm haqqında müəyyən məlumatla yiyələnmiş, görüş dairəsi, sadə dünyagörüşü inkişaf etmişdir. Onlar canlı

və cansız təbiət haqqında sistemli təsəvvürə malik olmuşlar; idrak fəaliyyətinin səviyyəsi – diqqəti, qavrayışı, yaddaşı, təfəkkürü, nitqi inkişaf etmiş, təlim fəaliyyəti üçün zəmin yaranmışdır. Onlar tapşırığı, təlimatı qəbul etmək, onları rəhbər tutaraq qaydanı yerinə yetirmək qabiliyyətinə yiyələnmişlər.

Eksperiment onu da göstərdi ki, uşaqların biliyi artdıqca, onların sistemliliyinin rolu artır. Sistemlilik biliklərin mühüm və keyfiyyətə zəruri əlamətləridir. Əldə edilənlərin sistemliliyi uşağın əqli inkişafının gedişinə və səviyyəsinə də təsir göstərir. K.D.Uşinskinin təbirincə desək, sistem uşağın biliyinin həqiqiliyinə və hərəkətdə olmasına xidmət edir, biliklər üzərində tam hökmranlıq edir, əqli fəallığını və dinamikliyini stimullaşdırır. Belə ki, biliklər sistemi mürəkkəb təhliledici, hərtərəfli tədqiqedici obyekt, sonra isə kombinativedici, birləşdirici, müxtəlif əlaqələr, fəaliyyət nəticəsində yaranır.

Uşaq bağçalarında təlimin əsas forması məşğələdir. Biz tərbiyəçilərə göstəriş verdik ki, məşğələlərdə uşaqlara planlı şəkildə və ardıcıl biliklər verir, onlarda müxtəlif bacarıqlar formalaşdırır, təhlil etmək, tutuşdurmaq, müşahidə etmək sadə nəticə çıxarmaq qabiliyyətini inkişaf etdirsinlər. Qısa müddətdə məşğələlərdə uşaqların öyrənməyə müsbət münasibət bəsləmələrinin şahidi olduq. Bunu görən tərbiyəçilər məşğələlərdə elə şərait yaratdılar ki, təlim uşaqların sevincinə səbəb oldu. Onlar məktəbə daxil olmaq, daha çox çalışmaq fikrində olduqlarını bildirdilər.

Biz tərbiyəçilərdə bir qədər də sistemli məşğul olduq. Uşaqlarda təlimə, məşğələlərdə öyrənməyə müsbət münasibət

sibətin formalaşdırılması yollarını şərh etdik. Tərbiyəçilər fəaliyyətlərində dönüş yaratdılar.

İlk növbədə məşğələlərdə müsbət emosional vəziyyətin qorunması təmin edildi. Uşaqlar belə vəziyyətdə təqdim olunan məzmunu daha yaxşı qavrayır, tərbiyəçinin göstərişlərini həvəslə yerinə yetirir, müsahibədə fəal iştirak edir, inamla cavab verir, az həyəcanlanırlar. Bu, həm də uşaqlarda qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün qüvvə sərf etmək bacarığı, təkidlilik, tapşırığı yerinə yetirmək arzusu kimi mənəvi-iradi keyfiyyətlər formalaşır.

Tərbiyəçilər uşaqlarda müsbət emosional əhval-ruhiyyə yaratmaq üçün müxtəlif vasitələrə əl atırlar. Onlar müxtəlif suallarla uşaqlara dəfələrlə müraciət edir, aydınlaşdırır, yeni biliklər çatdırır, onların hərəkətlərini və işlərinin nəticələrini müsbət qiymətləndirir və hər şeyin aydın olub-olmadığını xəbər alır. Tərbiyəçi uşaqları inandırır ki, təkidlilik, dözümlülük, səliqəlilik göstərmək, uşaqlarla ədalətlə rəftar etmək lazımdır.

Tərbiyəçilərin (ümumiyyətlə yaşlıların) xeyirxah xarakterli müraciəti və məsləhəti nikbinliyi, uşaqların müvəffəqiyyətlərinə inamı uşaqların müsbət emosional vəziyyətinə güclü təsir göstərdi. Biz yeri gəldikcə uşaqların hərəkətlərindən, yol verdikləri səhvlərdən narazı qaldığımızı da bildirməyi məsləhət gördük. Ağıllı, ciddi, tələbkər olmağı da tələb etdik, lakin yersiz hərəkətlərə, uşaqları incik salan qiymətləndirməyə və ədəbsizliyə yol verilməməsinə nail olduq.

Müsbət emosional vəziyyət bir qayda olaraq məktəbəqədər böyükyaşlı uşaqlarda tərbiyəçinin məşğələyə hazırlanmaları haqqında təklif irəli sürəndə baş verir. Bu,

onlarda məşğələnin maraqlı fəaliyyət olması haqqında yaranmış təsəvvürlərlə bağlıdır.

Məşğələnin əvvəlində tərbiyəçi uşaqlarda təqdim olunan məzmunu maraq yaratmağa, tapşırığın müvəffəqiyyətlə həllinə səfərbər etməyə çalışır.

- Uşaqlar, siz «Xoruz» şeirini bilirsiniz. Bu şeiri Abdulla Şaiq yazıb. Kim deyər Abdulla Şaiq daha hansı şeiri yazıb?

Uşaqlardan biri «Keçi» şeirinin adını çəkir və ucadan oxuyur. Tərbiyəçi:

- Uşaqlar, indi mən sizi şairin başqa bir şeiri ilə tanış edəcəyəm.

Uşaqlar çox maraqlanırlar. O, «Uşaq və dovşan» şeirini oxuyur. Uşaqlar yeni, maraqlı süjetlə tanış olduqları üçün sevinirlər.

Savad təliminə hazırlıq prosesində sözlərin hecalara ayrılması uşaqları o qədər də maraqlandırmır. Tərbiyəçi onlara «Cücələrim» mahnısını oxudur. Uşaqlar «Cip, cip cücə-lə-rim...» deyərkən sözün hissələrə necə ayrılması üzərində müşahidə aparır və tapşırığı asanlıqla yerinə yetirirlər.

Uşaqların intellektual hazırlığını yüksəltmək üçün onların ayrı-ayrı cavablarını, bütövlükdə şəxsiyyətini qiymətləndirmək mühüm şərtidir. Uşağın cavabından razı qalan tərbiyəçi deyir:

-Afərin İlham! Görürəm ki, sən mənim izahımı çox diqqətlə dinləmişən. Ona görə də tapşırığı yaxşı yerinə yetirmişən. Mən səndən çox razıyam.

Tərbiyəçilər uşağı kollektiv qarşısında tərifiyəndə, onun cavabını təhlil edəndə həm həmin uşaqda, həm də yaşadlarında

yaxşı oxumağa həvəs artır. Bu uşaqda müsbət əhval-ruhiyyə yaradır.

Uşaqlarda məktəbə getmək, oxumaq həvəsini gücləndirmək üçün tərbiyəçilər məşğələnin yekunlaşdırılmasından da istifadə etdilər. Tərbiyəçilər məşğələnin axırında uşaqların nələri öyrəndiklərini, hansı yeni şeyləri bildiklərini, tapşırığın öhdəsindən necə gəldiklərini bildirdilər. Ümumi nəticə ilə yanaşı ayrı-ayrı uşaqların fəaliyyətlərini də qiymətləndirdilər. Bu, uşaqlarda fəaliyyətə müsbət münasibət yaradır. Onlarda axtarıcılığa maraq formalaşdırır, yaradıcılığı və təşəbbüskarlığı inkişaf etdirir.

Bağçada uşağın intellektual hazırlığının təmin olunmasında özünə nəzarətin inkişafı da mühüm rol oynayır. Özünənəzarət insan fəaliyyətinin xüsusi forması olub, şəxsiyyətlə, onun dünyagörüşü ilə bağlıdır. Özünənəzarət insanın öz səhvlərini və çatışmazlıqlarını aradan qaldırmasına xidmət edir.

Apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, özünənəzarətin ilk əlamətləri yaranmış olsa da, uşaq məktəbə daxil olana qədər - 3-4 yaşlarında özünü göstərir. Tərbiyəçinin tapşırığını düzgün yerinə yetirib-yetirməməsi, əgər müstəqil yerinə yetirilibsə, onun doğru olub-olmamasını yəqin etmək ehtiyacı onu düşündürür.

Uşağın məktəbdə müvəffəqiyyətlə oxuması onun verilmiş tapşırığı yerinə yetirdiyi ilə tutuşdura bilməsi, öz fəaliyyətinə nəzarət etməyi, özünü yoxlamağı bacarması, özünə xəbərdarlıq edə bilməsi, səhvini tapıb düzəltməsindən asılıdır.

Uşaqlar üzərində apardığımız müşahidələr göstərir ki, onların biliklərə yiyələnərkən buraxdıqları səhvlər diqqətsizlik, ehtiyatsızlıq və tələskənlik üzündən baş verir. Bunların səbəbi isə ən bəsit özünənəzarət vərdişlərin olmamasıdır. Özünənəzarətin həyata keçirilməsi uşaqlardan iradi qüvvə, təkidlilik, inadkarlıq, çətinlikləri aradan qaldırmaq, həmçinin bütün fikri fəaliyyətin fəallığını tələb edir. Məşhur rus psixoloqu D.B.Elkoninin təbirincə desək, özünənəzarət təlim fəaliyyətinin komponentlərindən biridir.

Uşaqlarda özünənəzarət üzrə iş aparmaq istiqamətində məktəb təliminə nə dərəcədə hazır olduqlarını öyrənməli olduq. Bu zaman uşaqların öz hərəkətlərinə nəzarət edə bilib-bilməmələri, onlara verilən nümunələr fəaliyyətlərinin keyfiyyətinə təsir göstərilmələri ön plana çəkildi. Uşaqlar üçün özünənəzarət, yoxsa qarşılıqlı nəzarət asandır?

Özünənəzarət yalnız fəaliyyət prosesində özünü göstərir. Elə fəaliyyət növləri seçildi ki, öz məzmununa görə özünə nəzarət xarakteri daşsın və onları öz işlərinin nəticələri ilə yoldaşlarının işlərinə müqayisəli nəzarət edə bilsinlər. Həm də bu prosesdə bəzi təlim elementləri olsun.

Bu məqsədlə eksperiment belə təşkil olundu. İki qrupda 46 uşağa üzərində 60 canlının şəkli çəkilmiş kart verildi. Kartda əşya şəkilləri 6x6 sistemi ilə düzülmüşdü.

Uşaqlara təklif olundu ki, hər əşya şəklinin altına müvafiq işarə qoysunlar. Sonra uşaqlara qırmızı karandaş verildi və öz səhvlərini düzəltmək təklif olundu. Sonra isə göy karandaşla yanındakı yoldaşının səhvini düzəldildər.

Bu tapşırıq sadə olmaqla uşaqların özünənəzarətini stimullaşdırmadı. Diqqətin toplanmasını, işin yerinə yetirilməsinin yüsəldilməsi təmin olundu.

V + o

ayı	arı	at	maral	qaranquş	eşşək
qoyun	göyərçin	canavar	xoruz	fil	arışqa
ördək	ülkü	keçi	milçək	tıbağa	toyuq
dovşan	donuz	çəyirtkə	şir	ağcaqanad	it
kəpənək	sərçə	pələng	ilbiz	dələ	qarğa
dəvə	ceyran	qaz	tutuquşu	induşka	meymun

Aparılmış təcrübəni təhlil edərkən uşaqlardan öz hərəkətlərinə nəzarət etmək və səhvlərini qeyd etmək tələb olundu.

46 uşaqdan yalnız 4-ü işin öhdəsindən gələ bilmədi. Onlar tapşırığın mahiyyətini dərk etməmişdilər. Tərbiyəçinin əlavə izahından sonra özlərində güc tapdılar, yenə tapşırığı yarı-yarımçıq yerinə yetirdilər.

Uşaqlar 16 səhvə düzəliş verdilər, lakin səhvləri düzəltməyə səy göstərmədilər.

Ən tipik səhv hərflərin buraxılması, işarələrin səhv salınması, yanlış düzəlişin aparılması cəhdi olmuşdur.

Digər tipik səhv bu və ya digər şəklin altında işarənin qoyulmaması, işarələrinin yerinin dəyişik salınması (kəpənəyin quş hesab edilməsi), sonradan düzəlişin düzgün aparılmaması olmuşdur.

Tərbiyəçinin göstəricisi ilə uşaqların əksəriyyəti öz işlərini axırda yoxlamışlar. Onların çox az bir qismi işə onun

yerinə yetirilməsi prosesində nəzarət etmişdir. Bu, belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, uşaq əsas diqqətini işin yerinə yetirilmə prosesinə deyil, onun nəticəsinə yönəlmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, bəzi iş prosesində uşaqların özünənəzarətini tam izləyə bilmədik. Deməli, tərbiyəçilər daha çox bu keyfiyyətin tərbiyə olunmasına diqqət yetirməlidirlər.

Təhlili göstərdi ki, işin gedişi prosesində səhvlərini tapan uşaqlar ən yaxşı keyfiyyət nəticələri əldə edirlər. Bu bizə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verdi ki, bütün iş prosesini müşayiət edən özünənəzarət daha effektivdir.

Uşaq bağçasında məşğələlərdə müvəffəqiyyət qazanan uşaqların bir qismi yaxşı göstəricilərə nail ola bilmədi. Orta səviyyəli uşaqların bir qismi isə gözlənilməz nəticə əldə etdilər. Onlar bir çox hallarda öz işlərinə düzgün nəzarət etdilər və səhvləri güclülərə nisbətən daha tez tapdılar. Bu onların həmin işə münasibətləri ilə bağlı idi. Uşaqların bir qismi səhvlərinə ona görə düzəliş verməlidir ki, onlar bu işin yolunu bilmirdilər. Uşaqların bir çoxu tapşırığı necə yerinə yetirəcəklərini bilmədiklərindən özünənəzarət edə bilməmişdi. Uşaqların öz səhvlərini və başqalarının səhvlərini necə tapmalarını da öyrəndilər. Nəticə aşağıdakı cədvəldə verilir:

Düzgün düzəliş		Səhv buraxılıb		Səhv düzəliş	
Özünü yoxlayan	Qarşılıqlı yoxlayan-da	Özünü yoxlayan-da	Qarşılıqlı yoxlayan-da	Özünü yoxlayan-da	Qarşılıqlı yoxlayan-da

22	34	12	8	6	2
----	----	----	---	---	---

Gədvəldən görünür ki, uşaqlar öz işlərinə nisbətən digərlərinin işinə daha yaxşı nəzarət edirlər.

Qarşılıqlı yoxlamada düzgün düzəlişlərin sayı artmış, buraxılmış səhvlərin və səhv düzəlişlərin sayı azaldı. Bu da işin keyfiyyətinin yüksəldiyini göstərir. Uşaq yanındakı yoldaşının işini yoxlayarkən öz işinə də tələbkarlığı artır. İşə yaxşı yerinə yetirmək və başqaları ilə müqayisə etmək arzusu yaranır.

Tədqiqat göstərdi ki, özünənəzarətə ehtiyac o halda baş verir ki, uşaq çətinliklə qarşılaşır, ya da onda işinin nəticəsinə şübhə yaranır. Belə problem şəraitdə özünənəzarət daha şüurlu və əhatəli olur. Tədqiqat nəticəsində belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, uşaqlar özünənəzarəti onların işlərinin yaşlılar tərəfindən yoxlanılması ilə qarışdırırlar. Onlar yalnız yaşlılar tələb edəndə («Bir yaxşı bax», «Gör necə yerinə yetirmisən?», «Gör səhvin varmı?», «Səhvin var. Tapıb düzəlt» və s.) özünü yoxlayır.

Uşaqlarda müstəqil özünənəzarət etmə bacarığının tərbiyə olunması onun məktəb təliminə hazırlanmasının çox mühüm şərti hesab olunur.

Uşağın savab təliminə (ümumiyyətlə təlimə) hazır olması üçün onun iş qabiliyyəti mühüm rol oynayır. İş qabiliyyəti müəyyən vaxt ərzində işin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə yol vermədən fiziki və əqli fəaliyyəti həyata keçirmək bacarığına malik olmaqdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda iş qabiliyyəti yaşlılara nisbətən aşağı səviyyədə və qısamüddətli olur. Məktəb təliminə hazırlaşmaq üçün məşğələlərdə, əmək tapşırıqlarını yerinə yetirərkən, hətta bədən tərbiyəsi məşğələsində, idman əyləncələrində, turizm səfərində davamlı iş qabiliyyətinə malik olmaq lazımdır. İş qabiliyyətinin olması keyfiyyət xüsusiyyəti ilə özünü büruzə verir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda, xüsusilə üçyaşlılarda əmək qabiliyyətinin zərifliyini, yorğunluğu bilmək olmur. Sonrakı yaşlarda əmək qabiliyyəti aşağı düşəndə diqqət yayınır, işi yavaş görür, sadə şəkildə cavab verirlər. Getdikcə iş qabiliyyəti yüksəlir. Onlar uzun müddət keyfiyyətli iş görməyi bacarırlar.

Tədqiqat göstərdi ki, uşaqların əmək qabiliyyətinin səviyyəsi uşağın fiziki hazırlığından, ailə tərbiyəsinin şəraitindən, rejimdən asılı olur. Xəstəlik, anadangəlmə travma, oturaq oyun, səs-küy, televizor, normal yeməmək iş qabiliyyətini aşağı salır.

Uşaqların iş qabiliyyətini yüksəltmək məqsədilə deyilənlərlə yanaşı, onların məşğələyə marağı, nə ilə məşğul olmaları, nə kimi yeni şeylər öyrənmələri, kütlələrlə təmasda olmaları və s. ilə bağlıdır. Bütün bunları nəzərə almaq son dərəcə vacibdir.

Qoyulmuş vəzifə üzərində düşünmə, istinad sözlərdən istifadə etməklə uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirmək lazımdır. Biz uşaqlara mühakimə yürütməyi, həlli axtarmaq, məlum, yaxud yeni təsəvvürləri yaradıcı şəkildə tətbiq etməyi öyrətməliyik. Uşaqlar metroda olublar. Lakin, ekskursiya zamanı əvvəllər görmədikləri, mahiyyətini dərk etmədikləri, onlarla yeni şeylə rastlaşırlar. Bu dövrdə nitqin inkişafına

xüsusi diqqət yetirilməlidir. Fonetik eşitmənin əhəmiyyəti xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Verilmiş səsin əvvəldə, ortada, axırda gəldiyi sözlərin tapılması, onlardan cümlə qurulması üzrə iş son dərəcə vacibdir. Oxşar cəhətləri olan əşyaların qruplaşdırılması, eyni qruplar əsasında başqa əlamətə görə yeni qruplaşmanın aparılması faydalıdır.

Valideynlərin uşaqların aldıkları tapşırıqla əlaqədar gəldikləri qənaətə inanmaları ilə əlaqədar onlara tam müstəqillik verilməsi təmin edilməlidir. Valideyn və tərbiyəçilərin qarşısında duran başlıca vəzifə uşağın məşğələyə maraq göstərməsi, müntəzəm davam etməsidir. Bu, uşağı yeni üsluba hazırlayır. O, bir məşğələni də buraxmadan orada yeni maraqlı şey öyrənməyə can atacaq. Belə olan halda uşaq həqiqətən məktəbə hazır olur. Belə şən, real şəxsi mövqe çox vacibdir. Məlumdur ki, əgər insan nəyi isə çox istəyirsə, nəyə isə cəhd göstərir, can atırsa, o arzuladığını əldə edir, əgər məlum çətinliklə üzləşirsə, bu çətinlik onu qorxutmur, yeni mürəkkəb işdə ona kömək edir, şərh edir, necə işləməyin lazım olduğunu göstərir. Çoxsaylı vəzifələrin içərisində nə üçün uşağın məktəbə ümumi müsbət istiqamətliliyinin yaradılması başlıca vəzifə hesab olunur.

Bu vəzifənin həllində bəzi valideynlər uşaqlarda dünyagörüşünün inkişafına, onların yaddaşının biliklərlə zənginləşməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bu məqsədlə onlar kiçik uşaqları muzeylərə, sərgilərə aparır, atom enerjisinin qanunları, sənayenin bəzi sahələri haqqında söhbətlər keçirirlər. Heç şübhəsiz, uşaqların bilikləri üzərində işləmək lazımdır. Bununla belə, uşaqların inkişafının hər bir dövründə məlum limit mövcuddur: beşyaşlı uşaq onu nəhəng muzeyə,

məzmunu ona məlum olmayan iri şəkillərin asıldığı sərgi salonlarına, onun həyatından uzaq olan bir mühitə düşdükdə heç bir həzz və heç bir real fayda ala bilməz. Belə ekskursiyalarda uşaqlar çox yorulurlar. Bundan əlavə, onların əvvəllər öyrəndikləri, bildikləri haqqında onlarda yalan və zərərli təsəvvürlər yaranır. Heç bir yenilik, maraqlı bir şey görmürlər.

Daha pisi qorxutmaq: «Döyüləcəksən», «2 alacaqsan», «Başı boşsan», «Necə oxumayacaqsan?», «Yoldaşların sənə güləcəklər» və s. sözlər deməkdir.

Uşağın məktəbə hazırlanması nə deməkdir?

Birinci komponent yuxarıda deyildi. Bundan əlavə, üç vəzifə:

1. Uşaqların onsuz da geniş olan dünyagörüşünü daha da genişləndirmək lazım deyil. Onların dünyagörüşünün ətraf aləm haqqında təsəvvürlərinin dəqiqləşdirilməsi üzərində iş getməlidir. Bu zaman ona nail olmaq lazımdır ki, biliklər düşünülmüş olsun və uşaqlar onlardan özlərinin rəngarəng praktik işlərində istifadə edə bilsinlər. Yaxşı olar ki, onlar yiyələndikləri biliklərlə yeni həyat hadisələri arasında əlaqələri müəyyən etməyi öyrənsinlər: işıq, istilik və bitkilərin inkişafı, səbəb və nəticə arasındakı əlaqə. Qırıq-sökük, əlaqəsiz biliklər gələcək təlim üçün müsbət və qiymətli ehtiyat ola bilməz.

2. Məktəbə hazırlıq uşaqlardan müəllimi dinləməyi, onun nə dediyini başa düşməyi və göstərişlərini yerinə yetirməyi tələb edir. Bu tələb valideyinlərin əksəriyyəti üçün əcaib görünə bilər. Axı, ikiyaşlı uşaq nağılları dinləyir və yaşlıların mürəkkəb olmayan tapşırıqlarını yerinə yetirirlər. Uşaq yalnız

təlim tapşırıqlarını deyil, ümumiyyətlə, deyilənləri dinləməyi, yalnız maraqlı şeyləri deyil, maraqsız şeyləri də eşitməyi, ikinci dərəcəliləri atmağı, qalanlarını yadda saxlamağı, yerinə yetirməyi, müşahidə aparmağı, nəticəni qeydə almağı bacarmalıdır.

Apardığımız müşahidələr göstərdi ki, onların böyük bir qismi artıq bir neçə hərfi bilir, həvəslə şeir oxuyur, kitab oxunuşunu dinləməyi sevir. Bunu nəzərə alaraq uşaqları diqqətlə öyrənmək qərarına gəldik. Bizi nə maraqlandırdı?

Uşaqlar müstəqil biliklər almağa cəhd göstərirlərmi?

Onlarda biliklər əldə etməyə maraq varmı?

Bəlkə onlar yalnız asan şeyləri öyrənməyi sevirlər?

Bəlkə böyükələrin danışdıqlarını dinləyir, sonra onların sözlərini təkrarlayırlar?

Tərbiyəçilər uşaqların yeni şey öyrənməyə cəhd göstərmələrinə şərait yaradırlarmı?

Uşaqların mənəvi maraqları ünsiyyətə və dərk etməyə olan maraqlarıdır. Maraq çox vaxt birtərəfli xarakter daşıyır. Uşaqların diqqəti fəaliyyət zamanı daha fəal çıxış edir. Uşaqların bütün növ fəaliyyəti bir-biri ilə sıx bağlı olur, biri digərinə hopur. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların diqqəti ətraf aləmin əşya və hadisələrinə, o cümlədən müasir dövrdə texnikaya yönəlir. Beləliklə, maraq təfəkkürün inkişafı və hər şeyi bilmək həvəsi ilə sıx əlaqədardır.

3. Uşaqların marağını inkişaf etdirmək üçün onlara düşünməyi öyrətmək çox vacibdir. Düşünmək, əşyanı, hadisəni təhlil etmək, tanış əşyada müxtəlif əlamət və xassələri görmək deməkdir. Düşünmək şeyləri, hadisələri müqayisə etmək, onlar arasındakı bənzərlik və fərqləri tapmaq

deməkdir. Düşünmək əşyaların müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifatını aparmağı bacarmaqdır. Düşünmək düzgün nəticə çıxarmaq, əqli nəticəyə gəlmək deməkdir.

Yaşlılar tərəfindən sualın düzgün qoyulması, vaxtında verilmiş məsləhət, mülayim sözlərlə marağın saxlanması uşaqlarda çox şey bilmək arzusu oyadır. Düşünmək öz fikrini sübut etmək, fikrin müstəqilliyidir. Bu bacarıq isə gələcək məktəbliyə lazımdır.

Məktəbəqədər tərbiyənin ən mühüm vəzifələrindən biri uşağın məktəbə hərtərəfli hazırlanmasıdır. Təcrübə və xüsusi tədqiqatlar göstərir ki, məktəb təliminin effektivliyi bir çox cəhətdən uşaqların uşaq bağçasında intellektual hazırlığından asılı olur. Ona görə də eksperimental bağçalarda bu cəhətə xüsusi əhəmiyyət verilməsi üzərində dayanmalı olduq.

Uşağın məktəbə hazırlanması istiqamətində işin əsasına onun iş qabiliyyətinin inkişafı, idraki, analitik-sintetik fəaliyyətin mürəkkəb forması, mənəvi-iradi keyfiyyətlərin daha yüksək səviyyəsi üzərində iş getdi. Bağçaların tərbiyəçiləri bu tələblərin yerinə yetirilməsi üzrə təlimatlandırdılar. Uşağın məktəbə intellektual hazırlanması sahəsində aparılan axtarışlar bu problemi geniş planda həll etməyi irəli sürür.

İntellektual hazırlığa yalnız uşaqların hər hansı elm sahəsi üzrə bilik və bacarıqlara yiyələnmələri kimi deyil, həm də onların ümumi inkişafı, əqli qabiliyyətlərinin, idrak maraqlarının, müşahidə etmək, təhlil etmək, müqayisə etmək, gördüklərini ümumiləşdirməyi və bunun da nəticəsində müəyyən əqli nəticəyə gəlmək daxildir.

Məlum əqli qabiliyyətlər və bacarıqlara yiyələnmək, intellektual hazırlıq uşağın məktəbə psixofizioloji hazırlığının

komponentlərindən biridir. Bir daha qeyd edək ki, məktəb təliminin effektivliyi üçün ümumi fiziki və mənəvi inkişaf, ilk növbədə mənəvi iradi keyfiyyətlərin səviyyəsi yüksək olmalıdır.

Uşaqların, məktəb təliminə intellektual hazırlığı uşaq bağçasında tərbiyə-təlim işinin məzmununun təkmilləşdirməyi tələb edir. Son illərdə məktəbəqədər tərbiyə proqramına təlim vəzifələrinin geniş ölçüdə əlavə olunması nəticəsində uşaqlar elə bilikləri mənimsəyir, elə əqli əməliyyatlar aparmağı öyrənirlər ki, əvvəllər buna birinci sinifdə də nail olmaq mümkün deyildi.

Məşhur İsveçrə psixoloqu S.Piaje uşaqların intellektinin müxtəlif mərhələlərini dərinlən öyrənmiş, xüsusilə onların tərbiyəsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini öyrənmişdir. Bununla belə, o məktəbəqədər yaşlılar üçün xarakterik olan əyani-obrazlı tərbiyə formasını, onun idraki imkanlarını qiymətləndirməmişdir. Ona qeyri-məntiqi, əməliyyatqabağı kimi neqativ üstünlük vermiş uşağın intellektual inkişafında təlimin əhəmiyyətini qətiyyətlə inkar etmişdir.

Professor Z.Venger və N.N.Poddyakovun tədqiqatı isə göstərmişdir ki, sisteməlik təlim şəraitində uşaqlar özlərinin əyani-obrazlı tərbiyəsinə baxmayaraq, yalnız tək-tək deyil, həm də ümumini ayıra bilirlər, onlar ayrı-ayrı əşya və hadisələrin yalnız xarici xassələrini deyil, həm də onlar arasındakı ən sadə əlaqələri və qarşılıqlı asılılığı dərk etməyə qabildirlər.

Uşaq bağçası proqramlarının idrak məzmununu təkmilləşir, zənginləşir, uşaqlara yalnız əşyalar haqqında təsəvvürlər vermək deyil, həm də təbiət və ictimai həyat haqqında sadə

qarşılıqlı münasibətlər, qarşılıqlı asılılıqlar haqqında uşaqlarda əqli fəaliyyətin ümumiləşmiş qaydasını formalaşdırmaq bacarığı onların məktəbə intellektual hazırlığının təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Uşaqların böyük intellektual imkanları bir qayda olaraq, özünün tətbiq olunması üçün yeni, daha effektiv forma metodlardan istifadə olunmasını tələb edir.

Məktəbəqədər dövrdə bu və ya digər psixi keyfiyyətlərin inkişafı bir neçə amildən asılıdır.

1) Uşaqların fəaliyyətindən asılılıq. Hər bir yaş mərhələsində bu baxımdan fəaliyyətin müəyyən növü aparıcı əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimini ənənəvi məktəb dərsi formasında deyil, oyun, təsviri və praktik fəaliyyət şəklində aparılırsa, maksimal pedaqoji effekt üçün imkan yaradar qənaətinə gəldik.

2) Uşaqların öyrənilən materialın mühüm əlamətlərinə bələdləşməsinə diqqət yetirilməlidir. Bu, göstərilən materialın mənimsənilməsinə və başa düşülməsini fəvqəladə dərəcədə asanlaşdırır.

3) İntellektual əməliyyatlar və anlayışlar mərhələlərlə formalaşır. Uşaqlarda əqli marağın formalaşdırılması onların ümumi əqli inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsini təmin edir.

İntellektual inkişafın sahələri çox rəngarəngdir. Ümumi hazırlıqla xüsusi hazırlığı bir-birinə qarşı qoymaq olmaz. Biz təlim məşğələlərini elə qurmağa çalışdıq ki, uşağın xüsusi hazırlığı onun ümumi əqli inkişafını təmin etsin. Biz çalışdıq ki, məktəbə hazırlıq qrupunun proqram tələbləri birinci sinfin proqram tələblərinə yaxın olsun, təxminən onun 60 faizini

təşkil etsin. Məzmundakı dəyişiklik fəaliyyətin təşkilində, metod və priyomlarda da dəyişiklik etmək zərurəti irəli sürdü.

Savad təlimi məşğələlərində yuxarıda deyilən kimi əlifbamızdakı bütün hərfləri böyüyünün çap şəkli ilə tanışlıq, onların yazılması, hesablarla oxu, oxunmuş ədəbiyyat üzrə iş, nitq inkişafı əhatə olundu. Bütün bunlar üçün həftədə 4 dəfə 30 dəqiqəlik məşğələ təşkil edildi. Məşğələlər oyun xarakteri daşdı. Uşaqlar proqram materialının məzmununu müvəffəqiyyətlə mənimsədilər. Onların üzərində aparılmış fizioloji-gigiyenik müşahidədən məlum oldu ki, təlim uşaqların vəziyyətinə, səhhətinə mənfi təsir etməmiş, onlarda yorğunluq özünü göstərməmişdir. Uşaqların başqa bağçalardakı yaşıdları ilə müqayisəsi onların intellektual inkişafının üstün olduğunu göstərdi. Onların tədris fəaliyyəti elementlərinə yiyələnmələri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Uşaqlar diqqətlə dinləməyi, tərbiyəçinin göstərişlərini yerinə yetirməyi, öz hərəkətlərinə nəzarət etməyi, tapşırığı nümunəvi yerinə yetirməyi öyrənmişdilər. Ümumiləşdirmə və təsnif etmənin xarakterində əhəmiyyətli irəliləyiş baş vermişdi: uşaqlar qavradığı əşyaları yalnız xarici oxşarlığına görə deyil, həm də mühüm əlamətlərinə və qarşılıqlı münasibətinə görə bələdləşməyə başladılar. Onların əqli inkişafı eyni proqramla işləyən yaşıdlarından əhəmiyyətli dərəcədə irəli getmişdi.

Axtarışların nəticəsi göstərdi ki, aldığımız nəticə bir daha Z.S.Vıqotskinin «uşağın inkişafında təlim aparıcı rol oynayır» fikrinin doğruluğunu təsdiqləyir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların böyük potensial imkanlarının həyata keçirilməsi və onların məktəbə intellektual hazırlanmasını yaxşılaşdırmaq üçün uşaq bağçası və ailədə

tərbiyə-təlim işini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmaq lazımdır.

Məlumdur ki, elmin, texnikanın, sosial həyat şəraitinin inkişafı nəticəsində uşaqlar sürətlə inkişaf edirlər. Son vaxtlar xaricin bir sıra pedaqoq və psixoloqları süni akselerasiyanı da tətbiq edirlər. Bu cəhət nəzərə alınmazsa belə, həyat uşaqların intellektual səviyyəsinin ildən-ilə artdığını göstərir. Uşağı məktəb təliminə hazırlayarkən onların intellektual hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Müəllim məktəbə yenicə gəlmiş uşaqların əqli və fiziki inkişafı ilə, tərbiyəliliyi ilə tanış olur. Uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında ailə mühüm rol oynayır. Bu, müəllimi gələcək şagirdlərin ailəsi ilə tanış olmağa məcbur edir. Müəllim ailədə qarşılıqlı münasibət, qayda-qanun, uşaqla işin məzmunu ilə tanış olur. Belə uşaqların iyun və ya avqust ayında bağçada və ya məktəbdə 10 günlük məktəbə hazırlıq kursuna cəlb olunmaları vacibdir. Beşyaşlılar gündə saat yarım, i ki saat ərzində hər biri 20-30 dəqiqə olmaqla, 10 dəqiqəlik fasilə ilə 3 məşğələ keçirlər.

Təcrübə göstərir ki, belə məşğələlər səmərəli təşkil olunarsa, uşaqlarla tanış olmaq, onları məktəblə, oradakı qaydalarla tanış etmək, onları ana dili, nitq inkişafı, riyazi təsəvvürlərin inkişafı, musiqi, rəsm, yapma, fiziki tərbiyə üzrə ilkin vərdişlər qazanmağa imkan verir. Təcrübə göstərir ki, belə hazırlıq birinci sinifdə işin az-çox normal təşkili üçün kifayətdir. Müəllimlər diqqətli olmalı, valideynlərin uşaqlara «yazı-pozu» öyrətmələrinə yol verməsinlər. Valideynlərin verdikləri ilkin oxu və yazı texnikası müəllimin işini daha da

çətinləşdirir. Onlar üçün yenini öyrətmək, yanlış vərdişləri aradan qaldırmaqdan daha asandır.

Belə hazırlıq qruplarının uşaqlarında məktəbdə təhsil almaq üçün lazımi vərdişlər formalaşır. Onlarda idrak marağı, müşahidəçilik, diqqətin davamlılığı və s. inkişaf edir. Onların nitqi inkişaf edir. Burada valideynlərlə əlaqəni möhkəmləndirərək uşaqların təbiətlə, ümumiyyətlə, ətraf aləmlə tanışlığı, estetik inkişafı, ictimai davranış və gigiyenik vərdişlərin yaranması təmin edilir.

Bütün bunları valideynlərə başa salmaq lazımdır. Qrupla işə başlamağa xeyli qalmış uşaqlar tibbi müayinədən keçməlidirlər. Mütəxəssis həkimlər uşaqları müşahidə edir, loqopedlər onların nitqinin təmizliyini yoxlayır, lazım gələrsə, onlarla xüsusi iş aparırlar.

Valideynlərə başa salındı ki, uşaqların dinləmək və eşitmək qabiliyyətini inkişaf etdirdinsinlər. Onlar bilməlidirlər ki, dərstdə eyni zamanda müəllimi dinləmək və dəftərdə yazmaq, şəklə baxmaq və müəllimin izahatını eşitmək lazım gələcəkdir. Dərstdə müəyyən məqsədə belə yönəlmə, aludəçilik diqqətli olmaq deməkdir. Bunsüz heç bir fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək olmaz. Biz çalışdıq ki, uşaqlar diqqətlərini eyni vaxtda bir neçə obyektə yönəltməyi öyrənsinlər. Stolun üstünə 5-6 əşyanı pərakəndə şəkildə qoyub, uşaqlara diqqətlə baxmağı tələb etdik. Onlar üzlərini çevirəndə əşyaların yerini dəyişdik. Uşaqlar dəyişikliyin nədən ibarət olduğunu tapmağa çalışırlar.

Bir qədər sonra əşyalardan birini götürərək nəyin çatışmadığını, yaxud birini də əlavə edərək nəyin yeni olduğunu xəbər aldıq. Uşaqların konstruktordan istifadə etməklə

evcik qurmaları, kənd şəkli çəkmələri, hekayəni dinləyib, məzmununu danışmaları onların diqqətinin davamlığını formalaşdırır.

Uşağın diqqətini bir sahədən başqa sahəyə yönəltməyi bacarması da onun tədris fəaliyyətinə hazırlanması üçün zəruri olan şərtidir.

Uşaq bağçasında təlimi, adətən, uşağın tədris fəaliyyəti adlandırılır. Belə bir tərif dar mənə kəsb edir. Geniş mənada tədris fəaliyyəti, məşğələlərdə mütəşəkkil və sistemli təhsilin təsiri ilə, müəyyən psixi keyfiyyətlərin uşaqların fəallığının mürəkkəb formasının olması ilə xarakterizə edilir.

Tədris fəaliyyəti – şəxsiyyətin inkişafında, kifayət qədər dəyanətli təşkilatçılıq keyfiyyətlərin, davranışın differensiasiyası üçün davranışına nəzarət etmək, özünü idarə etmək kimi qabiliyyətlər, ətraf aləmin dərk olunması ilə əlaqədar mürəkkəb kompleksdir.

Tədris fəaliyyəti onun necə yönəldilməsindən, məşğələnin nə qədər düzgün təşkil olunmasından, bu prosesdə uşaqların qarşısında nə kimi əqli vəzifələrin qoyulmasından asılı olaraq yalnız mütəşəkkil təlim şəraitində inkişaf edə bilər. Belə ki, uşağın dinləmək və eşitmək qabiliyyəti, nəzərdə tutulmuş planla və nəzərdə tutulmuş məqsədlə hərəkət etməsi, öz fəaliyyətinə və sözüünə nəzarət etməsi, məşğələdə fəal maraq, təşəbbüskarlıq, təşkilatçılıq göstərməsi, müstəqil hərəkət etməsi, işdə nailiyyət əldə etməsi vacib şərtlərdən biridir.

Beləliklə, gələcək məktəbli üçün zəruri olan şəxsiyyətin bir çox keyfiyyətləri tədris fəaliyyətinin yaranması prosesində formalaşır və təkmilləşir. Elə buna görə də biz qarşımıza belə bir vəzifə qoyduq ki, hər bir məşğələnin məzmunu və

metodikası uşaqlarda onların məktəbdə təlimi üçün bünövrə olacaq keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin etsin. Onlar nümunəni izləmək, diqqəti qorumaq, müəyyən sürətlə işləmək, özünə nəzarət etmək, özünü qiymətləndirmək, müstəqillik, fəallıq, təşəbbüskarlıq göstərmək bacarığına yiyələnmək təmin olunsun.

Dərs ilinin əvvəlində uşaqların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi müəyyənləşdirildi. Bu məqsədlə məktəbəqədər yaşlı uşaqların xarakterik tədris fəaliyyəti əsas götürüldü. Bu prosesdə biz müəyyənləşdirdik ki, bu qrupun uşaqları əsasən, orta səviyyəli tədris fəaliyyətinə malikdirlər. Böyüklərin göstərişlərini məşğələnin axırınadək yaddaşında saxlaya bilməmək, özünənəzarətin davamlı olmaması və ya ümumiyyətlə, olmaması, tapşırığın yerinə yetirilməsində başqasını yamsılamaq onlar üçün xarakterikdir. Uşaqlardan beşi yüksək, üçü isə aşağı səviyyədə olmuşdur. Alınan nəticəni nəzərə alaraq biz hər bir məşğələnin məzmununda uşaqların əqli fəallığını nəzərə almaqla, onlarda növbəti işi planlaşdırma və onu qiymətləndirmək, uşaqlarda ümumiləşmiş təfəkkür və fəaliyyət qaydasını inkişaf etdirmək bacarığını formalaşdırmağı qarşıya qoyduq.

Məktəbəqədər müəssisələrdə təlim inkişafın hərəkətverici vasitəsidir. Təlim biliklərin həcmi genişləndirir, uşaqların qabiliyyətini, ümumi inkişafının səviyyəsini yüksəldir. Uşaq bağçasında təlim alandan sonra məktəbə qəbul olunan uşaq, birbaşa evdən gələn uşaqlardan daha çox inkişaf etmiş olur, əməyə yaxşı hazırlanırlar.

Məktəbəqədər tərbiyənin başlıca məqsədi əqli qabiliyyətin ahəngdar inkişafıdır. Bu, o deməkdir ki, təfəkkürün dil

vasitəsi olmadan müvəffəqiyyətli əqli fəaliyyət mümkün deyil. Təfəkkürün inkişafı isə praktik fəaliyyətdə əşyalarla hər hansı hərəkətin baş verməsi ilə başlanır. Bağçaya uşaqların bərabər səviyyədə gəlmədikləri zaman, tərbiyəçinin vəzifəsi, onların ahəngdar inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Uşaqların bir-biri ilə, xüsusilə yaşlılarla ünsiyyəti onların ahəngdar inkişafı üçün həlledici şərait yaradır. Düzgün qurulmuş, intensiv, uşağın yaşına müvafiq məzmunlu ünsiyyət onun psixi sağlamlığına güclü təsir göstərir. Əgər uşağın inkişafı elm tərəfindən müəyyənləşdirilmiş yaş normalarına uyğundursa, yaxud onu bir qədər də qabaqlayırsa, uşaq psixi cəhətdən sağlamdır. Ünsiyyət, uşağın hər şeyi bilmək marağını artırır, inamlı, cəsarətli, yaradıcı, təşəbbüskar olmasına şərait yaradır, qeyri fəallığı, geridə qalmanı aradan qaldırır.

Uşaqların savad təlimi üzrə hazırlanması

Uşaq bağçasında təlimin əsas forması məşğələdir. Məşğələlərdə təlimə müsbət münasibət formalaşır. Məşğələdə tərbiyəçi planlı və ardıcıl biliklər verir, müxtəlif bacarıqlar formalaşdırır, müşahidə aparmaq, təhlil etmək, tutuşdurmaq, sadə nəticəyə gəlmək qabiliyyətini inkişaf etdirir. Ona görə də çox vacibdir ki, belə məşğələlərdə bilik uşaqlarda sevinc yaratsın, məşğul olmaq, məktəbə daxil olmaq arzusu oyatsın. Məşğələdə uşaqda müsbət emosional hal yaratmaq lazımdır. Belə şəraitdə uşaq təklif olunan məzmunu daha yaxşı qavrayır, tərbiyəçinin göstərişini həvəslə yerinə yetirir, müşahidədə fəal iştirak edir, inamla cavab verir, az həyəcanlanır. Bu uşaqlarda müəyyən mənəvi-iradi keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin edir.

Müsbət emosional əhval-ruhiyyəni təmin etmək üçün tərbiyəçi maraqlı sual verir, faktları izah edir, yeni biliklər verir, uşaqların işini, hərəkətlərini qiymətləndirir. O, xeyir-xahlıqla uşaqları inandırır ki, təkidlilik, səbr, səliqəlilik, ədalətlik göstərsinlər. Uşaqların nöqsanlarını üzünə vurmamaq, onları qıcıqlandırmamaq mühüm şərtidir.

Uşaqların təlimə marağının ağaşı səviyyədə olması müxtəlif səbəblərlə bağlıdır:

- a) Uşaqların körpə ikən pedaqoji baxımsızlığı;
- b) Uşaqların kiçik yaşlarından somatik sağlamlığının zəifliyi, əsəb sisteminin funksional dalğınlığı;
- c) psixi inkişafın ləngiməsi.

Uşaqların fərdi fərqləri beş səviyyədə qiymətləndirilir:

1) uşaq tapşırığı tam, bütün komponentləri ilə qəbul edir, onu məşğələnin axırınadək qoruyur: diqqətini yayındırmadan təxminən eyni sürətlə, əsasən, dəqiq işləyir, yoxlayarkən rast gəldiyi nöqsanlara düzəliş verir, işi düzgün, səliqəli yerinə yetirir. Özünü tənzimləmə səviyyəsi «5» balla qiymətləndirilir.

2) Uşaq tapşırığı tam qəbul edir, onu məşğələnin sonunadək qoruyur, işin gedişində bir neçə səhvə yol verir, lakin onları müstəqil aradan qaldırır. Səhvəyə tələsik, bir qədər laqeyd düzəliş verir. Özünü tənzimləmə fəaliyyəti «4» balla qiymətləndirilir.

3) Uşaq təlimatın yalnız bir hissəsini qəbul edir və məşğələnin axırınadək qoruya bilmir; systemsiz yerinə yetirir; səhvlərini görmür, onları işin gedişində düzəltmir; işini yaxşılaşdırmağı arzulamır. Özünü tənzimləmə səviyyəsi «3» balla qiymətləndirilir.

4) Uşaq təlimatın çox kiçik hissəsini qəbul edir, lakin onu tez itirir; kiçik düz xətləri təsadüfi qaydada yazır; səhvini bilmir və düzəltmir; diqqətsizdir. Özünü tənzimləmə səviyyəsi «2» balla qiymətləndirilir.

5) Uşaq tapşırığı heç qəbul etmir, vəzifəni başa düşmür. Ən yaxşı halda o karandaşla kağızda nə isə qeyd etməli olduğunu başa düşür, onu etməyə çalışır, səhifəni qaralayır, sətir xəttini nəzərə almır. Özünü tənzimləmədən söz açmağa dəyməz. Bu halda fəaliyyət «1» balla qiymətləndirilir.

Hər bir yaş mərhələsi üçün müəyyən fəaliyyət növü aparıcı hesab olunur. Məktəbəqədər dövr üçün oyn, məktəb illəri üçün təlim belə fəaliyyət növüdür.

Uşaq bağçası ilə məktəb arasında varisliyin əsas vəzifəsi böyükyaşlı məktəblilərin müxtəlif bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təmin edən xüsusi özünəməxsus fəaliyyətdir. Ana dili üzrə təliminin nəticəsi sürətlə, düzgün, şüurlu, ifadəli, rəhbərli nəql etmək, ayrı-ayrı söz və cümlələri seçmək, onları hissələrə ayırmaq, səsləri fərqləndirməkdə özünü göstərir.

Bu bacarıqlarla yanaşı tədris fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi uşaqlardan kifayət qədər hazırlıqlı olmağı tələb edir. Axı, tədris fəaliyyəti bacarığın formalaşdırılması, əsasən, məktəbdə oxumağın başlanması ilə, təhsil almaq ilə xarakterizə olunan, ümumi tədris bacarıq və vərdişlərinin inkişafının müəyyən səviyyəsi ilə bağlıdır.

Biz uşaqları məktəbin «Öyrənməyi öyrən!» devizini başa düşməyə hazırlamağa çalışdıq. Bununla əlaqədar birinci siniflərdə apardığımız müşahidələr belə bir qənaətə gəlməyə əsas verdi ki, tədris bacarıqlarının öyrədilməsinə yalnız uşaqlar məktəbə gələndən sonra başlandıqda onlar təhsildə xeyli ləngiyirlər. Ona görə də biz uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasına orta qrupdan başladırıq. Bir neçə illik təcrübə göstərdi ki, uşaqların bir qismi (təxminən 28-30 faizi) 3 yaşından oxumağı öyrənirlər, lakin etiraf etmək lazımdır ki, bir müddətdən sonra onların tədris fəaliyyətinə yiyələnmələri heç də həmişə səmərəli olmur. Belələrinin bir qismi təlim prosesində köməksiz qalırlar.

Bunu nəzərə alaraq, biz təhsil prosesinin özünəməxsus xüsusiyyətini, mahiyyətini təhlil etməyi, müəyyən təcrübə toplamağı, başlayacağımız işin nəticəsinin faydalı olması üçün yollar axtarmalı olduq. Fəaliyyətin səviyyəsi və bu fəaliyyəti

xarakterizə edən bacarıqların səviyyəsi dialektik vəhdətdədir. Bu zaman qeyd edək ki, təlim bacarığı fəaliyyətdə formalaşır və onların formalaşması prosesi həmin fəaliyyətin təşkilindən asılıdır. Bu zaman bacarıq fəaliyyətin çox mühüm göstəricisi kimi çıxış edir.

Yəqin etdik ki, tədris fəaliyyəti ilə bilikləri eyniləşdirmək olmaz. Uşaqlar bilik, bacarıq və vərdişləri bu fəaliyyətdən kənarında, oyun və əmək prosesində də əldə edirlər. Bununla belə, yalnız tədris fəaliyyəti şəraitində elmi biliklərin mənimsənilməsi mümkündür. Uşaqların idrak fəaliyyəti həmişə fərdidir. Ona görə də uşaqları başa saldıq ki, yalnız tərbiyəçinin göstərişi ilə deyil, həm də müstəqil işləsinlər.

Tədris situasiyasını başa düşmək üçün uşaqları müəyyən vəzifənin həllinin ümumi qaydasını mənimsəmək və tapmağı qarşıya qoymaq lazımdır. Ana dili üzrə məşğələlərdə tərbiyəçinin rəhbərliyi altında şagirdlər sözün səs təhlilinin ümumi qaydasına yiyələnir, sonra isə onu müstəqil tətbiq etməklə hər hansı bir sözün səs tərkibini müəyyən edir.

İş prosesində uşaqları müxtəlif növ fəaliyyətə yönəlttik. Fəaliyyətin spesifikasiyası fəaliyyətin xüsusiyyətindən və onların formalaşma səviyyəsindən asılı olur. Əgər fəaliyyət tanış deyilsə, tərbiyəçilər izah etdilər; əgər tanışdırsa, uşaqların təcrübəsini fəallaşdırdılar, oxşar tapşırığı, fəaliyyət qaydasını xatırlamağı tələb etdilər.

Bu zaman onu da aşkar etdik ki, məlum priyomun, qaydanın göstərilməsi uşaqlara araşdırma aparmağı, düşünməyi öyrətmir.

Tədris fəaliyyəti o zaman tam olur ki, uşaqlar özlərinə nəzarət edə bilsinlər. Mərhələlər üzrə nəzarət xüsusilə vacibdir. Qiymətləndirilməyən tədris fəaliyyəti ola bilməz. Qiymətləndirmə təlim fəaliyyəti ilə, xüsusilə özünənəzarətlə sıx bağlıdır.

Beləliklə, dörd əsas ümumi təlimi fərqləndirmək mümkündür: tədris tapşırıqlarının qavranması və dərk olunması; yönümlü və icraedici tədris fəaliyyəti; tədris fəaliyyətinin düzgünlüyü və keyfiyyətinə nəzarət; şəxsi işini qiymətləndirmə.

Tədris bacarığı təlimin xüsusi və vacib komponentidir. Bacarıq düşünülmüş məqsədə nail olmaq üçün bilik praktik fəaliyyətdir. Bacarıq məqsədyönlü fəaliyyətdə yaranmış bilikləri bildirir. Bacarıq şəxsiyyətin hissi, intellektual, iradi və emosional kimi ən qiymətli keyfiyyətlərinə daxildir. O, fikri, mnemik, iradi, sensor fəaliyyətin sistemində özünü göstərəcək və formalaşacaq. Bacarıq yalnız uşağın fəaliyyətinin keyfiyyətini müəyyən etmir, onun təcrübəsini zənginləşdirmir, o həm də uşağın əqli inkişafının, əqli keyfiyyətlərinin varlığına dəlalət edir.

Psixoloqların tədqiqatları göstərir ki, tərbiyəçinin köməyi ilə və ya müstəqil idrak vəzifələri qoymaq bacarığı; vəzifələri təhlil etmək, başlıcanı, mühümü ayırmaq bacarığı; müstəqil fəaliyyətini planlaşdırmaq; vəzifələrin həlli qaydasını seçmək; tərbiyəçinin göstərişini əldə rəhbər tutaraq, yaxud şəxsi planı ilə gələrək işinə nəzarət etmək; tapşırığı kifayət qədər cəld və keyfiyyətlə yerinə yetirmək, şəxsi fəaliyyətini və nəticəsini qiymətləndirmək kimi tədris bacarıqlarını yerinə yetirir.

Tədqiqatımız göstərdi ki, uşaqların heç də hamısı bu vərdişlərə kompleks şəkildə yiyələnmişdir. Hər halda uşaqların 20-27 faizi şüurluluq, müstəqillik, möhkəmlik və variativlik kimi tədris bacarıqlarına yiyələnirlər.

Tərbiyəçilərlə apardığımız söhbətlər onu da göstərdi ki, onların hamısı uşaqlarda idrak vəzifələrini qavramaq, anlamaq bacarığı formalaşdırmır, bilik və bacarıqları hesaba alıb qiymətləndirməyi həyata keçirə bilmirlər.

Tərbiyəçi uşaqlarda məktəbdə oxumaq arzusu ilə çıxış etməyə deyil, məktəb yetkinliyinin formalaşmasına çalışmalıdır. Pedaqogikada sübut olunmuşdur ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təliminin reproduktiv metodları təlimdə idrak fəallığını lazımınca təmin etmir, müstəqil planlaşdırma bacarığı fəaliyyətin vasitə və qaydalarını seçmək bacarığı yaratmır. Elə təlim o zaman təsirli olur ki, əvvəlcə tapşırıq deyil, onun həllinə aparan yol olsun. Belə təlimdə biliklərə yiyələnmək üçün uşaqlar əqli cəhətdən çalışmalıdırlar: fikirləşmək, anlamaq, məlumla müqayisə etmək, daha effektiv qaydalar tapmaq və nəticə əldə etməyə nail olmalıdırlar.

Uşaqlar məşğələnin axırını əvvəli ilə bağlamağı öyrənirlər. Nəyi öyrəndik?

Uşağın məktəbə hazırlanmasını onların məktəbdə mənimsəməli olduqlarını tələm-tələsik, vaxtından əvvəl öyrətmək kimi başa düşmək ciddi səhvdir.

Uşağın məktəbə daxil olması həmişə onun həyatında dönüş anıdır. Bu, təbiidir. Bu, yalnız məktəbdə onun hələ alışmadığı, çətin, qeyri-adi işləri yerinə yetirməsi ilə deyil, evdə də ciddi məktəb tələblərinə əməl etməsindədir. Ailənin

marağı, valideynlərinin qayğısı da uşağın təliminə, davranışına, müvəffəqiyyətlərinə yönəlir.

Təcrübə göstərir ki, çox vaxt valideynlərin əksəriyyəti məktəbə hazırlıq işini uşağın savad təliminə hazırlığı ilə məhdudlaşdırırlar. Onlar beşyaşlılara oxumaq, yazmaq, hesablamağı öyrətməyə çalışırlar. Əgər uşaq hecalarla oxumağı, çap hərflərilə bir neçə sözü yazmağı (hərflər oxumaq və ya yerdəyişmə ilə olsa da) bacarırsa, tapmaca, yanıltmac bilir, yüzədək sayırsa, hesab edirlər ki, məktəbdə təhsil almağa hazırdır.

Unutmaq olmaz ki, oxumaq, yazmaq, saymaq vərdişlərini müəllim birinci sinifdə dərs ilinin birinci yarısında öyrədə bilir. Onu da unutmayaq ki, valideynlərin böyük əksəriyyəti müəllimin işlətdiyi xüsusi metodik priyomlardan istifadə edə bilmir. Onlar uşaqlarda bir sıra yanlış vərdişlər yaradırlar: uşaqlar sözləri hərf-hərf oxuyur, qələmi düz tutmur, bəzi hərfləri tərsinə yazır, sözün səs tərkibini aydın təsəvvür edə bilmədiklərindən hərf tərkibini də verə bilmirlər, barmaqları ilə sayırlar və s. Belə uşaqların düzgün vərdişlərə alışdırılmaları isə həm müəllim, həm də valideyn üçün çətinlik törədir.

Hazırlıq qrupunda uşaqların tədris fəaliyyəti, plan üzrə hərəkət etmək, əqli tapşırığı müstəqil yerinə yetirmək, tərbiyəçini dinləməyi bacarmaq fəaliyyəti formalaşır. Məktəbə gələndə uşaqlar dilimizin bütün səslərini düzgün tələffüz etməyi, qrammatik cəhətdən düzgün danışmağı, bədii obrazları hiss etməyi, seirləri ifadəli oxumağı bacarmalıdırlar.

Məktəbə gələrkən uşaqlar müşahidə aparmağı, müqayisə etməyi, sadə səbəb-nəticə əlaqələrini başa düşməyi bacarmalı,

təbiət hadisələri, insanlar, onların əməyi, qarşılıqlı əlaqələri haqqında konkret məlumatlara yiyələnmişdirlər.

Məktəbəqədər müəssisələrdə nitq inkişafı geniş, əhatəli olmaqla, savad təliminə hazırlıq məşğələlərini də əhatə edir. Nitq inkişafı üzrə görülən işlər savad təlimi vəzifələrini özündə aydın şəkildə əks etdirməsə də, mahiyyət etibarilə həmin vəzifələri də yerinə yetirir. Dil açdıqları dövrdən körpələrdə nitqin səs mədəniyyəti, nitq səslərini düzgün tələffüz etmək üzrə çalışmalar, uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, cümlənin qurulması üzrə işlər, nəticə etibarilə savad təliminə xidmət edir.

Müşahidələr göstərir ki, adətən uşaq bağçalarında savad təliminə hazırlıq işləri yuxarıda təsvir etdiyimiz şəkildə aparılır, bilavasitə savad təliminə yer verilmir. Başqa sözlə, hərflərlə tanışlıq, onların yazılması, ilkin oxu vərdişlərinin aşılanması məktəbə – I sinfə saxlanır. Tarixən proqramda savad təliminin adı çəkilməsə də, qabaqcıl tərbiyəçilər hadisələri qabaqlamağa çalışmış, hələ keçən əsrin 60-cı illərində hərflərin bir neçəsini öyrətmək və həmin dairədə ilkin oxu vərdişləri anlamağa təşəbbüs göstərmişlər.

1967-ci ildə Y.Ş.Kərimovun hazırladığı «Uşaq bağçasında savad təlimi» kitabı nəşr olunduqdan sonra bir çox bağçaların məktəbə hazırlıq qruplarında altıyaşlılara il ərzində 17 hərfin öyrədilməsinə başlandı. O zaman işdə yol verilən bəzi nöqsanlara baxmayaraq, bu tədbir irəliyə doğru bir addım idi. Bununla belə işin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə mane olan amillər var idi:

1) Hər şeydən əvvəl, bağçalarda savad təliminə başlanması üzrə işə, mütəşəkkil qaydada nəzarət olmadı. Bu iş tərbiyəçilərin şəxsi təşəbbüsünə etibar edildi.

2) Uşaq bağçalarında savad təliminin təşkili üçün müvafiq «Əlifba» dərsliyi, dərs vəsaiti, didaktik material və əyani vəsait hazırlanıb çap edilmədi.

3) Uşaq bağçalarında savad təliminin təşkilinə xidmət edə biləcək metodik mexanizm yaradılmadı. Bu işin təşkili yolları, onun elmi-metodik əsasları açılmadı.

4) Tərbiyəçilər pedaqoji, psixoloji, metodik cəhətdən bu işə hazırlanmadılar. Onların ixtisaslarının artırılması üzrə kurslar təşkil olunmadığı kimi, pedaqoji məktəb və institutlarda da bu problem əhatə olunmadı.

5) Problemlə əlaqədar valideynlər arasında heç bir iş aparılmadı.

Bütün bunlar problemin həllini ləngitdi.

Belə açıqlama verməkdə məqsədimiz təhsil islahatının həyata keçirildiyi hazırkı dövrdə məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların savad təliminə hazırlanmaları üzrə işin səviyyəsini qaldırmaq üçün lazımi tədbirlərin görülməsinə diqqəti artırmağı tələb etməkdir.

«Məktəbəqədər dövrdə savad təliminə hazırlıq» ifadəsi çox vaxt dumanlı qəbul olunur. Bəzən onu yalnız nitq inkişafı vəzifələrinin yerinə yetirilməsi işi ilə məhdudlaşdırırlar. Halbuki, nitq inkişafı – uşaqların səs mədəniyyətinin inkişafı, onların lüqət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, cümlə üzərində iş probleminin birinci mərhələsidir. İkinci mərhələ cümlənin sözlərə, sözlərin hecalara, hecaların nitq səslərinə ayrılması, nitq səslərinin hecalarda, hecaların sözlərdə, sözlərin

cümlələrdə birləşdirilməsi – səs-heca təhlil-tərkib prosesidir. Üçüncü mərhələ isə uşaqlara ilkin oxu və yazı texnikasının öyrədilməsidir. Məhz bu mərhələ savad təlimi mərhələsi adlanır.

Məktəbəqədərki dövrdə savad təlimi mərhələsi bitkin, tamamlanmış mərhələ olmayıb, məktəb təlimi dövründə – 1 sinifdə təşkil ediləcək savad təliminə hazırlıq mərhələsidir. Onu da qeyd edək ki, məktəbəqədər dövrdəki savad təlimi mərhələsi ilə 1 sinifdə savad təliminin vəzifələri arasında oxşar və fərqli cəhətlər olmasına baxmayaraq onlar bir-birini tamamlayır.

Uşağın savad təliminə hazırlanmasının əsasında nitqin səs mədəniyyətinin düzgün təşkili durur. Nitqin səs mədəniyyəti çox geniş məfhumdur. Prof.Y.Ş.Kərimov bu haqda yazır: «Səs mədəniyyətinə səslənən nitqi xarakterizə edən xüsusi tələffüz keyfiyyətləri (səs tələffüzü, diksiya və s.), səs ifadəliliyinin elementləri (intonasiya, sürət və s.) ifadəliliyin hərəkət vasitələri (mimika, jest), həmçinin nitq ünsiyyəti mədəniyyətinin elementləri (nitqin ümumi tonallığı, danışıq sarkən duruş vəziyyəti və hərəkət vərdişləri) daxildir».

Səs mədəniyyəti üzrə işin ən mühüm vəzifəsi nitq səslərinin düzgün tələffüz edilməsi üzrə mükəmməl vərdişlərin yaradılmasıdır. Təcrübə göstərir ki, uşaq dil açmağa başladığı gündən valideynlərin peşələrindən, hazırlıq səviyyələrindən asılı olmayaraq onun nitqi xüsusilə nitq səslərinə yiyələnməsi üzərində iş gedir. Nitq səslərində işin normal təşkili uşaqların məktəbə hazırlanmalarına güclü təkan verir.

Uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qruplarında aparılan müşahidələr göstərir ki, beşyaşlıların əksəriyyəti dilimizin nitq

səslərini, əsasən, düzgün tələffüz edə bilirlər. Bununla belə, respublikamızın müxtəlif bölgələrində beşyaşlıların Azərbaycan dilinin səslərinə yiyələnmələrinin səviyyələri xeyli fərqlidir. Azsaylı xalqların uşaqlarının nitqində bu fərqlər özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Bunu nəzərə alaraq biz eksperimental qrupların tərbiyəçiləri ilə işin normal təşkili üçün onların qarşısında xüsusi vəzifələr qoyduq.

Hər şeydən əvvəl, nitq səslərinin düzgün və dəqiq tələffüz olunmasına xüsusi diqqət verildi. Fışılıtlı *Z*, *R* səslərinin tələffüzü, onların söz və ifadənin tərkibində dəqiq tələffüz edilməsi, fonematik qavrayışın inkişaf etdirilməsi, artikulyasiya və səs aparatının təkmilləşdirilməsi üzrə təmrinlər təşkil olundu. Bununla yanaşı, ifadəliliyin intonasiya vasitələrini, nitqin mülayim sürətindən istifadə, nitq nəfəsəlmənin inkişaf etdirilməsi öyrədildi.

Beləliklə, nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyəsi vəzifələri yalnız nitq səslərinin düzgün tələffüzü ilə məhdudlaşmır, səslənən nitqin bütün cəhətlərini əhatə edir.

Məşğələlərdə aparılan təmrinlər üzərində müşahidələr göstərdi ki, uşaqlarda artikulyasiya aparatının əzələlərinin hərəkətinin artırılması onlara dilin, dodaqların daha dəqiq hərəkətlərini həyata keçirmək imkanı verir. Artikulyasiya üzərində iş hətta *Z*, *R* kimi çətin, fışılıtlı səslərin də düzgün tələffüzünü təmin edir.

Bu yaşda samitlərin yumşaq tələffüz edilməsi, səslərin və hecaların buraxılması hallarına yol verilmir. Bəzi uşaqlarda səs tələffüzünü, nöqsanları onların fışılıtlı və fısıtlı səsləri düzgün tələffüz edə bilməmələri ilə ifadə olunur.

Uşaqlara belə bir cümlə verildi: «Uşaqlar səhərdən atılıb-düşür,şənlənirlər». Onların nitqində bu cümlə aşağıdakı kimi səsləndi: «Uşaqlar, səhərdən atılıb-düşür, sənlənilər» «Uşaqlar, səhərdən atılıb-düsül, sənlənilər».

Uşaqlara başqa bir misal verildi:

Dərsə gedən bir uşaq,
Çıxdı buz üstə qoçaq.

Bu dəfə belə cavablar alındı:

Dəysə gedən biy usax
Tıxdı buz üstə qotsax.
Duydu usax neynədi?
Buza belə söylədi.

Göründüyü kimi uşaqlar bu dəfə r səsini y səsi ilə əvəz etmişdilər.

Bunun səbəbi öyrənilirdi. Məlum oldu ki, bəzi uşaqlarda *r,s,ş* səslərinin tələffüzü lazımınca möhkəmləndirilməyib, bəziləri isə onları eşidəndə fərqləndirə bilmirlər.

Belə tələffüz nöqsanları, adətən, kiçik və orta qruplarda baş verdikdə düzəldilməsi asan olur. Uşaq ailədən hazırlıq qrupuna gəlirsə, onların nitqini islah etmək loqopedlərin işidir.

Düzgün səs tələffüzünün formalaşması fonematik qavrayışla sıx bağlıdır. Nitq səslərinə vaxtında və düzgün yiyələnmək üçün fonematik eşitmə zəruri şərtidir. Nitq səslərini yaxşı eşidən və bu zaman kifayət qədər mütəhərrik artikulyasiya aparatına malik olan uşaqlar bir qayda olaraq səslərin mənimsənilməsində çətinlik çəkmirlər.

Beşyaşlılarla aparılan iş göstərdi ki, onlar sözdə bu və ya digər səsin olduğunu eşidir və verilmiş səsə söz seçə bilirlər. Bu o zaman mümkündür ki, əvvəlki qruplarda bu istiqamətdə sadə hazırlıq işləri aparılsın. Bunu nəzərə alaraq biz kiçik qrupdan və qismən sistemli şəkildə orta qrupdan bu işə başladıq. Onlar nitq səsinə başqa səslərdən fərqləndirməyi və «səs» sözünü işlətməyi öyrəndilər.

Bu məqsədlə tərbiyəçi hər bir nitq səsinə ucadan uzaqaraq tələffüz edir, tələffüzçə bənzər səsdən xüsusi vurğu ilə fərqləndirir, tərkibində onun işləndiyi sözlər deyir. Tədrisən uşaqlarda sözün səs cəhətinə maraq yaranır. Bu yaşda uşaqlar sözün müxtəlif yerlərində müəyyən səsi tapmağa, onu tələffüzünə görə bənzər səslərlə tutuşdurmağa, bənzər və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməyə çalışır.

Nitqəşitmə qabiliyyətinin kifayət qədər inkişaf etməsi uşaqlara yaşlıların nitqinin yüksəlib-əlcəlməsini, səsin gücünü, nitqin sürətini fərqləndirmək, ifadəliliyin müxtəlif intonasiya vasitələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir.

Müşahidələr göstərir ki, beşyaşlıların əksəriyyəti yaşlıları yamsılayır, onların intonasiyasını dəqiq verə bilir, nitqdəki çalarları fərqləndirir. Yaxşı inkişaf etmiş nitqəşitmə ifadəliliyin müxtəlif vasitələrindən istifadə etmə (səsin tonunu qaldırmaq, endirmək, ifadələrdə sözü ayırmaq, fasiləni gözləmək, tələffüz olunana emosional iradi münasibət bildirmək) imkanı verir. Bütün bunlar beşyaşlılara öz fikirlərini daha dəqiq ifadə etmək, şəri, yanılımacı, saymacanı ifadəli oxumaqda kömək göstərir.

Dərindən nəfəs almaq 4-5 sözdən ibarət cümləni birnəfəsə deməyə imkan verir.

Beşyaşlılardan ibarət qruplarda ayda iki dəfə nitqin səs mədəniyyətinə həsr olunmuş xüsusi məşğələlər təşkil etdik. Bundan əlavə, başqa nitq məşğələlərində nitqin səs mədəniyyətinin bəzi bölmələri üzrə iş aparıldı. Məsələn, hekayənin, nağılın məzmunu nəql edilərkən sözlərin dəqiq tələffüzünə, səsin yüksəkliyinə necə əməl olunmasına, ifadəliliyin intonasiya vasitələrində diqqət yetirilirdi.

Eksperimental qruplarda xüsusi məşğələlərdə bir neçə vəzifə həll olundu. Onların arasında aparıcı yeri düzgün tələffüzün formalaşması, yaxşı diskusiyanın yaranması, nitq-əşitmənin inkişafı, hər şeydən əvvəl, fonematik qavrayış tuturdu. Öyrənilmiş səslərin dəqiqləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesində tərbiyəçi fonematik qavrayışın, səs aparatının, nitq nəfəsalmanın, ifadəliliyin intonasiya vasitələrinin inkişafına xidmət edən oyun və çalışmalar seçirdi.

Tərbiyəçilər əvvəlcə uşaqları səsin ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə tələffüzü ilə müxtəlif səs yamsılamaları (topun havasını buraxır – S cırcırma cırıldayır – C, böcək səs çıxarır – c və s) ilə tanış edirlər. Sonra hər bir uşağın artikulyasiyasını dəqiqləşdirir. Hər bir səsi ayrılıqda necə tələffüz etmələrinə fikir verirlər. Sonrakı mərhələdə uşaqlarda tanış səsi tapmaq və hecada, sözdə eşitmək üzrə oyun – çalışma təşkil olunur. Uşaqlar çoxlu hecalardan tərkibində həmin səsin olduğunu, sözlərdən içərisində həmin səsin olduğu hecanın tapılması üzrə məşq edirlər. Bunlar fonematik qavrayışın inkişafına həsr olunmuş tapşırıqlardır. Cıncıl tili samitlərin dəqiqləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesində tərbiyəçi uşaqlara səsin müxtəlif yüksəklikdə tələffüz edilməsi üzrə tapşırıq verir. Bu,

həm də uşaqların səs aparatını inkişaf etdirir. Frikatin samitlər (S,Z,Ş,C) öyrənilərkən diqqət onların uzunluğuna yönəldildi.

Düzgün tələffüzün formalaşması üzrə növbəti mərhələ səslərin sözlərdə möhkəmləndirilməsidir. Bunun üçün tərbiyəçilər elə oyun və tapşırıqlardan istifadə etdilər ki, uşaqlar axtarılan səsi ucadan ayırmaqla onu sözlərdə dəqiq və düzgün tələffüz etməyi öyrənsinlər. Sözdə səsin olmasını müəyyənləşdirməyi tələb edən çalışma da bu baxımdan maraqlıdır. Tərbiyəçilər adının tərkibində *t* səsinin olduğu oyuncaqlar (*top, təkər, tank, təbil, tennis, təyyarə*) verir və təklif edirlər: «Sözləri elə tələffüz edin ki, *t* səsi aydın eşidilsin. Bu məqsədlə uzadılması mümkün olan samitlərin (*S,Ş,Z,C,M,N,R,*) işləndiyi oyuncaqların verilməsi daha əlverişlidir.

Nitqdə səslərin düzgün tələffüzünün möhkəmləndirilməsi tapmaca, saymaca, sayaçı sözlər, yanılmac, zarafat, mahnı və s. nümunələrin tələffüzü prosesində möhkəmlənir. Bu məqsədlə O. rəcəbovun «Nəğməli əlifba»¹ dərs vəsaitindən istifadə edildi.

Bu zaman uşaqlar hər şəri öyrənərkən yalnız həmin səsi deyil, əvvəllər öyrəndikləri səsləri də təkrarlayırlar. Yanılmaclar uşaqların səsin tonunu qaldırmalarına və nitqin sürətini artırmalarına da güclü təsir göstərir.

Beşyaşlılarla məşğələlərdə dilimizin bütün səslərinin tələffüzünün düzgünlüyü qayğısına qalmaqla lazımdır, lakin tələffüzü çətin və qarışdırılan səslərin üzərində xüsusi iş aparılmalıdır. Ona görə də biz *R-L, -Y, Z-S, Ş-S, K-Q, X-G C-*

¹ Rəcəbov O.M. Nəğməli əlifba. Bakı, Şirvanəşr, 2003..

C, D-Q, C-Ç, B-P, V-F hərflərinin dəqiq tələffüzü üzərində dayandıq.

Dərs ilinin əvvəlində tərbiyəçilər uşaqların əvvəllər öyrəndiklərini təkrarlayırlar. Onların saitlər və asan tələffüz olunan samitlər (*H, N, M*) üzrə məşq etmələri üçün çalışmalar verilir. Ayrı-ayrı səslərin tələffüzü prosesində bir çox səslərin (xüsusilə, saitlərin) tələffüzü təkrarlanır: *düüüd – maşın, mooo-inək, məəə – quzu, cırrr – cırcırama, qurrr- qurbağa, qa-qa-qa-qa-toyuq.*

Səslərin tələffüzü digər məşğələlərdə, uşaqların oyun və əyləncələrində adi ünsiyyət prosesində də baş verir.

Təcrübə apardığımız qruplarda uşaqların səs mədəniyyətinə tərbiyə etmək məqsədilə aşağıdakı vəzifələr qoyuldu: doğma dilin səslərinin düzgün tələffüzünü formalaşdırmaq, sözlərin təmiz, aydın, ədəbi dilin normalarına uyğun tələffüzünü təmin etmək: nitqin mülayim sürətinə, düzgün nəfəsalmaya əməl olunmasına söz və frazaların ucadan, sakit, pıçılıtlı ilə tələffüzünə nail olmaq səsin hündürlüyü, qüvvəsi, sürəti, məna vurğusu, fasiləni gözləmək, səs diqqətini, fonematik səs eşitməni inkişaf etdirmək.

Qruplarda nitqin səs mədəniyyəti tərbiyəsi, əsasən, iki xətt üzrə qoyuldu:

1) səshərəkli aparatının və fəal nitqin səs cəhətinin inkişafı;

2) eşitmə diqqəti və nitqəşitmənin inkişafı.

Bu işlər əsasən, xüsusi məşğələlərdə həyata keçirildi; həmçinin ana dili üzrə digər məşğələlərə qoşuldu, nəhayət, ehtiyacı olan uşaqlarla məşğələdən kənar vaxtlarda iş aparıldı.

246 nəfərlə təşkil olunmuş tədqiqat göstərdi ki, məktəbə hazırlıq qrupu uşaqlarının nitqində səslərin tələffüzü, əsasən, qənaətbəxşdir. Onlar tək-tək hallarda səslərin qeyri-dəqiq tələffüzünə yol verirlər. Bu mərhələdə eksperimental qruplarda aparılan işin nəticələri kontrol qrupların nəticələrindən o qədər də fərqlənmir. Bu mərhələ üçün xarakterik səhvlərdən biri sonor *r* səsinin *l* səsi ilə əvəz olunmasıdır. *R* səsinin yumşaq tələffüzü bəzən onu *l* məxrəcinə gətirir. Uşaqlar *Kərim* sözünü *Kəlim* kimi tələffüz edirlər. Bəzən isə *r* səsi *y* kimi tələffüz olunur. *Dərsə* sözü *dəysə* kimi tələffüz olunur. Göründüyü kimi, belə hallarda sözün leksik mənası dəyişir.

Müəyyənedici eksperiment eksperimental qruplardakı 127 uşağın 21-nin kontrol qruplarda isə 119 nəfərdən 20-nin nitqində bu xarakterdə nöqsanların olduğunu göstərdi. Bundan əlavə, hər iki qrupda *s* və *ş* samitlərinin tələffüzünün qarışdırılması halları da baş vermişdi. Eksperimental qruplarda uşaqların 27-si, kontrol qruplarda isə 29-u belə (*şar – sar*) tələffüz etdilər. Göründüyü kimi, bu halda da sözlər yeni leksik məna qazandı.

Eksperimental qruplarda uşaqlarla xüsusi iş aparıldı. Bu zaman çalışmalar sisteminin maddi bazası üzərində ciddi düşündük. Onlara

- 1) *Kərəm*, *Kürək*, *çörək*, *xərək*, *pərvanə*, *mərtəbə*;
- 2) *şal*, *şəkil*, *maşa*, *aşığı*, *qaşığı*, *məşəl*, *başmaq*, *baş*, *şamama*, sözlərini tələffüz etmək, nitqdə işlətmək üzrə çalışmalar təqdim olundu.

Belə zənn etdik ki, tərkibində tələffüzü qarışdırılan səslərin hər ikisinin olduğu sözlərdən istifadə etmək faydalı

olar. Ona görə də bəzi sözlərin tələffüzü üzrə iş apardıq: *şüşəsalan, başsız, işsiz, aşmasa, daşmasın, aşısuzən*.

Uşaqlarla nitqin intonasiya ifadəliliyi üzərində iş aparıldı. Onlara səsi ilə nitqin sürətini idarə etmək öyrədildi. Biz çalışdıq ki, uşaqlar məktəbə gedənədək doğma dilimizin bütün səslərini düzgün tələffüz etməyi öyrənsinlər, akustika və artikulyasiya baxımından yaxın səsləri fərqləndirməyi, sözləri dəqiq, aydın, ədəbi tələffüz normalarına uyğun tələffüz etməyi səsin gücünü qaydaya salmağı, nitqin sürətini dəyişməyi, ifadəliliyin intonasiya vasitələrindən istifadə etməyi bacarsınlar.

Beşyaşlıların artikulyasiya aparatı kifayət qədər inkişaf etmiş olur. Onların fonematik eşitmələri də yaxşı formalaşır. Bununla yanaşı, elə uşaqlar da var ki, hansı səbəbdənsə, səslərin tələffüzündə çatışmazlığına, fonematik qavrayışın inkişaf etməməsinə görə fərqlənirlər.

Səslərin diferensə edilməsi sahəsində çətinlik, hər şeydən əvvəl, onunla ifadə olunur ki, uşaqlar heç də həmişə sözləri, frazaları düzgün tələffüz etmirlər. Maraqlıdır ki, uşaqlar tələffüzünə görə yaxın səsləri ayrılıqda, əsasən, düzgün tələffüz etdikləri halda bir söz daxilində, xüsusilə yanaşı işlədikdə səhvə yol verirlər: məsələn, *şüşəsilən – şüşəşilən, fəvvarə – fəffarə, susuz – şuşuşuz, quşçuluq – quşşuluq, başsız – bassız* və s.

Uşaqlara tərkibində *s* səsinin olduğu sözləri tərbiyəçinin nitqində ayırmaq tələb olunanda onlar *su, sakit, əsgər* sözləri ilə yanaşı, *əzgil, şəkil, qaraj* kimi sözləri də seçdilər.

Nitq səslərinin qavranılması onların tələffüzü ilə bağlı olur. Tələffüz çatışmazlığı səslərin ucadan tələffüzünün dəqiq

diferensə olunmaması nəticəsində meydana gəlir. Əksinə, səslərin diferensə olunmaması isə səslərin dəqiq tələffüz olunmaması nəticəsində baş verir. Ona görə də biz eşitməyə əsasən səslərin fərqləndirilməsini artikulyasiya aparatının möhkəmləndirilməsi, ayrı-ayrı səslərin düzgün tələffüzünün möhkəmləndirilməsi ilə birlikdə aparılmalıdır. Bu iş bir neçə mərhələdə təşkil oluna bilər:

- 1) bir-birindən ayrılmış səslərin diferensasiyası;
- 2) səslərin sözlərdə diferensasiya olunması;
- 3) səslərin nitqdə diferensasiyası.

Müəyyən qrup səsləri dəqiq diferensə etmək bacarığı xüsusi oyunlarda və çalışmalarda ayrı-ayrı səslər kimi işlənir.

Eksperimental qruplarda tələffüzü yaxın səslərin tək-tək tələffüzü ilə yanaşı xüsusi iş aparmaq üçün xüsusi sözlər seçildi. Həmin sözlərdə səslənməsinə görə yaxın səslərin işlənməsi (*təfəkkürə, Vəfa, Vaqif, Cəfərova*) səslərin yanaşı işlənməsi (*tapbıltı, getdi, bitdi, əzsək, yazsa, düşsə, dəyişək, aşıüzən, şapbıltı*), hər hansı sözdə tələffüzü qarışdırılan səslərin xüsusi vurğu altında deyilməsi, tələffüzü qarışdırılan D səsin uzun tələffüz olunması (*dəssmal, sssünbül, uşşaq, qaşşışq, yeddi, addım, dəsttə, günəşşş, şşşəkil, əttli* və s.), yanılmaclardan istifadə olunması

Kiçik şeir parçalarının oxunması:

Ay pipiyi qan xoruz Quşlar, quşlar, a quşlar
Gözləri mərcan xoruz Qaranquşlar, a quşlar.

Səhər durunca, Pişik alaboyundur,
Əlimdə fırça İşi tamam oyundur

Sildim dişimi Əlin asta basandır,
Bildim işimi Bucaqları pusandır
Dərsə gedən bir uşaq,
Çıxdı buz üstə qoçaq
Sürüşdü birdən-birə,
Düşdü diz üstə yerə

Bir növ loqepedik xarakterli çalışmalardan istifadə də faydalı oldu:

Tap-tap-tap – Polad, topu tap. (Polat topu tap)
Yap-yap-yap – Al təndirə yap (Ay təndiyə yap)
Pay-pay-pay – ver ona da pay (Vey ona da pay)
Tir-tir-tir – Orda nar bitir (Olda nal bitil).
Tar-tar-tar – Anar nar atar (Anal nal atıl, Anay pay atay)
Tur-tur-tur – Orada otur (Oyada otuy)
Pas-pas-pas – İynə tutub pas
Sap-sap-sap – Sarıdır bu sap
Sən-sən-sən – Onu bilirsən
Qaz-qaz-qaz – Zaman arxı qaz
Qar-qar-qar – Dağlara yağdı qar
Qal-qal-qal – Salma qalmaqal
Daş-daş-daş – O sənə yoldaş
Bus-bus-bus – Gəldi avtobus
Tab-tab-tab – Mənə al kitab
Şad-şad-şad – Danışır Elşad
Çat-çat-çat – Tez get ona çat
Yad-yad-yad – Yeməyin boyad

Belə çalışmaları başlıca vəzifəsi ondan ibarətdir ki, uşaqlara öz diqqətlərini sözlərin səslərlə tərtib olunmasına yönəltmələrini təmin edilsin.

Səsləri akustik-artikulyasiya cəhətdən yaxınlığından asılı olmayaraq dəqiq fərqləndirmək bacarığı yalnız nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyə olunması üçün deyil, həm də səs təhlili aparmaq vərdişinin yaranması üçün əhəmiyyətlidir. Bu isə öz növbəsində oxu və yazı vərdişlərinin yaranması üçün vacibdir.

Müntəzəm məşğələ nəticəsində böyük qrupda həyatının beşinci ilində uşaqların əksəriyyətinin dilimizin səslərinə yiyələnmələri başa çatır.

Bu qrupda tərbiyəçinin vəzifəsini belə formalaşdırmaq olar: uşaqlara doğma dilin bütün səslərini, xüsusilə Z və R səslərinə xüsusi diqqət vermək, uşaqlara söz və ifadələri, ədəbi normaları nəzərə almaqla aydın tələffüz etməyi, fonematik qavrayışı inkişaf etdirmək, artikulyasiya və səs aparatının işini təkmilləşdirmək; nitqin mülayim sürətindən ifadəliliyin intonasiya vasitələrindən istifadə etməyi, nitq nəfəsalmanı inkişaf etdirmək.

Beləliklə, nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyə olunması vəzifələri yalnız düzgün səs tələffüzünün formalaşdırılması ilə məhdudlaşmamalı, səslənən nitqin bütün cəhətlərini əhatə etməlidir.

Beşyaşlı uşaqlarda artikulyasiya aparatının əzələlərinin hərəkətinin artması onlara dilin hərəkətlərinin daha dəqiq həyata keçirilməsinə imkan verir. Hətta, ən çətin Z,R sonorlarının düzgün tələffüzünü təmin edir.

Bu yaşda samitlərin yumşaq tələffüzü tam itir, səslər və hecalar buraxılır: *malal, tələvəz, bilinci, pəldə; döydüncü,*

baymaq, dəyman, ayaba; dəman (dərman) doma, yodaş, bama (barama), dəman (dəyirman) .

Bəzi uşaqlarda səs tələffüzü sahəsində çatışmazlıq ayrı-ayrı səs qruplarının dəqiq tələffüz olunmamasından irəli gəlir.

«Pərviz arabanı dərədən keçirdi».

«Pəlviz alabanı dələdən keçildi».

«Pəyviz ayabanı dəyədən keçiydi».

Belə tələffüz ya ayrı-ayrı səslərin zəif möhkəmlənməsi, ya da onların ucadan kifayət qədər dəqiq diferensə olunmaması ilə bağlıdır. Adətən, təlimin təsiri altında bu səhvlər aradan qalxır, lakin əgər altı yaşda da müşahidə olunursa, uşaqlar loqopedin köməyinə məruz qalırlar. Eksperimental qruplarda 2, kontrol qruplarda isə 4 nəfərin loqopedə ehtiyacı oldu.

Tədqiqat göstərdi ki, düzgün səs tələffüzünün formalaşması fonematik qavrayışın inkişafı ilə sıx bağlı olur. Fonematik eşitmə səsləri vaxtında və düzgün mənimsəmək üçün zəruri olan şərtidir. Nitq səslərini yaxşı eşidən və bu zaman kifayət qədər hərəkətdə olan artikulyasiya aparatına malik uşaqlar, bir qayda olaraq səsləri mənimsəməkdə çətinlik çəkmirlər.

Beşyaşlılar sözdə bu və ya digər səsin olduğunu verilmiş səsə söz tapmağa qabildir. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, əvvəlki yaş qruplarında müvafiq iş aparılmış olunsun. Ona görə də ikinci kiçik qrupda və xüsusilə dərs ilinin əvvəlində orta qrupda uşaqları «səs» sözü ilə etmək lazımdır. Tərbiyəçi daim səsi ilə uşaqların hansı səsi öyrəndiklərini, onun hansı

sözlərdə sözün harasında işləndiyini ucadan fərqləndirilir. Üzərində iş gedən səsi sözdə bir qədər uzadaraq və ucadan demək çox zəruridir.

Bu yaşda sözün səs cəhətinə artan maraq onunla ifadə olunur ki, uşaqlar sözdə eşidir, səslənmədə bəzi sözlərin oxşarlığını müəyyənləşdirməyə cəhd göstərir (özləri səslənməsinə görə yaxın sözlər seçməyə qabildirlər), səsləri intonasiya ilə ayırarkən sözdə onun olub olmamasını müəyyən edə bilirlər.

Nitqəşitmənin kifayət qədər olması uşaqlara yaşlıların nitqində səsin yüksəkliyinin yüksəlməsi və alçalmasını, nitqin sürətinin sürətlənməsi və yavaşmasını, ifadəliliyin müxtəlif intonasiya vasitələrini fərqləndirməyə imkan verir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların çoxu yaşlıları pis yamsılamırlar, onlar intonasiyanı dəqiq verir, nitqin müxtəlif çalarlarını eşitməyə əsasən fərqləndirirlər. Yaxşı inkişaf etmiş nitqəşitmə uşaqlara ifadəliliyin müxtəlif vasitələrindən geniş istifadə etmək imkanı verir. Onlar səsin tonunu yüksəltməyi və aşağı salmağı, ifadələrdə ayrıca sözləri və söz qruplarını ayırmağı, fasiləni düzgün gözləməyi, tələffüz etdiyinə emosional-iradi münasibət ifadə etməyi bacarırdılar. Bütün bunlar uşağa öz fikrini, şeir, yanılmac və saymacaldarı daha dəqiq, ifadəli verməyə imkan yaradır.

Uşaqların nəfəsalmaları uzanır. Bu isə uşaqlara 3-5 sözdən ibarət ifadələri birnəfəsə deməyə imkan verir.

Nitqin səs mədəniyyəti üzrə məşğələlərin həftədə bir dəfə təşkil olunmasını təmin etdik. Səs mədəniyyətinin bəzi bölmələri nitq inkişafının digər nitq məşğələlərinə daxil edilir. Nəqlətmə zamanı sözlərin dəqiq tələffüzü, səsin normal

yüksəkliyin, intonasiyanın, ifadəliliyin gözlənməsi təmin edilmişdir.

Kompleks məşğələlərdə, bir qayda olaraq, bir neçə vəzifə həll olunur, lakin onların içərisində tələffüzün düzgünlüyü, yaxşı diksiyanın yaranması, nitqəşitmənin inkişafı və hər şeydən əvvəl, fonematik qavrayış həll olunur. Səslərin dəqiqləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi zamanı elə oyunlar seçilir ki, onların köməyi ilə fonematik qavrayış, səs aparatı, nitq nəfəsalma inkişaf etdirilir.

Sözün tələffüzü üzrə sonrakı mərhələ səslərin sözlərdə möhkəmlənməsidir. Bunun üçün uşaqlar verilmiş səsi səsi ilə ayırmaq, onu sözlərdə dəqiq, düzgün, tələffüz etmək vərdişi qazanırlar. Eyni zamanda sözdə olan səslərin müəyyənləşdirilməsi tələb olunan tapşırıqlar verildi.

Üzərində iş gedən səslərin möhkəmləndirilməsi üzrə iş intonasiya ilə ayırmanın köməyi ilə getdi: sssəbət, zzzənbil. Uşaqlar samiti ayrılan, seçilən səslə ayırmaqla aydın tələffüz etdilər. Bu zaman yalnız onların tələffüzü, artikulyasiya aparatı möhkəmlənmir, həm də fonematik qavramaları inkişaf edir. Sözün pıçılıtlı ilə tələffüzü səsin daha dəqiq artikulyasiyasını təmin edir. Səs tələffüzü və diksiya üzərində işdə də bu priyom yaxşı nəticə verdi.

Uşaqların oyunlar və oyun situasiyaları, xüsusilə eyni sözün dəfələrlə tələffüzü də uşaqların nitqini fəallaşdırır.

Səslərin ifadədə möhkəmləndirilməsi, onların nitqə daxil edilməsi şeirlərin, yanılmacların, saymacaların oxunmasında da möhkəmlənir. Oyuncaqların, əşyaların, şəkillərin məzmununun təsviri də bu baxımdan faydalı nəticə verdi.

Biz uşaqların diksiyalarına xüsusi diqqət yetirdik. Tərbiyəçilər mürəkkəb səs tərkibli, quruluşu çətin sözlərin (stil, dost, güzəşt, lift, dəftər, daşdı, düşdü) təmiz, aydın, dəqiq, lazımı intonasiya ilə tələffüzünə geniş yer verdilər. Uşaqlar hər bir sözü dəqiq, aydın, aşağı, sürətlə, mülayim, yüngülcə, sürətlənən səslə tələffüz etdilər.

Diksiya üzrə iş hər dəfə nitq məşğələsinin məzmununa daxil edildi. Bədii əsərin məzmunu nəql edilərkən, şəkil üzrə hekayə tərtib edərkən uşaqların ifadənin ardıcılığı, dəqiqliyi, rabitəliliyi ilə yanaşı sözləri və frazaları dəqiq və aydın tələffüz etmələrinə də nəzarət olundu.

Eyni zamanda eşitmə qavrayışının, nitqəşitmənin inkişafı üzrə iş davam etdirildi. Uşaqlar səsləri, səs birləşmələrini ucadan, alçaqdan, bənzərliyini fərqləndirməklə, uyğun canlıların və başqa əşyaların səslərini yamsılamaqla faydalı işlər gördülər. Uşaqlar adını düzgün tələffüz edə bilmədikləri heyvanları maşına mindirir və ya əşyalar yığırlar. Tələffüzü təhrif olunan səsi xüsusi vurğu altında, uzada-uzada tələffüz edirlər: maşşşın (maşın), pişşşik (pişik), xorrruzzz (xolus), dovvşşşan (doysan), eşşşək (essək), qqqaz (daz)

Tədrisən tərbiyəçilər uşaqların həmin səsləri sözün əvvəlində, ortasında və axırında işlətmələri üzrə məşq etmələrinə nail oldular. Uşaqlar *sabun, kasa, gil, zəng, əzgil, qoz, şar, aşıq, baş* və s. sözlər tapıb dedilər.

Onlar arabir sar (şar), bas (baş), samama (şamama) səhəl (şəhər), isıq (işıq) kimi səhv tələffüzlərə yol verdilər.

Uşaqlara bir neçə söz verilib onlardakı *s* səsini *ş* səsi ilə əvəz etmək tələb olundu.

Masa, qasıq, bas,sir, səhər, sərt,asdi.

S səsini Z səsi ilə əvəz etmək tələb olundu:

Sal, sər, səhər, saman, sərf, əsdi, nəsir.

Uşaqların səs aparatını nitq nəfəsalmanı qaydaya salmaq, inkişaf etdirmək.

Bu məqsədlə oyun əyləncələr: eyni şeyi gah ucadan, gah aşağıdan: həyətdə oyun prosesində qışqıra-qışqıra; qrupda ucadan; bir neçə uşağa yarisəslə; bir uşağa, pıçıltı ilə. Xüsusi tapşırıq: eyni şeyi şən, qəmgin, təntənəli, həyəcanla çaldırmaq.

Beşyaşlıların savad təliminə hazırlanması onların məktəb yetkinliyi ilə bağlıdır. Bəzi alimlər məktəb yetişkənliyinin olmamasını uşağın süd dişlərinin gec çıxması ilə izah edirlər. Bəziləri isə məktəb yetişkənliyini sümük yaşı ilə müəyyən edirlər. Bunun üçün obyektiv rentgenoloji müayinənin aparılmasını tələb edirlər.

Məktəb yetişkənliyinin olmamasına uşağın şəxsiyyətinin düzgün inkişaf etməməsi kimi baxırlar. Məktəb yetişkənliyinin olmamasını uşağın əqli qabiliyyətinin olmaması ilə eyniləşdirənlər də var. Eyni zamanda onlara etiraz edən və belə uşaqlarda nitqin, eşitmənin, görmənin nisbətən zəif olsa da, onları əqli cəhətdən geridə qalan hesab etmək olmaz. Bu cəhətdən uşaqlar, əsasən, utancaq ola bilərlər. Yetişkənliyi olmayan uşaqlar kifayət qədər müstəqil olmur, ləngiyir, verilən tələbi başa düşməzlər, iş qabiliyyəti aşağı olur, matorikaları geri qalır, müəyyən nitq nöqsanları özünü göstərir. Məlum olur ki, yetişkənliyi olmayan uşaqlar məktəbdə ana dilini və riyaziyyatı pis mənimsəyirlər.

Uşağın məktəb yetişkənsizliyi hamiləlik dövründə ananın vəziyyəti, doğuşun uğurlu olub-olmaması, valideyin-

lərin mədəni səviyyəsi, ailənin uğursuzluğu, valideynlərin təhsilinin aşağı olması, məişət şəraitinin pis olması ilə bağlıdır. Burada uşaqların sağlamlığı, fiziki və psixi inkişafı da nəzərə alınmalıdır.

Məktəbə hazırlıq qrupunun ana dili üzrə məktəbə hazırlanması uşaqları oxu təliminə hazırlanma zərurətini irəli sürür. Bu proqram tələbinin yerinə yetirilməsi tərbiyəçindən savad təliminin (oxu, yazı, nitq inkişafı, kaliqrafiya) incəliklərinə bələd olmağı tələb edir.

Savad təliminə hazırlıq nitq inkişafı ilə yanaşı uşaqların oxu təliminə hazırlanmasını ön plana çəkməyi tələb edir. Uşaqların oxu təliminə düzgün hazırlanmaları üçün tərbiyəçinin müvafiq metodu seçməsi, onu bacarıqla tətbiq etməsi vacibdir.

Eksperimental qruplarda tərbiyəçilər səs-heca təhlil-tərkib metodundan istifadə etdilər. Bu metod uşaqların eşitmə qavrayışına, sözün heca, səs təhlilinə əsaslanır. Tərbiyəçilər bunun uşaqlardan yüksək səviyyədə fonematik eşitmə tələb etdiyini nəzərə alaraq onlarda şifahi nitqi təhlili qavramalarını, yəni cümlədə sözləri, sözlərdə hecaları, hecalarda səsləri ayırmaq bacarığı tərbiyə etdilər.

Beşyaşlılar oxunmuş hekayənin, nağılın məzmununu nəql etdikdən sonra onun tərkibindən bu və ya digər cümləni deyirlər: Məsələn, «Nənə nağıl danışır».

Tərbiyəçi cümlədə neçə sözün olduğunu xəbər alır. Uşaqlar bu cümlədə 3 söz olduğunu bildirirlər. Hər bir söz ayrıca tələffüz olunur. Sonra hecalara ayrılır. Buna asanlıqla nail olmaq üçün tərbiyəçilər şagirdlərlə xüsusi hazırlıq işi

gördülər. Onlar ilk növbədə bir daha «cümlə», «söz», «heca», «səs», «hərf» anlayışları ilə tanış olurlar.

Tanışlıq belə bir sistemlə təşkil olundu:

- Uşaqlar, siz nə dinlədiniz? («Turp» nağılını)

- Uşaqlar bu nə şəkildir? (At şəkli.)

- At nə edir? (At qaçır.)

- Bu sözlərdən nə öyrəndiniz? (Atın qaçmasını.)

- Uşaqlar, «At qaçır» bitmiş bir fikri bildirir. Ona cümlə deyirlər. Bu cümlə iki sözdən (at, qaçır) ibarətdir. Cümlədə çox söz də ola bilər.

- Bəs «Turp» nağılında nələri eşitdiniz, nələri öyrəndiniz? (Sadalayırlar.)

- Nağılda neçə cür iş görülüb? Onda neçə fikir var? (14 fikir var.)

- Deməli, nağılda 14 cümlə var. Cümlələr bir-biri ilə birləşir, əlaqəyə girir, nağıl, hekayə əmələ gəlir.

-Deməli, nağıl, hekayə cümlələrdən, cümlələr sözlərdən əmələ gəlir.

- «Nənə babadan tutdu» cümləsində neçə söz var? (Üç söz.)

- İkinci söz hansıdır? (babadan)

- Birinci söz hansıdır? (nənə)

- Üçüncü söz hansıdır? (tutdu)

-Birinci söz hansı oldu? (nənə)

- «Nənə» sözünü ucadan asta-asta deyin. Onun neçə hissəyə ayrılmasını hiss edirsiniz?

-Sağ əlinizi yüngülcə çənənizin altına qoyub, nənə sözünü deyin. Çənəniz qolunuzu neçə dəfə aşağı itələdi? (İki dəfə).

– Deməli, *nənə* sözündə iki hissə var. Sözdəki belə hissələrə heca deyilir.

– *Həcər*, *nənə* sözünün birinci hissəsini de. (nə)

– Bəs ikinci heca? (nə)

– Uşaqlar, bu hecanı xorla deyək (deyirlər)

– Bəs sözün ikinci hecası nədir? (nə).

– Gəlin iki hecanı birlikdə deyək (xorla deyirlər «nə-nə»)

– Uşaqlar, sözün birinci hecasında hansı səsləri eşidirsiniz? (n, ə)

– Deməli, hecada neçə səs var? (iki)

– Birinci səs hansıdır? (n)

– Bəs ikinci? (ə)

– Uşaqlar, gəlin *nə* hecasını bir də xorla deyək (nəəə)

– Hecanı deyəndə hansı səs uzandı? (ə səsi)

– Gəlin *n* səsini uzadaq. (uzanmır)

– Düz deyirsiniz *n* səsi uzanmır. Dilimizdəki səslərin bəziləri uzanan, bəziləri uzanmayan səslərdir.

– Uşaqlar, bu məşğələdə nə öyrəndik?

– Öyrəndik ki, biz fikrimizi başqalarına cümlələrlə bildiririk. Cümlələr sözlərə ayrılır. Sözlər hecalara ayrılır. Hecalar səslərə ayrılır.

Beləliklə, məşğələdə təhlil işi aparıldı. Bu, savad təliminin başlıca metodu olan səs-heca təhlil-tərkib metodunun birinci mərhələsi – təhlil mərhələsidir.

İkinci məşğələdə bunun tam əksi baş verir – tamın hissələrə ayrılması deyil, hissələrin tamda birləşdirilməsi üzrə iş gedir. İnduksiyaya əsaslanan bu proses səs təhlil-tərkib metodunun ikinci mərhələsi – tərkib prosesidir. Bir-birini

tamamlayan bu iki mərhələ səs-heca təhlil-tərkib metodunu əmələ gətirir.

Məşğələ belə təşkil olunur.

Uşaqlar, n və ə ayrılıqda nədir? (səs)

– Onları birləşdirdikdə nə əmələ gəlir? (heca)

– Hansı heca əmələ gəlir? (nə)

– Hecanı deyin. (ayrı-ayrı uşaqlar deyir, xorla təkrar edirlər).

– Uşaqlar, ondan nənə sözünü düzəltmək üçün nə etmək lazımdır? (nə hecasını iki dəfə təkrar etmək).

– Nənə sözündə neçə heca oldu? (İki).

– Sözü deyək. (Tək-tək və xorla tələffüz edirlər).

– Şaqlar, içərisində bu sözün işləndiyi cümlə düzəldək. (Nənə babadan tutdu.)

– Cümlədə neçə söz oldu? (Üç).

– Cümlədəki ikinci söz hansıdır? (babadan)

– Birinci söz hansıdır? (nənə).

– Üçüncü söz hansıdır? (tutdu).

– Deməli, üç söz birləşib cəmlə əmələ gətirib. Bəs «Turp» nağılı nələrdən əmələ gəlib? (cümlələrdən).

Belə təhlil-tərkib işi sonrakı məşğələlərdə başqa səslərlə tanışlıq prosesində də aparılır. Bununla da uşaqlar savad təlimi üzrə işə, xüsusilə ilkin oxu texnikasını mənimsəməyə hazırlanırlar.

Tərbiyəçilərə təqdim olunmuş bu sadə sxem onları lazım gələrsə, heca tərkibi daha mürəkkəb (*a-dam, ba-lıq, mək-təb, stil, lift, trak-tor, kon-sert* və s.) heca tərkibi olan çoxsaylı sözlərdən ibarət cümlə üzrə işə hazırlayır.

Yuxarıdakı sxemdə cümlədəki bircə söz (**nənə**) təhlil edildi. Cümlədəki bütün sözlər təhlil edildikdə onları bir məşğələyə sığışdırmaq mümkün deyil.

Uşaqları ilkin oxu texnikasına hazırlamağın ən mühüm cəhətlərindən biri yeni öyrədilən səsin (hərfin) ayrılıqda deyil, heca daxilində tapılması, fərqləndirilməsi və tələffüz olunmasıdır. Biz eksperimental qrupların tərbiyəçilərinə bunun mahiyyətini başa saldıq. Onlar hər bir səsin düşdüyü situasiyadan, sözdəki yerindən asılı olaraq tələffüz məxrəci qazandığını dərk etdilər.

Professor Y.Ş.Kərimov oxunun mövqeliliyi prinsipini ətraflı şərh edərək göstərmişdir ki, «Oxu prosesində hər bir səsin tələffüzü onun digər səslərlə birləşmə şəraiti ilə, düşdüyü mövqeyi ilə müəyyən edilir. Oxuyarkən əksər hallarda yalnız müəyyən hərf deyil, həm də onunla qonşu hərflər nəzərə alınır... Oxunun vahidi heca olduğundan oxu ayrı-ayrı hərflər üzrə deyil, hesablarla, başqa sözlə, mövqelilik prinsipi ilə baş verir. Bu ilk növbədə hecadakı saitə görə bələdləşməyi tələb edir».

Təhlil-tərkib il boyu aparıldı. Tərbiyəçinin verdiyi cümlələrin təhlili və tərkibi üzrə ilkin vərdişlər möhkəmləndikdən sonra uşaqların özlərinin cümlə qurub, eyni işi davam etdirmələri tələb edildi. Onlar əvvəlcə iki, sonra üç, dörd sözdən ibarət cümlələr üzərində işlədilər. Cümlədəki sözlər əvvəllər iki açıqhecalı (a-na, ma-la, da-na və s.) oldu. Çətinlik dərəcəsi getdikcə artırıldı.

Savad təliminə hazırlıq prosesində uşaqların yanlış savadlarına düzəliş verilməsi üzrə iş diqqətdən yayınmadı, bu məqsədlə tərbiyəçi uşaqlardan öz səhvlərini tapmağı tələb

etdi. Hər hansı bir uşaq səhvini tapa bilmədikdə bu iş yoldaşlarından tələb etdi. Uşaqlar öhdəsindən gələ bilmədikdə tərbiyəçi işə qarışdı.

Eksperimental qruplarda «mətn», «cümlə», «söz», «heca», «səs», «sait», «samit», «hərf» sözlərinin təriflərinin öyrədilməsinə yol verilmədi. Uşaqlar praktik yolla həmin terminləri işləməyi öyrəndilər.

Fonetik təhlil zamanı əyaniliyə (əşya şəkilləri, süjetli şəkillər, sadə süjetli şəkillər, oyuncaq və əşyalar və s.) geniş yer verildi. Eşitmə qavrayışına və fonetik eşitmə qabiliyyətinə istinad edən savad təliminə hazırlıq işində mühüm rol oynadı, lakin məşğələlərin əyani vəsaitlə yüklənməsinə yol verilmədi. Ona görə ki, əyaniliyin həddən artıq olması uşaqların sözü əşya məzmunundan, onun söz cəhətinə keçməsinə mane olur. Halbuki, uşaqlar sözü səs cəhətini təhlil edir.

Eksperimental işin səmərəli təşkili üçün tərbiyəçilərin Azərbaycan dilinin fonematik sistemini öyrənmələri təmin edildi. Onlar hər hansı sait və samit fonetik sözdəki mövqeyindən asılı olaraq dəyişdiyini nəzəri və praktik səviyyədə ətraflı öyrənməlidir.

Oxuya yiyələnməyə hazırlıq. Müvəffəqiyyətlə təhlil almaq üçün oxumaq bacarığı başlıca amildir. «Oxuya bilən» uşağı oxutmaq asandır, lakin, əgər lap başlanıcdə və onların hərflərin hecalarda, hecaların sözlərdə mexaniki bitişdirilməsi deyil, şüurlu olduqda, uşaq oxuduğunu başa düşdükdə daha yaxşı nəticə verir.

Yuxarıda qeyd edildi ki, məktəbəqədərki dövrdə ailədə uşaqlara oxu texnikasının öyrədilməsi mümkün və lazım deyil.

Bununla belə nə qədər ki, birinci sinfə gələnlərin əksəriyyəti bağçada, yaxud evdə oxumaq vərdişinə yiyələnirlər onları 10 bal sistemi ilə yoxlamaq lazımdır.

- 1 bal – hərf-hərf oxuya (n/ə/n/ə) verilir.
- 2 bal – heca – hərf oxusuna (kə/pə/n/ə/k) verilir.
- 3 bal – hecalarda oxuya (o/tu/rur) verilir.
- 4 bal – hecalar və sözün hecadan böyük hissələri ilə oxuya (tul-lanır, tulla-nır) verilir.
- 5 bal – sözün hissələri ilə oxunmasına (apar-dılar, yaşıl-laşdı) verilir.
- 6 bal – bütöv sözlərlə qrafik oxuya (səssiz oxuya) verilir.
- 7 bal – bütöv səslənən (fonetik) sözlərlə oxuya verilir.
- 8 bal – sintaqmlarla (söz birləşmələri ilə) oxuya verilir.
- 9 bal – cümlələrlə oxuya verilir.
- 10 bal – fasilə etmədən sürətlə oxuya verilir.

Oxunun qaydasını bir cümləni oxutmaqla müəyyənləşdirmək olar. Bu zaman yalnız oxu qaydası deyil, şüurluluq a nəzərə alınmalıdır. Ona görə də mətn oxunduqdan sonra uşağa oxuduğunun məzmunu ilə əlaqədar sual verilir. Əgər cavab düz olarsa, yüksək səviyyə, düzgün olmazsa, yaxud savab verə bilməzsə, aşağı səviyyə, aralıq nəticə isə orta səviyyə hesab olunur.

Uşaq məktəbə qəbul olunarkən oxunun qaydası və şüurluluğu haqqında danışmaq lazımdır. Sonralar digər göstəricilər (düzgünlük, ifadəlilik, sürət) də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaqların oxuya hazırlığını yoxlamaq məqsədilə güclərinə müvafiq, tanış olmayan mətn təqdim edilir. Məsələn:

1) Nailə bağa girdi. Bağda alma, armud, heyva və nar var idi. Nailə alma və armud yedi. Alma dadlı idi.

2) Namiq bağçaya gedir. Onun beş yaşı var. Namiq orada yoldaşları ilə oynayır. Ən çox sevdiyi oyun damadır. O yaxşı oynayır.

Əlin yazıya hazırlanması. Uşaqların böyük əksəriyyəti məktəbə qrafik hazırlıqsız gedir. Bizim araşdırmamıza əsasən deyə bilərik ki, belə uşaqlar birinci sifə gələnlərin 85 faizini təşkil edir. Uşaq bağçalarından gəlməyən uşaqların hazırlıq səviyyəsi daha aşağıdır.

Əlin yazıya hazırlanması dedikdə bəzən belə zənn edirlər ki, uşaq heç olmasa çap hərflərinin böyüklərinin bir qismini bilməli və yazmağı bacarmalıdırlar. Halbuki, əlin yazıya hazırlanması biləyin və barmaqların hazırlığı deməkdir. Uşağın biləyinin və barmaqlarının hazırlığı haqqında təsəvvür əldə etmək üçün bir sıra tapşırıqlar vermək olar.

1) Kağız kartoçkalardakı müxtəlif təsvirlərin (rəqəm, hərf, həndəsi fiqur) kənarları ilə qələmi gəzdirmək. Bu zaman uşağın qələmi necə tutması, əlinin əsib-əsməməsi, təsvirin konturundan kənara çıxıb-çıxmaması, tez-tez fasilə edib-etməməsi üzərində müşahidə apardıq. Çoxlu kartoçka hazırlamamaq üçün bir kartoçkanın üzərinə şəffaf nazik kağız qoyub qələmi təsvirlərin kənarları ilə gəzdirmələrini təşkil etdik.

2) Uşağa kartoçka üzərində diametri 4,5 sm ölçüsündə dairə çəkilmiş nümunə verdik və tamamilə bu cür dairə çəkməyi, sonra hər hansı bir rənglə düzgün, xətdən kənara çıxmadan rəngləməyi, yaxud ştrixləməyi, nəhayət qayçı ilə düzgün kəsməyi tələb etdik.

Uşaqların bu əməliyyatı yerinə yetirmələri bizə çox şey verdi.

Biz oyunlar da təşkil etdik:

I. Uşaq atla gölə getməlidir. Bunun üçün qələmi kağızdan ayırmadan atdan gölə qədər məsafəni birləşdirir.

Biz başqa yolla getməyi təklif etdik. O, qələmi kağızdan ayırmadan ikinci yolu çəkir. Elə gedir ki, at yoldan çıxmasın.

Qiymət:

Yüksək səviyyə – «yoldan» kənara çıxmayıb, qələm ən çoxu üç dəfə kağızdan aralanıb, xətlərdə pozuntu yoxdur;

Aşağı səviyyə – «yoldan» dörd dəfədən çox kənara çıxıb, əl əsdiyindən xətt düz deyil, xətt ya görünür, ya da qələm bərk basılıb; eyni yerdən dəfələrlə keçib;

Orta səviyyə – aralıq hallar.

II. Yazı. Cümləni üzündən köçürmək (şəklini çəkmək)
«Hürü topu at».

-Bax, burada nə yazılıb? Sən hələ yazmağı öyrənməyibsən, amma yoxla, ola bilsin ki, bacaracaqsan. Yaxşı bax və burada yaz.

Qiymət.

• Qənaət yamsılama: Hərflər aydın yazılıb, oxumaq olur. Hərflər iki dəfədən çox böyüməyib. Sətir xəttindən çox aralanmayıb.

• Yamsılama o qədər də aydın deyil. Hərflərin iriliyi və sətir xətti gözlənilməyib.

• Hərflərin dördü oxşayır. Oxumaq olur.

• Səliqəsiz qaralama. Oxumaq mümkün deyil.

Valideynlərin pedaqoji mədəniyyətinin səviyyəsi, həmçinin uşağın ailə səviyyəsi bir çox cəhətdən məktəbəqədər müəssisələr zəminində təşkil olunmuş pedaqosi maarifin səviyyəsindən asılıdır. Bunu nəzərə alaraq biz Bakıdakı ...nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında qarşıdakı dərslərdə məktəbə gedəcək uşaqların valideynləri üçün «Uşaqları məktəbə hazırlayaq» adlı xüsusi lektoriya təşkil etdik. Bundan məqsəd o idi ki, uşaqların ailələri ilə birgə iş onları məktəbə hazırlanmalarını planlaşdırmağa imkan verirdi. Görüşlərdə valideynlər öz təcrübələrindən, müəllimlərlə görüşlərindən söz açdılar.

Biz valideynlərə müraciət etdik ki, tərbiyəçi, müəllim, həkim, loqopedlə birlikdə hansı məsələlər ətrafında dialoq təşkil olunması zərurətini xəbər aldığımız.

Onlarla anket sorğusu keçirdik:

1. Uşağın məktəbdə müvəffəqiyyətlə oxuması üçün nə kimi əmək vərdisləri aşılayırsınız?

2. Uşağın kitabı qorumaq, ona ehtiyatlı münasibət bəsləməyi necə tərbiyə edirsiniz?

3. Uşaqla müşahidəçiliyi və diqqəti necə inkişaf etdirirsiniz ?

4. Məktəbə gedənədək uşağa oxumaq öyrədilməlidir?

5. Uşağın şəxsi şeyi bilməyə həvəsi necə inkişaf etdirirsiniz ?

6. Uşaqların suallarına münasibətiniz necədir ?

7. Ailədə uşaqla daha çox kim məşğul olur ?

8. Uşağı məktəbə yaxşı hazırlamaq üçün nələri öyrənmək istəyirsiniz ?

Yazılı anket sorğusunda iştirak edən 144 valideyndən 142 nəfər 1-ci suala cavab verdi. Onlardan 17 nəfər sualı səhv başa düşərək uşaqların ailə əməyinə (döşəməni süpürgəyə, stol açarkən qab-qacaq daşımağa, çiçək dibçəklərini suvarmağa, yeyəcəyi meyvəni yumağa, qrafindən su tökməyə və s.) cəlb etdiklərini bildirdi.

Valideynlərin böyük bir qismi – 78 nəfəri övladlarına bəzi hərfləri, bütövlükdə əlifbanı tanımaq, ayrı-ayrı sözləri oxumağı, ümumiyyətlə oxumağı, simdən, plastilindən, lentdən, çöplərdən istifadə etməklə, həmçinin rəngli karan-daşlarla yazmağı, hekayə və nağılları yadda saxlayıb nəql etməyi, şeir əzbərləməyi öyrətdiklərini bildirdi.

Yalnız 45 nəfər, demək olar ki, suala az-çox düzgün cavab verdi. Onlar bildirdilər ki, uşaqlara eşitmək, dinləmək, danışmaq, sual vermək, suala cavab vermək, bir müddət əyləşib, diqqətini yayındırmadan rəsm çəkmək, dildən, plastilindən fiqurlar düzəltmək, şəkillərə baxmaq, onlarda gördüklərini nəql etmək, rejimə əməl etmək və s.

Sorğuya cəlb olunanlardan 4 nəfər cavab verməmişdi:

2-suala sorğuya cəlb olunanların hamısı kitaba qayğı, onu qorumaq vərdişini tərbiyə etmək üçün ilk növbədə onlara əlvan şəkilli, maraqlı kitab verməyə çalışdıqlarını, lakin belə kitabların az olduğunu bildirdi. Onlar qeyd etdilər ki, uşaqlarına kitabı açıb örtmək, çirkli əlləri ilə ona toxunmamaq, onu cırmamaq, ona ləkə salmamaq öyrədilir. Onlara başa salmır ki, kitab bir adamın deyil, hamınıdır. Bir

kitabdan uzun illər ərzində minlərlə adam istifadə edə bilər. Ona görə də kitabı qorumaq lazımdır.

3-cü suala cavab verən 110 nəfər valideyn uşaqlarının təbiətin gözəlliklərinə baxmaq, oradakı gözəlliyi görmək, onlar haqqında məlumat verməyi tələb etdiyini bildirdi. Onlar bildirdilər ki, uşaqları gəzinti zamanı özləri ilə aparır, diqqətlərini gördükləri hər şeyə yönəldirlər.

Valideynlərin bir qismi (24 nəfər) bildirdi ki, uşaqlara hər şeyi göstərməyə çalışırlar, lakin onlar gördükləri haqqında danışa bilmirlər. Bu valideynlər unudurlar ki, baxmaq görmək demək deyil. Müşahidə təşkil olunarkən məhz görməyi öyrətmək lazımdır.

10 nəfər valideyn cavab vermədi.

4-cü suala 144 nəfərdən 112-ci uşağın məktəbə gedənədək oxumağı öyrənməsinə haqq qazandırdı.

5-ci suala 124 nəfər cavab verdi.

Onlar, əsasən, övladlarına tez-tez sual verdiklərini, onları canlı diskussiyalara cəlb etdiklərini bildirdilər. Cavab verənlərin bir qismi uşaqları televiziya uşaq verilişlərinə baxmasını təşkil etdiklərini söylədilər. Uşaqlara tez-tez sual vermək vərdişi aşıladıqlarını, bunun üçün əlverişli şərait yaratdıqlarını bildirdilər.

Valideynlərdən 7 nəfəri buna özlərinin nümunələri ilə nail olduqlarından söz açdılar.

6-cı suala cavab verənlərin 23-ü yalnız «yaxşı» deməklə kifayətləndi.

92 nəfər bildirdi ki, laqeyd yanaşma, heç birini diqqətlərindən yayınmadığını, sadə, aydın başa düşəcəkləri şəkildə cavab verdiklərini qeyd etdi.

12 nəfərin qeydindən belə çıxdı ki, uşaqların çox sual vermək istəklərini, çərnləmək hesab edir, bunun qarşısını alırlar.

7-ci suala belə cavab alındı: ana – 63 nəfər, ata – 5 nəfər, nənə – 46 nəfər, bacı – 14 nəfər, qardaş – 4 nəfər, başqaları - 12 nəfər.

8-ci suala cavablar belə oldu: uşağa düzgün oxumağı öyrətməyi – 34 nəfər, gözəl xətlə yazmağı – 41 nəfər, rəsm etməyi–22 nəfər, kompyuter öyrənməyi və uşağa öyrətməyi – 18 nəfər, folklor nümunələri öyrənməyi – 31 nəfər.

Uşaqlarla işin təşkili formalarının rəngarəng olduğunu nəzərə alaraq aşağıdakılardan hansı növ işi daha çox xoşladıqları yazılı şəkildə xəbər alındı:

1. Valideynlər iclası (qrup üzrə).
2. Mütəxəssisi dəvət etməklə şifahi jurnalın təşkili.
3. Sual-cavab gecəsi.
4. Slaydlar göstərmək, sərgi, uşaqların çıxışlarını təşkil etməklə tematik axşamlar.
5. Uşağın tərbiyəsi üzrə valideynlərin təcrübə mübadiləsi.
6. Valideynlər stendindən materialların yerləşdirilməsi: məqalələr, qovluqlar, bukletlər, kitabxana, uşaqların əl işlərinin sərgisi və s.

Sorğunun nəticələri göstərdi ki, valideynləri daha çox qrup valideynlərini itn iclası maraqlandırır. Sorğuda iştirak edən 138 valideynin 92 nəfəri onu qeyd etmişdi

Valideynlərdən 22 nəfəri slaydlar nümayiş etdirməklə tematik axşamların keçirilməsini Uşağın tərbiyəsi üzrə təcrübə mübadiləsinə üstünlük verən 14 nəfər, mütəxəssis dəvət

etməklə şifahi jurnalın keçirilməsini arzulayan isə 10 nəfər oldu.

Valideynlərlə şifahi söhbətlər zamanı məlum oldu ki. Onların daha çox xoşlamadıqları məktəbəqədər müəssisə üzrə ymumi iclasın keçirilməsidir. Onlar bunun səbəbini belə izah etdilər ki, ümumi iclasda çox adamın iştirakı ona rəsmi xarakter verir, konkret məsələdən açıq danışmaq, hər hansı problemi aydınlaşdırmaq mümkün olmur. Valideynlər qeyri-fəal dinləyici olurlar.

Biz iki ildə bir dəfə böyük və məktəbə hazırlıq qrupunun valideynləri ilə «Uşağınız gələcək 1 sinif şagirdidir» mövzusunda şifahi jurnal təşkil etdik. Şifahi jurnalın məzmunu belə idi:

1-ci səhifə – «Uşaqların məktəbə hazırlanmasında uşaq bağçası və ailənin məqsədi və vəzifələri».

(...nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri)

2-ci səhifə – «Uşaqlarda müstəqilliyin tərbiyə olunması»
(...nömrəli məktəbin müəllimi.)

3-cü səhifə—«Uşağın savad təlimi üzrə məktəbə hazırlanmasına dair valideynlərin suallarına cavab (tərbiyəçilər, müəllimlər)

4-cü səhifə – «1 sinifdə savad təlimi haqqında nə bilirik?» (tərbiyəçilər, müəllimlər)

5-ci səhifə – «Uşağın ailədə guşəsi», «Savad təlimi üçün bunlar lazımdır» sərgilərinin icmalı

(Baş tərbiyəçinin məlumatı).

Uşaqların təlim fəallığının formalaşdırılmasının bəzi məsələləri

Dərs prosesində şagirdləri fəallaşdırmaq dedikdə, biz əvvəl onların dolğun zehni fəaliyyətinə - dərstdə iştirak etmələrini, elmi həqiqətlərin izahını təkcə diqqətlə eşitmək deyil, həm də axtarış «tapmağa» çalışmalarını, dolğun və məntiqi mühakimələr yürüdə bilmələrini müstəqil olaraq yüksək keyfiyyətdə icra edə bilmələrini nəzərdə tuturuq.

Lakin, bu işin bir cəhətidir. Dərstdə şagirdin fəallığını göstərən əlamətlərdən biri də onun kitabdan müstəqil olaraq istifadə edə bilməsi müəllimin izahatından, müşahidə etdiyi əyani vasitələrdən, nümayiş etdirilən təcrübələrdən, şəkillərdən, istehsalat ekskursiyalarındakı müşahidələrdən, laborator işlərindən və eləcə də əmək məşğələlərindən və s. nəticələr çıxarmağa çalışmasından ibarətdir. Bu da azdır. Dərstdə şagirdin fəallığı onun öyrənmiş olduğu qayda və qanunları misal və məsələ həllinə, çalışmalara, xüsusən istehsalat xarakteri daşıyan məsələ həllinə sərbəst tətbiq edə bilməsində, biliyin əməli işlərin, xüsusən əmək tapşırıqlarının həllinə tətbiq edə bilməsində, məsələlərin, o cümlədən laboratoriyada həll ediləcək məsələlərin həllinə yaradıcı yanaşa bilməsində ifadə olunmalıdır.

Dərs prosesində şagirdləri fəallaşdırmanın nə qədər mürəkkəb bir məsələ olduğu aydın olur. Bu mühüm məsələnin həlli bir tərəfdən tədris materiallarının, fənnin xüsusiyyətlərindən, o biri tərəfdən şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri və hazırlıqlarından, üçüncü tərəfdən də xüsusilə müəllimin inadla bu istiqamətdə çalışmasından asılıdır.

Məktəb və pedaqoji elmin tarixindən məlumdur ki, keçmişin bir sıra qabaqcıl pedaqoji sistemlərində, həmçinin bir çox qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsində təlim prosesində şagirdlərin fəallığını qüvvətləndirməyə geniş yer verilmiş, bu mühüm məsələni nəzəri və əməli bir surətdə həll etmək məqsədi ilə dəyərli təkliflər və mənalı fikirlər irəli sürülmüşdür. Proqressiv pedaqoji fikrin Y.A.Kamenski və S.P.Pestalotsi, A.Disterverq və K.D.Uşinski kimi görkəmli nümayəndələrinin irəli sürmüş olduqları və indiyə qədər öz əhəmiyyətini mühavizə edən didaktik prinsiplərə, o cümlədən təlimin əyaniliyi, ardıcılığı və sistemətikliyi və s. hər şeydən əvvəl təlim prosesində şagirdi fəallaşdırmağı nəzərdə tutulmuşdur.

Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski haqlı olaraq deyirdi ki, şagirdlərin təlimində fəallığı onları yetişdirib kamilləşdirmək üçün ən etibarlı amillərdən biridir.

XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində təlim-tərbiyə prosesində şagirdləri fəallaşdırmaq problemi – pedaqoji ədəbiyyatda daha çox müzakirə edilməyə başladı. Bu məqsədlə hətta təlimin bir sıra təşkilat formaları və üsulları da meydana gəldi. Unutmaq olmaz ki, şagirdlərin, ümumiyyətlə, fəal və yüksək dərəcədə yetişmələri mühüm bir pedaqoji problem olmaqla bərabər, həm də siyasi və ictimai bir problemdir. Bu problem o zaman həll edilə bilər ki, ölkədə hakim, siyasi və iqtisadi quruluş bunun üçün əlverişli zəmin yaratmış olsun.

Məhz ona görə də, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət tərbiyəsinin mühüm amili kimi təlim-tərbiyə prosesində şagirdləri fəallaşdırmaq məktəblərin qarşısında vacib pedaqoji

vəzifə kimi durmuşdur. Bu da indiki dövrdə ümumtəhsil məktəbinin islahatı və vasitəsiz milli təhsil konsepsiyasının tələblərindən irəli gəlir.

Məlum olduğu kimi, təlim çox mürəkkəb və ikitərəfli bir prosesdir. Müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyətindən ibarət olan bu prosesdə, bir tərəfdən müəllim öyrədir, o biri tərəfdən isə şagirdlər öyrənirlər. Bu proses özbaşına deyil, müəllimin bilavasitə rəhbərliyi altında gedir. Müəllimin öyrətmə fəaliyyəti təlim prosesində həlledici, aparıcı fəaliyyətdir. Ona görə ki, müəllim dərs dediyi fənnə aid olan təlim materialını müxtəlif yollarla şərh etməklə bərabər, şagirdlərdə yeni-yeni təsəvvürlər və anlayışlar yaradır, onları fiziki və zehni fəaliyyət göstərməyə sövq edir, onların öyrənmə və öyrəndiklərini tətbiq etmək fəaliyyətlərini təşkil edir və istiqamətləndirir. Şagird də bu prosesin fəal iştirakçısıdır: o zehni və fiziki qüvvəsini səfərbər edir, üzərinə düşən təlim vəzifələrinin öhdəsindən gəlir. Məhz buna görə də təlim prosesinin nəticələri və keyfiyyəti bir tərəfdən şagirdlərin bu prosesdə göstərdikləri fəallıqdan da çox asılıdır. Bu isə pedaqoji həqiqətdir ki, təlim prosesində və müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlər nə qədər dolğun fəaliyyət göstərsələr dərs bir o qədər maraqlı keçər və onun nəticələri bir o qədər faydalı olar.

Son illərdə təlim prosesində şagirdlərin dərstdə fəallaşması məsələsi bütün pedaqoji ictimaiyyətimizi dərindən düşündürən mühüm bir vəzifəyə çevrilir. Buna görə də respublikamızın müəllimləri dərstdə problem situasiya, əks əlaqə yaratmağa, dərsin intensivliyinə təlimin fərdiləşməsinə, təlimin texniki vasitələrindən səmərəli istifadə etməyə

diqqəti artırır, tədris prosesində şagirdlərin fəallığını təmin etmək üçün mövzular üzrə təhlillər, müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparır və beləliklə, onların təfəkkürünün inkişafına, idrak fəaliyyətinin və müstəqilliyinin qüvvətlənməsinə, biliyin şüurlu surətdə mənimsənilməsinə və hafizədə uzun müddət qalmasına şərait yaradırlar. Bunlar isə öz növbəsində dərsin səmərəliliyinin artmasına, şagirdlərin bilik səviyyəsinin yüksəlməsinə və onların müvəffəqiyyətlə oxumalarına təsir edən əsas amillərdəndir.

Dərsdə şagirdlərin fəallığını təmin etməyin yolları müxtəlifdir. Bunlardan başlıcası şagirdləri müxtəlif çalışmalar üzərində işlətmək, məsələ və misal həll etmək, müşahidə aparmaq, onları suallar ətrafında düşündürmək, keçmiş biliklərlə yeni biliklər arasında əlaqə yaratmaq, dərslik və dərs kitabları üzərində iş, laboratoriyalarda təcrübələr aparmaq və s.dir.

Şagirdlərin fikri fəallığının təlim edilməsi müəllimin keçəcəyi mövzu ilə əlaqədar şagirdlərin qarşısında problemlər həll edilməsi tələb olunan məsələlər, suallar qoymalıdır.

Tədqiqat nəticəsində belə bir qənaətə gəldik ki, gələcəkdə proqramın idrak məzmununu zənginləşdirmək lazımdır. Uşaqlara yalnız bu və ya digər əşyalar haqqında əyani təsəvvürlər deyil, həm də təbiət hadisələri və ictimai həyat hadisələri arasında sadə münasibətlər və qarşılıqlı asılılıqlar haqqında ümumiləşdirilmiş biliklər vermək, bununla əlaqədar onların əqli fəaliyyətinin ümumiləşdirmə qabiliyyətini formalaşdırmaq lazımdır. Bu, uşaqların məktəbə intellektual hazırlığında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Axtarırlar onu da göstərdi ki, məktəbəqədər yaşı uşaqların intelletual imkanları bir qayda olaraq z-zn aşkar olunmur, tətbiq olunmaq üçün yeni, daha effektli forma və metodlar tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev R. Bağca, ailə və məktəb. «İbtidai məktəb və məktəbə-qədər tərbiyə», 1984, №3. səh. 63.
2. Ə.Ə.Qədirov, İ.N.Məmmədov. Yaş psixologiyası. «Maarif» nəşriyyatı, 1986, səh. 97.
3. Kərimov Y.Ş. «Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumi-pedaqoji məsələləri («Altıyaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması» kitabı), «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1979. səh. 10.
4. O.İ.Solovyeva. Uşaqların məktəb təliminə hazırlığı haqqında (Uşaq bağçasında savad təlimi kitabında) Bakı, 1967, səh. 8.
5. Uşaq bağçasında savad təlimi, Bakı, 1967.
6. Kərimov Y.Ş.. Uşaq bağçası və ailədə uşaqların məktəbə hazırlanması. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 1977, №1, səh. 3-8.
7. Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqların məktəbə hazırlanmalarının başlıca problemləri. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 1984, №1. səh. 3-4.
8. N.Kazimov, M.Həsənov. Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumi məsələləri. «Uşağın məktəbə hazırlanması» kitabı, «Maarif» nəşriyyatı, B., 1977, səh. 17.
9. Məmmədova Pakizə Əbülfəz q. «Uşağın məktəb təliminə hazırlığının psixoloji xüsusiyyətləri». Dissertasiya, 2003, BDU, 148 s. (s.118).
10. Y.Ş.Kərimov. Uşaq bağçası və uşaqların əqli inkişafı, «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 1973, №-4, səh.5.
11. L.Ş.Bağirova. Uşaqların məktəbə hazırlanmasının psixoloji məsələləri. «Nərgiz nəşriyyatı», B., 2003, səh. 27.
12. Həməzəyev M.Ə. Altıyaşlıların təlimə psixoloji hazırlığı haqqında. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalı, 1985 № 4, s. 26-30.
13. R.İ.Əliyev Altıyaşlıların təlim motivlərinin öyrənilməsi. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalı, 1987, № 3.
14. Y.Ş.Kərimov. Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumpedaqoji məsələləri. «Altı yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması» kitabı, «Maarif» nəşriyyatı, B., 1980, səh. 6.

15. Altıyaşlıların məktəbə hazırlanması mühüm problemdir. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 1984, №2. səh. 36.
16. Вах. Н.И.Красногорский. Труды по изучению высшей нервной деятельности человека и животных. Т.Ы, М., Медгиз, 1954, стр. 421.
17. Г.Г.Петроченко. Развитие детей 6-7 и подготовка их к школе. Изд-во «Вышая школа», Минск, 1975, стр. 25.
18. Ш.А.Амонашвили. В школу с шести лет. Изд-во «Педагогика», М., 1986, стр. 8.
19. А.Н.Леонтьев. Проблемы развития психики. Изд. 4-е, М., 1981, стр. 511.
20. Ю.Ф.Змановский. Шесть лет, детский сад. Школа. Изд-во, «Знание», М., 1983, стр. 12.
21. А.В.Запорожец. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки в школе старших дошкольников. В сб. «Воспитание и обучение старших дошкольников в детском саду». Тезисы Всесоюзной научной конференции – Минск, 29 ноября, 2 декабря, 1971, Т. Ы, М., 1971, стр. 28.
22. А.В.Запорожец. В книге «Подготовка детей к школе в детском саду». Изд-во «Педагогика», М., 1977, стр. 6
23. Л.В.Занков. О начальном обучении. Изд-во АПН, РСФСР, М., 1964. стр.2-5.
24. Бах. Л.А.Венгер. Психологическая готовность к обучению в школе. В кн. «Подготовка детей к школе в детском саду». Изд-во «Педагогика», М., 1977, стр. 16.
25. Л.С.Выготский. избранные психологические исследования. Изд-во. АПН РСФСР, М., 1995, стр. 439.
26. Л.С.Выготский. Обучение и развитие в дошкольном возрасте. В кн. «Избранные психологические исследования». М., 1966. стр. 430.
27. Ш.А. Амонашвили. В школу-с шестилет. «Педагогика», М., 1986, стр.3.
28. А.П.Усова. Обучение в детском саду, Изд-во «Поосвещение», М., 1981, стр. 62.
29. О.Кро. «Обучение и развитие в дошкольном возрасте». Избр. психологические исследования. Изд-во АПН РСФСР, 1956.
30. Л.И.Божович. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению. В сб. «Вопросы психологии ребенка

- дошкольного возраста». (Под. Ред. А.П.Леонтьева). М., Изд-во, АПН, РСФСР, 1948, стр. 129.
31. Подготовка детей к школе в детсуом саду (Под ред. Ф.А. Сохина и Т.Тарунтайевой), Изд-во, «Педагогика, М., 1977.
 32. Воспитание детей в старшей группе детского сада. Изд-во, Просвещение, М., 1984.
 33. Л.И.Божович. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению. В сб. «Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста». (Под. Ред. А.П.Леонтьева). М., Изд-во, АПН, РСФСР, 1948, стр. 129.
 34. Подготовка детей к школе в детсуом саду (Под ред. Ф.А. Сохина и Т.Тарунтайевой), Изд-во, «Педагогика, М., 1977.
 35. Воспитание детей в старшей¹ Л.С.Выготски. Избр. психологические исследования. М., Изд-во. АПН РСФСР, 1956, сящ. 437
 36. Бах. Л.Е.Журова, Л.Н.Невская, Н.В.Дурова. Обучение грамоте детей дошкольного возраста. Ростов-на-Дону, 1980.
 37. Н.Сстарьинская. проблема совершенствования навика чтения у дошкольников. (В книге «Пути совершенствования педагогического процессав старших группах детского сада»), Минск, 1985,стр 77.
 38. Подготовка детей к школе в детском саду (под. редакцией Ф.А.Сохина и Т.В.Тарунтаевой.) Изд –во «Педагогика, М. , 1977.
 39. А.П.Усова. Обучение в детском саду. Под. Редакцией А.В.Запорожетса, Изд-во. «Просвещение», М. , 1981, стр.162.
 40. Обучение грамоте в детском саду. Под ред. члена корреспондента АПН, РСФСР, А.Н.Воскресенкой Изд-во. АПН, РСФСР, М., 1963.
 41. А.Кузнецова. А. Алиева, А.Заумницына. подготовка детей к обучению в школе. «Школьное воспитание», 1989, № 8. стр.
 42. Подготовительная к школе группав детском саду.(под. Редакцией. М. В.Заалупской), Изд-во «Просвещение», М., 1975, стр. 359.
 43. Л.Павлова. Проблема обучения детей раннего возраста- «Дошкольное воспитание. 1985, №-8. стр. 49-50.
 44. Бах. Л.Осровская. В.Терская. Чтобы подготовить ребенка к школе. «Дошкольное воспитание», 1986, №8. сящ. 52-54.

45. Воспитание и обучение детей пятого года жзни. М. , «Посвешение»1986.
46. Воспитание и обучение детей пятого года жзни. М. , «Просвешение», 1986.
47. Ш.А.Амонашвили. в школу сшестилет. М., «Педагогика», 1986. стр.22
48. Г.Г.Кравцова. Шестилетний ребенок. Психологическая готовность к школе. Изд-во, «Знание», М., 1987, стр.39-40.
49. В.В.Холмовской. В книге «Воспитание и обучение детей пятого года жизни». Изд-во. «Прасвешение», М., 1986, стр. 3.
50. Подготовительнаяк школе группы в детском саду (под. ред. М.В.Залужский) Изд-во «Просвешение», М., стр. 53.
51. Л.Ф.Островская. «Педагогические ситуации в семейном воспитании дошкольников. М. Изд-во, «Просвешение», 1990, сящ.157
52. З.Д.Топеева. О подготовке детей к школе в свете реформы школы. «Воспитатели и родители». Изд-во «Просвешение», М., 1985, стр. 71-76.
53. Бах. Воспитание детей в старшей группе детского сада. Изд-во. «Просвешение» М. , 1984, стр. 13.
54. Основы дошкольной педагогики. Под. Редакцией. А.В.Запарожтц. Т.А.Марковой. М., «Педагогика», 1980, стр.250.
55. Тагиева Г.Б. Становление самооценки старших дошкольников как фактор психологической готовности к школьному обучению. Автореферат, М., 1923.
56. Р.С.Буре. Обучение. В кн. «Воспитание и обучение детей шестого года жзни.» М., «Просвешение», 1987. стр.34.

Ayşə Musa qızı Məmmədova 1954-cü ildə Qəbələ rayonunda anadan olmuşdur. İlk təhsilini Qəbələ rayonunun Bum kəndində almışdır. 1972-1974-cü illərdə Bakı Pedaqoji məktəbin tibb-bacısı-tərbiyəçi fakültəsini bitirmişdir. Həmin ildən Abşeron rayonu Xırdalan qəsəbəsində 15 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında tibb bacısı tərbiyəçi vəzifəsində işləmişdir.

1975-ci ildə ADPU-nun məktəbəqədər pedaqogika və psixologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1980-ci ildə institutu bitirmişdir.

İnstitutu bitirdikdən sonra 1984-cü ilə kimi «Şahin» çətin tərbiyə olunan uşaq müəssisəsində təşkilatçı müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1984-cü ildən 1991-ci ilə kimi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Unviersitetində xüsusi şöbədə çalışmış, 1991-ci ildən hal-hazıra kimi ibtidai təhsil pedaqogikası və metodikası kafedrasında baş müəllim kimi fəaliyyət göstərir.

A. Məmmədova daim elmi - pedaqoji işə maraq göstərmiş və bu sahədə dəyərli məqalə və metodik tövsiyələrlə müəllim və tərbiyəçilərə kömək göstərmişdir. 30-a qədər məqalə, kitab və kitabçanın müəllifidir. Hazırda o, Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantıdır və namizədlik dissertasiyasını uğurla bitirib müdafiəyə təqdim etmişdir.

Ailəlidir. 3 övladı 4 nəvəsi var.